વર્ષ બીજું : પુસ્તક પાંચમું

પાપ અને પુણ્ય

'જયભિખ્ખુ'
'પ્રત્યમ્'

શ્રીજીવનમણિ સદ્વાચન માળા ટ્રસ્ટ

હઠીભાઈના દેરા સામે, દિલ્હી દરવાજા બહાર, અમદાવાદ

કિંમત બે રૂપિયા

પહેલી આવૃત્તિ : ૧૯૫૮
બીજી આવૃત્તિ : ૧૯૬૧

: પ્રકાશક :
બાલાભાઈ વીરચંદ દેસાઈ
શ્રી [illegible] [illegible] ટ્રસ્ટ
[illegible] સામે, અમદાવાદ

: મુદ્રક :
[illegible] : જિતેન્દ્ર પ્રિન્ટરી
[illegible] : અમદાવાદ

વખતને તેઓ ભાસ્ય કરવા અને રશિયન નહિ થાય એ વિચારે તે વખતે એમને ગુજરાતીમાં ઉતારવાનું માંડી વાળ્યું.

પણ મને એ નવલકથાનું આકર્ષણ રહ્યું હતું. આત્મનિવેદન સ્ફુલિંગ અને આર્ટિ મેનાર્ડ વાંચ્યા પછી, આ નવલને સામાન્ય વાચકો માટે સુગમ કરવાની મનોવૃત્તિ થયા કરતી હતી. આ પછી શ્રી. ઇંગ્લીશ મેથેસન અનુવાદ જોવામાં આવ્યો. પણ એ પછી એનું છૂટ ભાષાંતર કરીએ તો વધુ સુરેખ બને — અને સર્વભોગ્ય બને તેવો ત્યાં મિત્રોનો અભિપ્રાય પડ્યો.

પણ બીજી પ્રવૃત્તિઓને કારણે વખત મળતો ન હતો. મિત્રો તો વાતો કરે અને તેથી હું કરતી ને નામે, આખરે, મિત્રો ચાલતું અને કામ પૂરેપૂરું હતી. એમાંથી છપાવવા માટે પૂર્તિ તૈયાર કરતાં કરી આ નવલ બાર ભાગની અને છે કે મારી અને આભાર અને સહકારથી આ નવલકથાનો જન્મ થયો.

આત્મનિરીક્ષણ અનંત આત્મને નાની હોડી કરતા જેવો આ પ્રશ્ન છે ત્યાં પ્રયાસીનો અમ નિર્ણય નહિ થાય, એથી તો ભારતી છે.

પાપ તરફ ઘૃણા પણ પાપી તરફ સમભાવ એ આ નવલકથાનો મુખ્ય સંદેશ છે. સામાન્ય હોવા છતાં, મનિષા કે એનો કોઈ એવી તેના તરફ ધારણ કરવાની જરૂર નથી. સામાન્ય રીતે માણસને દુષ્ટ બનાવનાર તે જેવો અને નવલો છે તે જેવો અને મતિ નવલકથાનો પ્રસંગ આવતાં એવો પુરસ્કાર કર્યો છે.

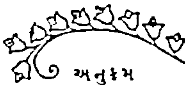

નાદ કરવાની પ્રેરણા એને આપી હતી. આ નવલકથા એક રીતે ઐતિહાસિક છે એવો મત કોઈને એમાં દેખાઈ શકે છે

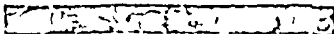
અંતમાં આ નવલકથાના સર્વસ્વ લેખનની અમારે માફી માગવી રહી, કારણ કે અમારા નવા હાથોએ કર્યાં એને ઢીલી બનાવી હશે: પણ જેટલો પ્રયાસ ગ્રામજનોને બોધ આપી ગુજરાતમાં આવે, અને એ ગ્રામજનના ઘરેથી સામાન્ય લોક પોતાને પણ માને– એવું આ છે સામાન્ય જનસમૂહ માટેનો આ યત્ન છે: તે એ રીતે એ સફળ થશે, તો અમારી જાતને અમે ધન્ય માનીશું

—જયભિખ્ખુ
—પ્રકાશક

૧	[illegible]	૩
૨	[illegible]	૧૪
૩	[illegible]	૨૧
૪	વૈભવ	૨૮
૫	[illegible]	૪૮
૬	[illegible] અને [illegible]	[illegible]
૭	[illegible]	[illegible]
૮	[illegible]	૮૧
૯	[illegible]	[illegible]
૧૦	[illegible]	[illegible]
૧૧	[illegible]	૧૧૨
૧૨	[illegible]	૧૧૯
૧૩	[illegible] અને [illegible]	૧૨૮
૧૪	[illegible]	૧૪૩
૧૫	[illegible]	[illegible]
૧૬	[illegible]	૧૬૮
૧૭	[illegible]	[illegible]
૧૮	[illegible]	[illegible]
૧૯	[illegible]	૨૧૧

શ્રી જયભિખ્ખુનાં આ ગ્રંથમાળામાં પ્રગટ થયેલાં

: પુસ્તકો :

ભગવાન મહાવીર	૩–૦
સદ્વાચનમાળા–શ્રેણી ૧લી	૨–૬
[illegible]	૨–
સદ્વાચનમાળા–શ્રેણી ૨જી	૨–૫
ભગવાન ઋષભદેવ	૩–૫
સદ્વાચનમાળા–શ્રેણી ૩જી	૨–૫
પાપ અને પુણ્ય	૨–૦
પ્રેમપંથ પાવકની જ્વાળા	૧–૫
[illegible]	૦–૭૫
પ્રેમનું મંદિર	૩–૫
[illegible]	૧–૫
સંસારસેતુ	૩–૫
સદ્વાચનમાળા–શ્રેણી ૪થી	૩–
મંત્રીશ્વર વિમલ	૧–૫
[illegible]	૧–૫
[illegible]	૦–૭૫
[illegible] ૧–૨	૭–૦
[illegible]	૧–૫
ચક્રવર્તી ભરતદેવ	૩–૦
રાજા શ્રીપાળ	૦–૫
[illegible]	૦–૫
નરકેસરી	

શ્રી જીવન મણિ સદ્વાચનમાળા ટ્રસ્ટ

[illegible] સામે, [illegible] બહાર અમદાવાદ

યમ-નિયમો આચરનાર યોગીઓનું આ નિવાસસ્થાન હતું. ભોગ-વિલાસનો અહીં પડછાયો પણ ન પડતો.

કેટલાક યોગીઓ તો દેહ તરફ બિલકુલ બેપરવા રહેતા. તેઓ કહેતા કે દેહના દમનથી આત્માનું કલ્યાણ થાય છે. શરીરના ચાંદા કે ગુમડાંને તો તેઓ સુવર્ણ-મણિના અલંકારથી ઓછાં પ્રિય ન લેખતા.

આ તપોભૂમિમાં કેટલાક લોકો તપ અને ધ્યાનમાં રહીને જીવનને સફળ બનાવતા. પણ કેટલાક માણસો એવા પણ હતા કે માનવ માત્રને સહાય કરવામાં ધર્મ માનતા. આ તપસ્વીઓ ધનને તુચ્છ લેખતા. તેમનો એક જ માત્ર ઉદ્દેશ હતો, આત્મકલ્યાણની સાધના. તેમના તપનો જ્યોતિ આકાશને પણ તેજવંતુ બનાવતો.

કહેવાતું કે સ્વર્ગના દૂતો, વાનાજુઓનો સ્વાંગ સજીને આ મઠોમાં આવતા. આ જ રીતે દાનવો અને શેતાન પણ વિવિધ રૂપો ધારણ કરીને આ તપોભૂમિમાં તપસ્વીઓને ચલિત કરવા આવતા.

સવારમાં આ તપસ્વીઓનો સમુદાય હાથમાં પાત્ર લઈને સરોવર તરફ નિત્યકર્મ માટે જતો તો રસ્તા પર એમને દાનવો અને રાક્ષસોના પગલાં જોવા મળતાં. ખરી રીતે આ તપોભૂમિ એક સમરભૂમિ સમાન હતી કે જ્યાં નિત્ય દિવસે અને ખાસ કરીને રાતની વેળાએ સ્વર્ગ ને નરક, ધર્મ ને અધર્મ, સુર ને અસુર વચ્ચે એક ભીષણ સંગ્રામ ચાલ્યા કરતો.

ઊંચુ જ્ઞાન ધરાવનાર સમર્થ આત્માઓ હતા.

આશ્રમને પખાળતી નિરંજના નદીના કાંઠે અવારનવાર યાત્રાળુ સંઘો આવતા; અને ત્યાં આવેલી સાદી ધર્મશાળાઓમાં નિવાસ કરતા. તેઓ પર્ણકુટીઓમાં વસતા મહાન ધર્મવેત્તાઓના દર્શન કરવા આખો દિવસ ફરતા.

કોઈ પર્ણકુટીમાં એકાદ યોગી એકાંતવાસ સેવતો. એ કોઈને મળતો નહિ. કોઈની સાથે વાત કરતો નહિ. એ ભિક્ષા કરતો કે નહિ તેની પણ કોઈને માહિતી નહોતી.

કેટલાક યોગી એવા એવા મળતા, જે ખુલ્લા આકાશ નીચે, કલાકોની ખબરસથી યોગમાં પડ્યા રહેતા. વર્ષા આવતી, મુશળધારે પાણી વરસાવતી પણ આ યોગીઓને જાણે એની કંઈ પડી જ નહોતી.

ગ્રીષ્મ આવતી; ને કલાકના પ્રખર શોષી શિલાઓ તવા જેવા ગરમ થઈ જતા, પણ આ યોગીઓ તો જાણે રૂની તળાઈ પર બેઠા હોય તેમ મોજથી બેઠા રહેતા.

શિશિર આવતી, ઘાસ પાન પર કરીને હિમ થઈ જતા ત્યારે આ ધીરોદાત્ત યોગીઓ પોતાના ધ્યાનમાં અડોલ રહેતા.

કોઈ કોઈવાર જમતા. કોઈ જમતા જ નહિ. કોઈ એકાદ ચીંથરું વીંટાળતા, કોઈ એની પણ તમા રાખતા નહિ. સાધનામાં ને આચારમાં જે કંઈ કઠિન છે તે તેઓ આચરતા. જે દુ:ખ છે તેનું સ્વાગત કરતા. શોક માત્રને ઉત્સાહથી વધાવતા.

લોકોને વિસ્મિત બનતા પણ નિર્લજ્જ નિ:સત્વ તપસ્વીઓ પર આ પ્રલોભનોની કશી જ અસર થતી નહિ; અને સૂર્યોદય થતા જ આ દુરાત્માઓ પોતાનું મૂળ રૂપ ધારણ કરી ત્યાંથી દૂરદૂર ભાગી જતા.

સવારે આ દુષ્ટોને અહીં રસ્તા પર રોતા જોવા એ કંઈ અસામાન્ય વાત રહી નહોતી. તેમને કોઈ રડવાનું કારણ પૂછતું તો તેઓ ઉત્તર આપતા 'અમને તપસ્વીઓએ મારી મારીને ભગાડી મૂક્યા છે એથી અમે રડી રહ્યા છીએ।

તપોભૂમિના સિદ્ધ પુરુષોનો પ્રભાવ સમસ્ત દેશના દુર્જનો અને નાસ્તિકો પર છવાયો હતો. કોઈ કોઈ વાર તેમની ધર્મપરાયણતા વિલક્ષણ રૂપ પણ ધારણ કરતી. એમણે, ધર્મ અને ઈશ્વરનો દ્રોહ કરનારને દંડ કરવાનો ઈજારો લઈ રાખ્યો હતો. એ દંડમાંથી દુષ્ટ લોકોને ઉગારી લે એવી કોઈ શક્તિ આ સંસારમાં હતી નહિ. નગરોમાં અને દેશ છેક પાટલીપુત્ર સુધી આ ભીષણ તપસ્વીઓની વિચિત્ર લોકવાયકાઓ ફેલાઈ હતી.

એક લોકવાયકા કહેતી કે અહીંના એક તપસ્વીએ કેટલાક દુરાત્માઓને ધર્મદંડથી મરોડ્યા ને પૃથ્વી ફાટી અને બધા જ દુષ્ટાત્માઓ એમાં સમાઈ ગયા. આથી દુષ્ટ કૃત્ય કરનારા વિશેષ કરીને નાસ્તિકો, મદ્યપીઓ અને વેશ્યાઓ આ તપસ્વીઓથી ખૂબ ડરતા.

આ સિદ્ધપુરુષો સામે વન્યપશુઓ પણ માથું નમાવતા. કોઈ તપસ્વી અંતિમ શ્વાસ લેતો હોય ત્યારે બીજા સિદ્ધ

તપસ્વીઓ સ્વર્ગના દૂતોની સહાયથી-તેમજ વ્રત, ધ્યાન અને તપથી આ દાનવસેનાઓના આઘાતોનું નિવારણ કરતા. કોઇકવાર ઇંદ્રિયજન્ય વાસનાઓ એમના મર્મસ્થાન પર એવો અંકુશ જમાવી બેસતી કે તેઓ એની પીડાથી વેદનાની બૂમ પાડી ઉઠતા અને એમનો એ વેદનાધ્વનિ અન્ય દાની પશુઓની ગર્જનાઓ સાથે ભળી જઈને તારામંડિત નભ સુધી ફેલાઈ જવા પામતો.

આ સમયે દાનવ અને રાક્ષસો દાનવી રૂપ છોડીને મનોહર વેશ ધારણ કરતા; કારણ કે દાનવી રૂપમાં તેમને પકડાઈ જવાનો ભય રહેતો હતો એટલે મનોહર વેશનો તેઓ આશ્રય લેતા, જેથી તેઓને કોઈ પકડી શકે નહિ.

કોઈ મસ્ત ગોવાલણી બનીને આવતું કોઈ સ્વર્ગની અપ્સરાના વેશ લેતું કોઈ ધર્મપ્રિય અભિસારિકા બની પોતાના રૂપાળાં અંગોને ખુલ્લાં કરતું આવતું કોઈ ભૂખ્યા તપસ્વીઓને માટે મેવા-મીઠાઈ લઈને આવતું

કોઈ કહેતું : રે! ભૂખ્યા ભજન ન થાય.

કોઈ કહેતું : આ દેહ શા માટે મળ્યો ? સ્ત્રી ને પુરુષ એક બીજાના બે અર્ધિયાં છે અર્ધાંગના એક કરી તો તમારી સાધના સફળ થશે.

કોઈ કહેતું : પૂર્વ ભવમાં આપણે પતિ-પત્ની હતા. આ ભવમાં એક થતા સરજાએલા છીએ.

તપસ્વીઓ પોતાની ઝુંપડીમાં વાસનાઓનું આવું દશ્ય

આ શિષ્યોમાં કેટલાક એવા હતા કે જેમણે વર્ષો સુધી લૂંટનો ધંધો કર્યો હતો. એમના હાથ લોહીથી ખરડાયેલા હતા. પણ મહાત્મા પુણ્યકાશ્યપના ઉપદેશથી પ્રભાવિત થઈને તેઓ અત્યારે ધર્મમય જીવન વ્યતીત કરી રહ્યા હતા. તેમના દયામય પવિત્ર આચારોથી મહાયોગીઓ પણ ચકિત બની જતા.

પુણ્યકાશ્યપનો એક શિષ્ય કે જે એકવાર તિબેટની રાજધાનીના રસોયો હતો અને એક ટંકના ભોજન માટે હજારો નિર્દોષ જીવોની હત્યા કરતો તે આખો દિવસ પોતાના પૂર્વના પાપોના પ્રાયશ્ચિત રૂપે બસ રડ્યા કરતો.

કર્જુ નામનો એક બીજો શિષ્ય જે પૂજારી હતો, તેણે આખા ધર્મગ્રંથો જ કંઠસ્થ કરી લીધા હતા અને તે સાથે એ સુંદર વક્તા પણ હતો. પણ પવિત્રતામાં સર્વશ્રેષ્ઠ તો પુષ્પને જ ગણી શકાય.

પુષ્પ જુવાન એકલપુત્ર હતો. તે ખૂબ નિખાલસ અને ભોળો હોવાથી તેને બધા મૂરખ કહેતા. કોઈના માનવામાં ન આવે એવી અદ્‌ભુત ઈશ્વરીય દર્શનની તે વાતો કરતો અને તે સાંભળીને લોકો હસતા, પણ ઈશ્વરની કૃપાદૃષ્ટિ તેના પર વિશેષ હતી. તે આ મસ્તી અને ભક્તિસ્વરૂપ હતો. તેને પરિણામે આત્મ કુસુમ થઈ આવતી.

પુણ્યકાશ્યપ પોતાનો ઘણોખરો સમય શિષ્યોની શિક્ષા દીક્ષા અને આત્મશુદ્ધિની ક્રિયાઓમાં પસાર કરતા હતા. તે શાંતના નવરાશના સમયે ધર્મની વાતો પર ખૂબ ઊંડુ મનન કરતા. ને ઉમરે નાના હોવા છતાં તેમના મગજમાં ખૂબ વિશાળ

ત્યાં આવીને તેને માટે પોતાના પંજાથી સમાધિસ્થાન ખોદવા લાગતો. આથી પેલા તપસ્વીને ખ્યાલ આવતો કે ભગવાન પોતાને બોલાવી રહ્યા છે તે તરત જ પોતાના સાથીઓના હાથ ચૂમતો અને ત્યારબાદ સમાધિસ્થ બનતો.

અત્યાર સુધી આ તાપસાશ્રમના અધ્યક્ષ મહાનંદ હતા. પણ હવે તેમની ઉંમર એક સવાસો વર્ષ ઉપર થઈ હતી, એટલે તે પોતાના અનુયાયી સેવકો સુદ ને સુદ સાથે, આ સ્થાન છોડીને એક પહાડીમાં રહેવા માટે ચાલ્યા ગયા હતા. તેમના ગયા પછી તેમની જગા પર પુરણકાશ્યપ નામના એક મહાતપસ્વી સાધુ આવ્યા હતા.

પુરણકાશ્યપ કરતાં કોઈ મોટો સાધુ નહોતો. તેનાં સત્કર્મોની કીર્તિ દૂર દૂર સુધી ફેલાઈ હતી. કેટલાક તપસ્વીઓ એવા પણ હતા કે જેમના શિષ્યોની સંખ્યા પુરણકાશ્યપના શિષ્યો કરતા અધિક હતી, અને જેઓ આશ્રમના સંચાલનમાં પણ તેના કરતા વધુ કુશળ હતા પણ તપની બાબતમાં તેઓ પુરણકાશ્યપને પહોંચી શકે એમ હતું નહિ. એ કેટલાક દિવસના ઉપવાસ કરતા, સવારે અને સાંજે પોતાના દેહને પ્રાર્થનાથી વિશુદ્ધ કરતા અને કલાકો સુધી જમીન પર ઊંધે માથે સમાધિમાં પડ્યા રહેતા.

તેમના ચાળીસ શિષ્યોએ પોતપોતાની કુટિરો એમની પર્ણકુટીની આસપાસ ઊભી કરી લીધી હતી, અને તેઓ યોગક્રિયાઓમાં પુરણકાશ્યપનું જ અનુસરણ કરતા.

વાસનાનો અર્થ માત્ર એટલો જ હતો કે તેમણે આદિ ભોજન કર્યું હતું અને અવારનવાર નાટકશાળામાં નાટક જોવા જતા હતા. બીજી રીતે કહીએ તો એમણે જિંદગીના એ વીસ વર્ષ તે સમયના સાધુ મનુષ્યની જેમ જ વ્યતીત કર્યાં હતાં. તે સમયની ભોગેચ્છા અત્યારે તેમના હૃદયને એક કાંટાની જેમ ખૂંચ્યા કરતી હતી

સંયોગે તે આનંદ નામના એક સાધુના સંપર્કમાં આવ્યા અને તેમના જીવનની આખી કાયાપલટ થઈ ગઈ. તેમના રોમેરોમમાં સત્ય રમતી થઈ ગયું અને આત્મજ્ઞાનીના બાળકની જેમ તે સત્ય તેમના હૃદયમાં આરપાર ઊતરી ગયું

દીક્ષા લીધા બાદ એક વર્ષ સુધી તે અંધકારમાં રહ્યા. તેમનામાં સંબંધોના વિચ્છેદ કરવાની શક્તિ આવી નહોતી. એક દિવસ તે આશ્રમમાં ગયા. તે વખતે એક સાધુ ધર્મ ... ની નિંદાનું વાચન કરતા હતા

એ ગુરુ ધર્મની ભક્તિ કરવાની ... દ્રવ્ય અને વાસનાની ભક્તિ કરનારને ... દંડ ... ધર્મની અને ... એક સાથે નહિ કરી શકે

ત્યારે જ તે ઘેર આવ્યા. પોતાની બધી મિલકત દાનમાં આપી દીધી અને આશ્રમમાં દાખલ થયા. આમ ... વિરાગ ... વર્ષ સુધી તેમણે પોતાના દેહનું દમન કર્યું

હતા. જે પિશાચો બીજા તપસ્વીઓ પર નજર નિહાળે આક્રમણ કરતા તેઓ પુણ્યકાશ્યપ પાસે આવવાનું સાહસ પણ કરતા નહિ. તેની પાસે ફરવાનો વિચાર કરતાય તેઓ ધ્રૂજતા હતા.

મહાકાશ્યપની પર્ણકુટી આગળ છ શિયાળ બાવળા પાસે ચુપચાપ બેસી રહેતાં. કોઈવાર કોઈ શિયાળ આક્રંદ કરી ઊઠતું પણ પુણ્યકાશ્યપનું પગલું દેખાતું કે ચૂપ થઈ જતું.

લોકવાયકા હતી કે આ શિયાળોના રૂપમાં રહેલા છ અસુરો જ હતા. તેઓનાં નામ-કામ, ક્રોધ, મોહ, મદ, મત્સર ને લોભ હતાં. પુણ્યકાશ્યપના તપસ્તેજને લીધે આશ્રમ પગ મૂકવાની તેઓ હિંમત કરતા નહિ. નિર્વીર્ય બનીને ત્યાં પડ્યા રહેતા.

પુણ્યકાશ્યપનું જ મસ્તાન મગજ હતું. તેમણે ઊંચા પ્રકારનું શિક્ષણ મેળવ્યું હતું. તેમણે કવિઓના શૃંગારરસને આસ્વાદ્યા હતા અને યુવાન અવસ્થામાં ઈશ્વરના નાસ્તિત્વ પર બીજાઓની સામે વાદવિવાદ પણ કર્યો હતો.

ત્યાર બાદ જીવનના કેટલાક દિવસો તેમણે ધનિક પુરુષોની જેમ ભૌતિક સુખભોગમાં વ્યતીત કર્યા હતા. આખરે એની યાદ આવતા તેમને ખૂબ ગ્લાનિ અને ઉદ્વેગ થઈ આવ્યાં, અને તેમના હૃદયમાં એક મોટી વેદના જાગી ઊઠી.

તે પોતાના સાથીઓને ક્ષમા કરતા એ દિવસો દરમ્યાન માથા પર વાસનાનું ભૂત સવાર થયું હતું પણ તેમના કહેવાનો આશય એવો તો કદાપિ નહોતો કે પોતે નિંદ્ય કર્મ—જેવાં વ્યભિચાર કે ચોરી—કર્યાં હતાં.

આજે તો એ વળી ઉચ્ચ કોટીએ પહોંચી ગયા હતા. અને એ માટે જ મહાયોગી મહાનંદ પછી આ આશ્રમના વડા તરીકે પુણ્યકાશ્યપની નિયુક્તિ થઈ હતી. એમની દૃષ્ટિમાં સત્યની જ્વાલા હતી : પાપનો પડછાયો તે આશ્રમમાં પડવા ન દેતા. એ સામા માણસનું સાચું કે ખોટું તુરત પકડવામાં બહુ કુશળ હતા. કોઈ પાપ, કોઈ અધર્મ, કોઈ ગુનેગા પ્રાયશ્ચિત કર્યા વગર ત્યાંથી પાછો ફરી શકતો નહિ.

મેઘા! મેઘા! મહાયોગીની પુણ્યકમળપર્ણી ભેટાણ નવું મોદ! મેઘા જગતની પ્રમદાનો અપૂર્વ બાગ! મેઘા વિશ્વ–વાસનાનું પ્રગટ સ્વરૂપ ઇંદ્રિયોની અને આત્માની!

મહાયોગીની દૃષ્ટિ સમક્ષ બ્રહ્માંડ નાચી રહ્યાં. જૂનું ચિત્ર નષ્ટ થઈ ગયું. એ વખતે પાને સુવાન હતા. ધર્મના રક્ષના નવા અનિક હતા.

રંગમંડળમાં નૃત્ય કરતી મેઘા સહસ્ત્ર મૂર્તિ નૃત્ય કરતી વખતે અગ્ન–નવ યોની એવી શોભા ભાગ્ય કરતી કે પ્રેક્ષકોના હૃદયમાં અધીરતા બની ઊઠતી. વાસનાના ભમેલા વમળમાં સધા હજા પરમાર્ગ–વણાવાની જેમ ઘૂમતા.

મેઘા બની અદાઓ પાળ કરતી, કે પુરુષ માત્ર એના ચરણ સ્પર્શમાં તેના એક સ્થાનમાં બની એક આનંદીના સ્વપ્નમાં સ્વર્ગનું સુખ માનતા. ઘણા કહેતા કે ભગવાન પામવા માટે નર્તકી અનેક અવતાર ધારણ કરવા પડે તોય સારા અમે છે!

તેને બાદ મન પામ્યું નહીં પ ... ન ... ધ અધનમ નૃત્ય ... ની આ નૃત્ય ... ન સુધાના ત્યાં વખર કરતા કરતા ... પણ પનિમ સ્પર્શીસુધા ન ... પણ કામનુર ... ધમડી ... પણ લેખી ન ... મેઘા આ ... તેના નામ પર ... ધામ ... કરી રેત.

ગગનના સામગ્રહ તથા નિમિષે ... ની ધ... વિરડી ઘણી સુવર્ણ મન ... ના પુરવડી ... રહ.

આહ! જગતમાં એકનું સુભાગ્ય એ જ બીજાનું દુર્ભાગ્ય છે! જગતમાં એકનું જીવન એજ ખરે બીજાનું મૃત્યુ!

તપસ્વીઓ આ વિચાર-ચિંતનમાં ઊંડા ઊતરી જતા અને મૌન બની જતા. એમના દિવસ ને રાત એમ ને એમ ઉજાગર ચિંતન અને ભૂખાભર્યાં વહી જતાં.

આ વેળા આમ્રવાટિકામાં કોયલના મીઠા સૂર કદીક એમને સાંત્વન આપતા. એ સૂરોમાં કંઈક શાન્તિ લાધતી. રૂપાળી કોયલને જોવા અને સાંભળવા આ તપસ્વીઓ આંબા-ડાળ નીચે જઈને સમાધિ લગાવતા.

કોયલનો કિન્નરકંઠ વગડામાં વેણુ બજવતો વાહ! કિન્નરકંઠી ઉગ્ર પ્રાણી! રૂપને બિલાડીનો ભય એમ રૂપને મગરના ભય સંસારની કિન્નરકંઠીઓ પ્રાણી ખાઈ જાય તો નવાઈનું કેવું જગત રૂપે! આ વખતે પાટનગરમાં સુંદર ગીતો ગાનારી કેઈ કેઈ નર્તકીઓ એમને યાદ આવતી.

સામાન્ય તપસ્વીને તો આવાં ચિંતન-મનન અનેક વાર થતાં, પણ આજે મહા આચાર્ય પુષ્પકલ્પને પણ થયાં.

તેમાં પોતાની પૂર્વ જિંદગીનું એક આખું અવલોકન કરી રહ્યા હતા એ વખતે એકાએક કોઈ રૂપ-તેજભરી સ્ત્રી-મૂર્તિ નજર સામે તરવરી રહી.

એ પાટલીપુત્ર નગરી.

નગરની એ પરમ સુંદર સ્ત્રી!

એનું નામ મહા નર્તકી મેઘા!

પ્રદર્શન કરતી, અને પોતાના પ્રાણપ્રિય પ્રાહકોને જેવા દામ તેવો માલ ધરતી.

ઓહ! બેલા! બેલા! મહાયોગી પુણ્યકામ્યપથી બોલાઈ ગયું

આ રીતે તો તું માત્ર તારા આત્માનો સર્વનાશ નથી કરતી! બલ્કે બીજા આત્માઓને પણ મલિનતાથી ભ્રષ્ટ બનાવી રે છે!

મહાયોગીએ આંખો મીચી. પોતાનો ભૂતકાળ યાદ આવ્યો. એકવાર એના પાશમાં ફસાતા ફસાતા ઈશ્વરકૃપાએ પોતે બચી જવા પામ્યા હતા.

એ દિવસે તે બેલાના દ્વાર પર જઈને જ અટકી ગયેલા, કારણ કે તે યુવાવસ્થાના ઉંબર પર હતા એટલે અંદર જવા જેટલી તેમનામાં હિંમત હતી નહિ! વળી સુલભ શરમ પણ હતી.

બીજુ કારણ તેમની પાસ ખિસ્સામાં એટલા પૈસા પણ નહોતા, કારણ કે તેમની માતા હંમેશા ધ્યાન રાખ્યા કરતી હતી કે પુત્ર મનનો કેવો ભાવ કરે છે

ઈશ્વરે આ બે સાધનો દ્વારા તેમને એ પાપના અગ્નિકુંડમાં પડતા એ વખતે બચાવી લીધા. પરંતુ એ સમયે આ અસીમ કૃપા માટે પોતે ઈશ્વરને ધન્યવાદ આપ્યા નહિ કારણ કે તે સમયે તેમના જ્ઞાનચક્ષુ બંધ હતા. તેમને એ વખતે ખબર નહોતી કે પોતે મિથ્યા અજ્ઞાન હમોહની પૂનમાં પડ્યા છે!

મહાયોગીએ પવિત્ર પ્રભુની યાદ કરી અને મનમાં

કોઈ કહેતું : મારા રૂપ સામે જો.

રૂપ માટે હું બેદરકાર છું. ગ્રાહકનું રૂપ ન જોવાય એનું સોનુ-રૂપુ જોવાય. મેના મિજાજખોરી હતી.

મારી જુવાની તો જો! કોઈ કહેતુ

તારી જુવાની જોઈ એના કરતાં મારી જુવાની ક્યા કમ છે? મેના કહેતી મારે મન વૃદ્ધ અને જુવાન એવા કોઈ ભેદ નથી. ભેદ છે રંક અને શ્રીમંતના. જે શ્રીમંત એ સદા જુવાન! જે ગરીબ એ સદા વૃદ્ધ!

મેના કોઈવાર કોઈ રમતીલા ગ્રાહકને પ્રશ્ન કરતી. લોકો કહેતા મેના! જરા વિવેક તો રાખ! પૈસો જ તારું સર્વસ્વ છે!

મહાશયો, કામવિકાર જ્યાં સુધી તમારુ સર્વસ્વ છે, ત્યા સુધી પૈસો મારુ સર્વસ્વ છે

આમ મેના ભારે મિજાજવાળી હતી. એને સવાલ-જવાબમા કોઈ હરાવી ન શકતુ લોકોને મારે તો એના સુંદર મિજુકને સ્પર્શવાના જ આ કામ હતાં.

મેના કહેતી જે દ્રાક્ષ પોતાને ન મળી એ ખાટી, આવા લોકસ્વભાવ છે જેઓ મારી નિંદા કરે છે એ મને મળ્યા નથી ત્યા સુધી. રાજાની સત્તા લોક પર ચાલે એનાથી મારી સત્તા વધુ ચાલે છે. માત્ર સૈનિકો–મારી અજેય સેના તમે જોઈ છે?

પછી નિર્લજ્જ મેના પોતાનાં અંગોનું નૃત્ય દાસ

ધીમે ધીમે આ મનોમૂર્તિનું મુખ વિકૃત થવા લાગ્યું. તેના હોઠના બન્ને ખૂણાઓ નીચા વળીને તેના હૃદયની આંતરવેદનાને જાણે પ્રગટ કરવા લાગ્યા. તેના વિશાળ નયનો આંસુથી ઊભરાઈ ઊઠ્યા. તેનું વક્ષઃસ્થલ ઉચ્છ્વાસોથી આંદોલિત બન્યું—જાણે કે તોફાન પહેલાની કોઈ હવા વાતાવરણમાં પ્રવેશી બેઠી. આ જોઈને પુષ્પકાશ્યપનું હૃદય એક મર્મવેદનાથી ઘેરાઈ ઊઠ્યું.

જમીન તરફ મસ્તક નમાવીને તે બોલ્યા:

કરુણાવતાર! જેમ પ્રભાતકાળે સર્વત્ર ઝાકળબિંદુઓથી ભીની બને છે, એમ તારી દયાથી અમારાં અંતઃકરણ ભીનાં બન્યાં છે. તે માટે તને હું નમન કરું છું. તું ધન્ય છે! તું મને એવી શક્તિ આપ કે શક્તિથી તારા જીવોને તારી દયાની જ્યોત સમજીને તેમની પ્રત્યે હું પ્રેમ રાખું. કેમકે સંસારમાં સર્વ કંઈ અનિત્ય છે, માત્ર તું જ નિત્ય છે. એ આ અભાગી સ્ત્રી પ્રત્યે મને પ્રેમ હોય, એની મને ચિંતા હોય તો તેનું કારણ કે એ પણ તારું જ નિર્મેલું રૂપ-રમકડું છે. સ્વર્ગનો દૂત પણ તેના પર દયાભાવ રાખે છે. ભગવન્! શું તારા જ્યોતિનો એ પ્રકાશ નથી? તું એને એવી શક્તિ આપ કે તે આ ભ્રષ્ટાચારમાંથી મુક્ત બને! તું દયાસાગર છે. તેના પાપ ખૂબ ઘોર છે, ઘૃણિત છે, તેની કલ્પના માત્રથી હું ધ્રુજી ઊઠું છું. પણ તે જેટલી પાપિષ્ઠા છે એટલી જ મારી ચિત્તવૃત્તિ તેના માટે વ્યથિત બની રહી છે. તેને નરકના દૂત અનંતકાળ પર્યંત બાળતા રહેશે, એ વિચાર મને ખૂબ વ્યગ્ર બનાવે છે.

નમાળ્યું યોગના નિયમો અનુસાર ખૂબ વાર સુધી તે પવિત્રતાનું સ્મરણ કરતા રહ્યા, કારણ કે એમણે મૂર્ખતા ને અંધકારના દિવસોમાં પોતાના ચિત્તને ઇન્દ્રિય-સુખભોગની ઇચ્છાઓથી અશિક્ષિત કર્યું હતું

કેટલાક કલાકો સુધી ધ્યાનમાં રહ્યા બાદ આચાર્ય પુણ્યાત્મ્યપનાં હૃદયનેત્રો ઊઘડ્યાં. તેની સાથે જ એક સ્પષ્ટ અને સજીવ મૂર્તિ સામે ખડી થઈ એમણે જોયું કે અત્યારે પણ નિલાની આ મનોમૂર્તિ પ્રથમની જેમ જ સ્વરૂપવતી અને અનુપમ હતી.

નિલા અત્યંત કોમળતાથી ગુલાબની શય્યા પર શિર ઢાળીને સૂતી હતી તેના સુંદર નેત્રોમાં એક વિચિત્ર આર્દ્રતા ને એક વિલક્ષણ જ્યોત હતા. તેની નમણી નમણાશથી હાલતી હતી, તેના પરવાળા જેવા અધર કલીની જેમ અર્ધખુલ્લા હતા, તેના હસ્ત કમલદાંડીની જેમ શ્વેત, કોમળ, [illegible] અને મુલાયમ હતા.

મહાયોગીએ એક વાર ચારે તરફ નજર ફેરવી. જોયું તો બહારનાં છ શિયાળોમાંથી એક શિયાળ તેમની પાસે આવીને બેસી ગયું હતું પોતાના મનની વાત શિયાળ પામી ગયું હોય એ રીતે તે પોતાની પૂંછડી હલાવી રહ્યું હતું

આ મનોમૂર્તિ જોઈને પુણ્યાત્મ્યપે પોતાની રીતે પશ્ચાત્તાપ કરતા કહ્યું

ભગવન્! તું મારો સાક્ષી છે કે હું પાપોને કેવા ઘોર અને ઘાતક સમજું છું

ધીમે ધીમે આ મનોમૂર્તિનું મુખ વિકૃત થવા લાગ્યું તેના હોઠના બન્ને ખૂણાઓ નીચા વળીને તેના હૃદયની આંતરવેદનાને જાણે પ્રગટ કરવા લાગ્યા. તેના વિશાળ નયનો આંસુથી ઊભરાઈ ઊઠ્યા. તેનું વક્ષઃસ્થલ ઉચ્છ્વાસોથી આંદોલિત બન્યું—જાણે કે તોફાન પહેલાની ઠંડી હવા વાતાવરણમા પ્રવેશી ઊઠી આ જોઈને પુષ્પકાસ્યપનું હૃદય એક મર્મવેદનાથી લોકાઈ ઊઠ્યું

જમીન તરફ મસ્તક નમાવીને તે બોલ્યા

કરુણાવતાર! જેમ પ્રભાતકાળે સર્વ ઘાસ ઝાકળબિંદુઓથી ભીની બને છે એમ તારી દયાથી અમારા અંતઃકરણ ભીના બન્યા છે તે માટે તને હું નમન કરું છું તું ધન્ય છે! તું મને એવી શક્તિ આપ જે શક્તિથી તારા જીવોને તારી દયાની જ્યોત સમજીને તેમની પ્રત્યે હું પ્રેમ રાખવું કેમક સંસારમાં સવ કંઈ અનિત્ય છે માત્ર તું જ નિત્ય છે જો આ અભાગી સ્ત્રી પ્રત્યે મને પ્રેમ હોય, એની મને ચિંતા હોય તો તેનું કારણ કે એ પણ તારું જ નિર્મેલું રૂપરમકડું છે સ્વર્ગનો દૂત પણ તેના પર દયાભાવ રાખે છે ભગવન્! શું તારા જ્યોતિનો એ પ્રકાશ નથી? તું એને એવી શક્તિ આપ કે તે આ ભ્રષ્ટાચારમાંથી મુક્ત બને! તું દયાસાગર છે તેનાં પાપ ખૂબ ઘોર છે ઘૃણિત છે તેની કલ્પના માત્રથી હું ધ્રુજી ઊઠું છું પણ તે જેટલી પાપિષ્ઠા છે એટલી જ મારી ચિત્તવૃત્તિ તેના માટે વ્યથિત બની રહી છે તેને નરકના દૂત અનંતકાળ પર્યંત સળગાવતા રહેશે, એ વિચાર મને ખૂબ વ્યગ્ર બનાવે છે

મહાયોગીએ તરત જ પોતાના મનને કાબુ કર્યું અને શિયાળ અદૃશ્ય બન્યું. તેમને એ વખતે ખ્યાલ આવ્યો કે આજ પહેલી વાર શિયાળરૂપી દુષ્ટાત્માએ પોતાની કુટિરમાં પ્રવેશ કર્યો હતો. તેમણે પોતાના ચિત્તની શાંતિ માટે એક નાની પ્રાર્થના કરી અને પુનઃ બેશાના ધ્યાનમાં પરોવાયા.

થોડી વારમાં યોગીના ચહેરા પર તેજ ચમકી રહ્યું કોઈ દૃઢ નિશ્ચય કરતા હોય તેવી તેમના મુખ પર રેખાઓ હતી. તેમણે પોતાના મનમાં નિશ્ચય કરી લીધો હતો કે ઈશ્વરે ચાહ્યું તો હું અવશ્ય કુષ્ઠની બેશાનો ઉદ્ધાર કરીશ.

ત્યારબાદ તેમણે વિશ્રામ કર્યો.

બીજે દિવસે ઉષાના ઉદય સાથે તેમની આંખો ખુલી ગઈ. તેણે તરત જ ઈશ્વરવંદના કરી અને સંત પાહમને મળવા જવાના થયા.

સંત પાહમનો આશ્રમ ત્યાંથી થોડે દૂર હતો.

સત પાલમ

[૩]

સંત પાલમ ખૂબ વૃદ્ધ હતા. તેમણે એક નાની કુટિરવાડી વાવી હતી. વનપશુઓ તેમની પાસે આવતા અને તેમના હાથ ચાટતા. દુષ્ટો એમના ચિત્તમાં ક્યારેય પેસી શકતા નહિ.

પુરુષાકાશ્યપે સંતને પ્રસન્ન ચિત્ત જમીન ખોદતા જોયા. તેમને વંદન કર્યાં.

ત્યાર બાદ તે બોલવા લાગ્યા : ઈશ્વર આપને શાંતિ આપે !

સંત પાલમ બોલ્યા : તને પણ ઈશ્વર શાંતિ આપે ! એટલું કહીને તેમણે પોતાની કફનીની બાંયો વડે કપાળે વળેલો પરસેવો લૂછી નાખ્યો.

ભગવન્ ! જ્યાં ઈશ્વર વિશેની ચર્ચા થતી હોય ત્યાં ઈશ્વર અવશ્ય હાજર હોય છે આપણો ધર્મ છે કે આપણા સંભાષણોમાં પણ ઈશ્વરની સ્તુતિ આપણે કર્યા કરીએ. અત્યારે હું ઈશ્વરની કીર્તિ પ્રસારિત કરવા માટે એક દરખાસ્ત લઈને આપની પાસે આવ્યો છું !

પ્રભુ, ખાસ બાગના છોડ પર જેવી ઈશ્વરની કૃપા ઊતરે છે તેવી કૃપા તારી એ દરખાસ્ત પર પણ ઊતરી રહો! તે રોજ પ્રભાતે મારી આ વાટિકા પર ઝાકળબિંદુઓની સાથે સાથે પોતાની દયાનું વર્ષણ કરે છે અને તેની દયાથી જ ઉત્પન્ન થયેલ વાડીના તરબૂચ અને કાકડી હું પ્રેમથી આરોગું છું. તેની આ અસીમ દયાનો હું જય જયકાર ઉચ્ચારું છું.

સંત થોડી વાર આંખો મીંચીને ઊભા રહ્યા, ને ફરી બોલવું શરૂ કર્યું : તેને એવી વિનંતિ કરવી જોઈએ કે તે સદા આપણને પોતાની દયાની છાયામાં રાખે, કારણ કે મનને ઉદ્વિગ્ન કરનાર થાકણ કપાયો ને વિષયોના દુરાવેગો કરતાં અધિક ભયંકર વસ્તુ બીજી કોઈ નથી. જ્યારે આવો દુરાવેગ જાગ્રત થાય છે ત્યારે આપણે નશાબાજ જેવા બની જઈએ છીએ. આપણા પગ લથડવા લાગે છે અને એમ લાગે છે કે હમણાં આપણે ગબડીશું ખાઈ જમીન પર પટકાઈ પડીશું. કોઈ કોઈ વાર આવા મનોવેગોને વશ બની જઈએ છીએ, પરંતુ કોઈ કોઈ વાર એમ પણ બને છે કે આત્મવંચના અને ઇંદ્રિયોની અશાંતિ આપણને નિરાશાના નરકમાં ડુબાડીને છે—જે સુખભોગ કરતાં પણ વધુ વિનાશક છે. સંત બોલ્યા ને વળી થોડીવારે બોલ્યા.

પ્રભુ! હું એક મહાન પાપી પ્રાણી છું. પરંતુ મને મારા દીર્ઘ જીવનકાળમાં એ અનુભવ થયો છે કે યોગી માટે આ મલિનતા કરતાં કોઈ મોટો અને અન્ય શત્રુ નથી. મારો એવો અભિપ્રાય છે કે આવી અસાધ્ય ઉદાસીનતા અને શોક

ધુમ્મસની પેઠે આત્મા પર એક પડદો નાખે છે અને ઈશ્વરની પવિત્ર જ્યોતને આત્મા સુધી પહોંચવા દેતા નથી.

મુક્તિના માર્ગમાં હૃદયનિગ્રહના જેવું અવરોધક તત્ત્વ અન્ય કોઈ નથી. અને અસુરતાની સૌથી મહાન જીત એ છે કે તે એક સાધુપુરુષના હૃદયમાં એક મુગ્ધ અને મલિન વિચાર અંકુરિત કરી શકે! જો તેઓ આપણા પર પ્રતિકૂળ દુઃખો ને ઉપસર્ગોથી પ્રહાર કરે તો તો બહુ ચિંતા નથી, પણ મનોહર પ્રલોભનાથી જ આક્રમણ કરે તો એ બહુ ભયની વાત ગણાય છે. પણ હા, પુરુષ! તું કઈ દરખાસ્તની ચર્ચા કરતો હતો?

સંત પાઘ્મ! મારી દરખાસ્તનો એક જ ઉદ્દેશ છે ઈશ્વરની મહત્તાને ઉજ્જ્વળ કરવાનો. તમે તમારી સાચી સલાહનું તેમાં બળ પૂરજો. તમે શક્તિમાન સંત છો અને પાપ તમારી સમક્ષ આવવાને અસમર્થ છે

પુરુષ, હું તારા ચરણની રજ માથે ચડાવવા જેટલો પણ લાયક નથી. અને મારા પાપના કર્યાં રણની રેતીના કણ કરતાં પણ અધિક છે પણ હું ઉંમરવાન છું અને મને વધુ અનુભવો છે તેથી હું સહર્ષ તારી સેવા કરવા તત્પર થયો છું

તો હું આપને સંકોચ વિના કહું છું કે હું પાટલીપુત્રવાસિની મિત્રા નામની એક નર્તકીની અધોગતિથી ખૂબ દુઃખિત છું તે સમસ્ત શહેરને માટે કલંકરૂપ છે

અને પોતાના આત્મા સાથે બીજા કેટલાયે આત્માઓનો સર્વનાશ કરી રહી છે.

પુણ્ય ! આ એક એવી વાત છે કે જેના પર આપણે જેટલાં આંસુ પાડીએ એટલાં ઓછાં છે. મનુષ્યસમાજમાં કેટલીયે રમણીઓનાં જીવન એવાં જ પાપમય હોય છે. એ દુરવસ્થા નિવારવા માટે તે એવી કોઈ યોજના વિચારી છે ખરી ?

પુણ્યપ્રકાશ બોલ્યા, બંધુવર પાપમ, હું પાટલીપુત્ર જઈશ, એ વારાંગનાની તપાસ કરીશ અને ઈશ્વરની કૃપાથી તેનો ઉદ્ધાર કરીશ. આ મારો સંકલ્પ છે. આપને આ ઉચિત લાગે છે ?

પાપમ બોલ્યા : 'હું તો એક અધમ જીવ છું. છતાં આપણા પૂજ્ય ગુરુનું કથન હતું કે માણસે જગતને સુધારવાની ઉતાવળ કરવી જોઈએ નહિ !

પુણ્યપ્રકાશ બોલ્યા : પૂજ્ય બંધુ, તો આપને મારો પ્રસ્તાવ ગમ્યો નહિ, કેમ ?

પાપમે કહ્યું : પ્રિય પુણ્ય ! હું ઈચ્છું છું કે મને ઈશ્વર એક ધર્મઝનુના વિરુદ્ધ ભાવો પ્રત્યે ક્ષમા કરતો ન બનાવે. પણ આપણા પવિત્ર ગુરુનું આ પણ કથન હતું કે જેમ માછલીઓ સૂકી ભૂમિ પર મરી જાય છે એમ જે સાધુ પોતાની કુટિર છોડીને સંસારનાં પ્રાણીઓ સાથે હળતો મળતો રહે છે તે પણ માછલીઓ જેવી સ્થિતિ

અનુભવે છે એ સ્થિતિમાં ભક્તાની કોઈ આશા રહેતી નથી. દીવો ક્યાય જતો નથી. પોતાની પ્રભાથી એ પતંગને આકર્ષે છે

આટલું કહીને સત પાક્ષમે ફરી વાર કોદાળી હાથમાં લીધી અને એક ફૂગથી ઘેરેલા અંજીરના વૃક્ષની આસપાસની જમીન ખોદવા માંડી.

એવામા ઝાડી પછવાડેથી કશોક અવાજ આવ્યો અને એક હરણું વાડ ઠેકીને બગીચાની અંદર આવ્યું ભયથી તે સ્તબ્ધ બન્યુ હતુ તેના પગ ધ્રૂજતા હતા. તે સત પાક્ષમની પાસે આવ્યુ; તેણે પોતાનુ મસ્તક સત પાક્ષમની છાતીમા છુપાવી દીધુ

સત પાક્ષમે કહ્યુ કેવા સુંદર વનપશુઓ!

ત્યારબાદ સત પાક્ષમ પોતાની કુટિરમા ચાલ્યા ગયા. હરણુ પણ તેમની પાછળ ગયુ અને તે જુવારનો એક પોટલો કાઢીને હરણને ખવડાવ્યો.

પુષ્પકામ્બપ કંઈ વાર સુધી વિચારમગ્ન રહ્યા. તેમની આંખો પોતાના પગ પાસે પડેલા પથ્થરો પર સ્થિર હતી.

થોડીવાર બાદ તેઓ સત પાક્ષમની વાતો પર વિચાર કરતા ધીમે ધીમે પોતાની કુટિર તરફ ચાલ્યા. તેમના ચિત્તમા અત્યારે એક ભીષણ સંગ્રામ ચાલી રહ્યો હતો.

તમણે વિચાર્યું સત પાક્ષમની સલાહ સાચી જણાય છે તે ફરેફથી છે તેમને મારા સંસ્કારના ઔષધિઓમા શ્રદ્ધા છે છતા બેકાને ધાતક વિશ્વાસના હવાલે કરી દેવી તે એક

પ્રમાદની ઘોર નિર્દયતા જ દેખાશે. ઈશ્વર મને સુબુદ્ધિ અને પ્રકાશ આપ.

આગળ ચાલતાં તેમણે પારધીએ બિછાવેલ જાળ જોઈ. એક તેતરીને એમાં ફસાયેલી જોઈ. તે તેતરી જ હતી જોઈએ ફરતું કે તેણે એક જ ક્ષણમાં તેતરને જાળની પાસે ઊડતો અને જાળના દોરડાઓ ચાંચથી કાપતો જોયો. તેણે એટલા પ્રમાણમાં દોરા કાપ્યા કે જેમાંથી તેતરી બહાર આવી શકે.

પુણ્યકાશ્યપે આ સઘળું ખૂબ અન્વેષણની દૃષ્ટિથી જોયું અને પોતાની જ્ઞાનશક્તિથી ને મહાબુદ્ધિથી તેની પાછળ રહેલો આધ્યાત્મિક સંકેત સમજી ગયા.

તેતરીના રૂપમાં જેવા હતી, જે પાપજાળમાં ફસાયેલી હતી. અને તેતરે તે જાળ કાપીને તેતરીને મુક્ત બનાવી હતી. તે રીતે પોતે પણ જેવાને ધર્મોપદેશ અને યોગના બળથી પાપમુક્ત બનાવશે.

મહાયોગીને થયું કે પોતાના મહાપને કુદરતે આ દૃષ્ટાંત સંમતિ આપી છે. તેમણે ઈશ્વરને ધન્યવાદ આપ્યા. પુણ્યના પુણ્યમાર્ગ હવે વધુ દૃઢ થયા.

જ્યાં તેમણે ફરીવાર જોયું તો તેતરીને જાળમાંથી મુક્ત કરનાર તેતરો પણ જાળમાં ફસાયેલો દેખાયો. વળી ફરીવાર તે ભ્રમમાં પડી ગયા.

એ જોઈને મન તેમણે ય આ દૃશ્યોને જ ધ્યાન કરી. ઉપવાસમાં પુણ્યે એક સ્વપ્ન જોયું. જેમાની મૂર્તિ ફરીવાર

તેમની સામે ખડી થઈ તેના મુખચંદ્ર પર કલુષિત વિલાસની આભા નહોતી. તેણે પોતાના સ્વભાવ અનુસાર રક્તરંજિત વસ્ત્રો પહેર્યાં નહોતા. તેના શરીર પર એક લાંબી પહોળી ચાદર હતી અને એમાં જ તેનું મોં ઢંકાયું હતું એ ચાદરમાંથી તેની અણિયાળી બે આંખો જ માત્ર દેખાતી હતી.

આ સ્વપ્ન જોઈને પુરુષાભાસ શોકથી વિહ્વલ બનીને રડવા લાગ્યા. આ પણ દૈવી આદેશ છે એવો વિશ્વાસ ચિત્તમાં લાવીને તે ફરીવાર સ્વસ્થ બન્યા.

—ને તરત જ બેઠા થયા. હાથમાં લાકડી લઈને કુટિરના બારણા બહાર નીકળ્યા. બહાર નીકળીને તેમણે કુટિરનું બારણું બંધ કર્યું. રખેને કોઈ રજનું પાપી અંદર જઈને ધર્મગ્રંથોને સ્પર્શ કરીને દૂષિત બનાવે.

વૈખાનસ

[૧]

આચાર્ય ગુરુએ મહાપ્રસ્થાન કરવું ... [illegible] નામના શિષ્યને બોલાવ્યા અને તેને પોતાના ... પછી ... આચાર્યપદ અર્પણ કર્યું

[illegible] નદી [illegible] પ્રયાણ કર્યું ... અને ... [illegible] ... તે ... [illegible] કર્યું નદીની સમીપ આવી પહોંચ્યા [illegible] ... દતો, અને નદીના ... [illegible]

આચાર્ય [illegible] નદીના કિનારે કિનારે ચાલ્યા કર્યું [illegible] ... અને ઉપવાસ ... [illegible]

[illegible]

કે ન તો વન્યપશુઓનો. તેમને ડર હતો શહેર કે ગામડાની વસ્તીનો અને એ જ કારણે તે શહેર કે ગામડાને આવરીને ચાલતા.

તેમને ભય હતો કે ક્યાંક કોઈ બાળકવૃંદ તેને સંતા કૂકડીની રમત રમતું જોઈ ન જાય! અથવા તો કુવાકાંઠે પાણી ભરતી પનિહારીઓનો તેમને જોઈ ન જાય—કે ? પનિહારીઓ તેમનો પરિહાસ કરે!

યોગી માટે આ વસ્તુઓ ભયસ્થાનરૂપ છે. કોણ જાણે ક્યારે ભૂતપિશાચ યોગીઓનાં કાર્યમાં વિઘ્ન નાખી દે! યોગીઓની આચરણવાટિકાનું પુષ્પ જેટલું સુંદર હોય છે તેટલું જ એ કોમળ હોય છે—તે એટલે સુધી કે સંસાર-વ્યવહારની એક લહેર પણ તેને એરવી નાખે છે. તેની મનોરમ શોભાનો વિનાશ કરે છે. આ કારણોથી આચાર્ય પુરુષ નગરો અને ગામડાથી દૂર રહેતા અને વિજન માર્ગનો આશ્રય લેતા.

તે નિર્જન વાટે ચાલતા રહ્યા. સંધ્યા સમયે પક્ષીઓનો મધુર કલરવ સંભળાવા લાગતો અને પવનની મંદ મંદ લહેરો આવવા લાગતી કે તરત જ તે પોતાની કાન ટોપીને આંખ પર લાવી મૂકતા, કે જેથી તેના પર પ્રકૃતિ સૌંદર્યનું જાદુ કશી અસર મૂકી શકે નહિ.

એક મધ્યાહ્ન બાદ તે એક જાણીતા સ્થાન પર આવી પહોંચ્યા. તે જગામાં ગંગા નદી સખત પથ્થરોની હાર વચ્ચે થઈને વહેતી હતી. તેના કિનારે આવેલી આ ટેકરીઓ

પર નાગા લોકોએ એમની ભૂતપૂજાના દિવસોમાં મૂર્તિઓ કોતરી હતી.

આચાર્ય પુરુષ એક ખડકમાં સ્ત્રીના મુખવાળી અને સિંહના અંગવાળી એક કોતરેલી મૂર્તિ જોઈ. આ મૂર્તિમાં પણ અલખ કોઈ ચેતાની તત્ત્વ થયું હોય એમ માનીને તેમણે ઈશ્વરસ્મરણ કર્યું. તત્કાળ તેમણે મૂર્તિના કાનમાંથી એક ચામાચીડિયાને જતું જોયું. તેમણે વિશ્વાસપૂર્વક માન્યું કે એ એક આસુરી તત્ત્વને કે જે સેંકડો વર્ષોથી આ મૂર્તિમાં અડ્ડો જમાવીને બેઠું હતું તેને ઉડાવી દીધું.

આચાર્ય પુરુષના ધર્મોત્સાહમાં વૃદ્ધિ થઈ. તેમણે એક પથ્થર લઈને મૂર્તિ પર ફેંક્યો. પથ્થર વાગતાં જ મૂર્તિનું મુખ એવું શ્યામ બની ગયું કે આચાર્ય પુરુષને તેના પર બહુ દયા આવી. તેમણે એ મૂર્તિને સંબોધીને કહેવા માંડ્યું:

હે પ્રેત! તું પણ અન્ય પ્રેતોની માફક ઈશ્વર પર વિશ્વાસ લાવ અથવા જ્યોતિના નામ પર તારો ઉદ્ધાર કરીશ.

આ વાક્ય સમાપ્ત થયું કે તે જ ક્ષણે આખી મૂર્તિમાંથી એક અગ્નિશિખા પ્રકટ થઈ. તેની પાંખો ફફડવા લાગી અને તેના પાષાણમુખમાંથી પ્રભુના નામનો ધ્વનિ બહાર આવ્યો—અથવા આચાર્ય પુરુષના શબ્દો જ પ્રતિધ્વનિત થતા ન હોય! આથી આચાર્યે પોતાનો જમણો હાથ ઊંચો કરીને તે મૂર્તિને આશીર્વાદ આપ્યા.

આ રીતે પાષાણમુખમાં ભક્તિના બીજનું આરોપણ કરીને આચાર્ય પુરુષે પોતાના માર્ગે આગળ ચાલવા માંડ્યું

થોડું અંતર કાપ્યા બાદ ખીણ વધારે પહોળી જણાઈ ત્યાં તેમણે મહેશના કોઈ ચિત્રો પણ જોયાં. તેમાં દૈવી કારીગરીનું દર્શન થતું હતું. સ્તંભ પર સ્ત્રીના મુખવાળા મસ્તક પણ અને ગાયના શિંગડાવાળી આ મૂર્તિઓ પર તેમણે એક બીજી ઉદ્ધારક દૃષ્ટિ નાખી.

સત્તર દિવસ સુધી આચાર્ય પુત્રે ચાલ્યા કર્યું. ભૂખથી વ્યાકુળ બનતા ત્યારે જે મળે તે ખાઈ લેતા અને રાતે કોઈ ખંડિયેરમાં, વનની ભિલડીઓ અને ધોળા ઉંદરોની વચ્ચે જઈ રહેતા. કાળિયા પૂછડાવાળી સ્ત્રીઓ પણ તેમને જોવા મળતી, પણ તેમને ખબર હતી કે તે સ્ત્રીઓ નારકીની સ્ત્રીઓ છે અને તેને એ પવિત્ર સ્તોત્ર-સ્મરણથી ભગાડી મૂકતા.

અઢારમે દિવસે વસ્તીથી ઘણે દૂર રહેલી એક ઝૂંપડી તેમના જોવામાં આવી. તે ખજૂરીના પાંદડાની બનાવેલી હતી અને તેનો અર્ધો ભાગ દટાયેલો હતો.

આચાર્યને થયું કે આની અંદર જરૂર કોઈ સાધુસંત રહેતા હશે જ એ. તેમણે એ બારણા વિનાની ઝૂંપડી પાસે જઈને અંદર જોયું તો એક ઘડો, એક મૂઠાવાળો દંડ અને સૂકા ઘાસની બનાવેલી એક પથારી, એટલી વસ્તુઓ જોઈ. તેમને થયું જરૂર આ કોઈ સંતની કુટિર લાગે છે. તે સંતનું હમણાં જ મને દર્શન થશે. અમે બન્ને આસપાસ ઘમ સ્તોત્રોનું પવિત્ર ઉચ્ચારણ કરીશું અને દૈવ જો કોઈ પક્ષી દ્વારા એકાદ રોટલાનો ટુકડો અમારી પાસે ફેંકશે તો અમે સાથે બેસીને ભોજન કરીશું.

આમ મનમાં વિચાર કરતા કરતા તે મંદિરને શોભાવતી કુટિરની પ્રદક્ષિણા કરવા લાગ્યા. તેમણે આ સો કામ અર્ધાં કરી એટલામાં નદીના કિનારે પદ્માસન વાળીને બેઠેલો એક માણસ તેમની દૃષ્ટિએ પડ્યો. તે માણસ નગ્ન હતો. તેના માથાના અને દાઢીના વાળ શ્વેત થઈ ગયા હતા અને તેના શરીરનો વાન પાકેલી ઈંટ જેવો પણ વધુ પીળો લાલ હતો.

પુણ્યે સાધુઓમાં પ્રચલિત શબ્દો દ્વારા તેનું અભિવાદન કર્યું : 'બન્ધુ! ભગવાન તમને શાંતિ અર્પે! તમે એક દિવસ સ્વર્ગને પ્રાપ્ત કરો!'

પણ પેલા વૃદ્ધ પુરુષે કશો ઉત્તર આપ્યો નહિ તે અચલ રહ્યો—જાણે તેણે કશું સાંભળ્યું જ નથી. પુણ્યે માન્યું કે તે ધ્યાનમગ્ન હશે. આથી ઘૂંટણિયાં ભર રહીને, હાથ જોડીને સાંજ સુધી ત્યાં બેસી રહીને તેમણે ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરી. પણ પેલો સાધુ તો હજી પણ ધ્યાનમગ્ન જ હતો. આથી તે બોલ્યા : 'જો આપની સમાધિ પૂરી થઈ હોય તો ભગવાનના નામ પર આશીર્વાદ આપો.'

પુણ્ય સામે જોયા વિના વૃદ્ધ પુરુષે કહ્યું : 'હું તારી વાત સમજ્યો નથી. ભગવાન કોણ છે?'

આચાર્ય પુણ્ય આ સાંભળી વિસ્મિત બન્યા ને બોલ્યા : 'અરે જેનો મહર્ષિઓએ જય ગાયો, જેના નામ પર લાખો આત્માઓએ બલિદાન આપ્યાં તેને આપ જાણતા નથી? આ સંભવિત કેમ લાગે?'

'હા, મિત્રવર્ય એ સંભવિત છે. જગતમાં જો કંઈ

નિશ્ચિત જેવું હોય તો આ વાત પણ નિશ્ચિત જ છે

આચાર્ય પુરુષ આ માણસના આવા ઘોર અજ્ઞાન પર બહુ વિસ્મિત અને દુઃખી બન્યા. તે બોલ્યા : જો આપ ભગવાનને ન જાણતા હો તો તમારા આ બધા ધર્મકર્મ નિરર્થક છે. તેનો કશો અર્થ નથી. તમે ક્યારેય મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકશો નહિ.

વૃદ્ધ બોલ્યો : કર્મ કરવું અને કર્મથી પાછા હઠવું એ બન્ને વ્યર્થ છે. આપણે જીવીએ કે મરીએ—એ બન્ને વચ્ચે કશો ભેદ નથી.

આચાર્ય પુરુષ બોલ્યા : શું...શું ? તમને શાશ્વત સુખની આકાંક્ષા નથી ? પણ પહેલાં મને એ જણાવો કે આપ તપસ્વીઓની જેમ પેલી મુક્તિમાં રહેતા નથી ?

એવું લાગે છે ખરું.

આપ વિરક્ત-વનવાસી પણ વિરક્ત છો એ તો ખરું ને ?

હા, એમ લાગે છે.

તમે શું ઇચ્છાઓનું દમન નથી કરતા ?

હા, એમ લાગે છે ખરું.

આપે શું સંસારના આશાભોગનો ત્યાગ નથી કર્યો ?'

હા, એમ લાગે છે મેં એ મિથ્યા વસ્તુઓનો ત્યાગ કરી દીધો છે—કે જે વસ્તુઓ પર સંસારીઓ પોતાનો જીવ આપે છે.

તો આપ બધી રીતે જોવાથી, ત્યાગી અને શુદ્ધાચરણવાળા છો; કિન્તુ મારી જેમ આપે ઈશ્વરની ભક્તિ અને શાશ્વત સુખની અભિલાષાથી આ વ્રત ધારણ કર્યું નથી. અગર જો આપને ભગવાન પર વિશ્વાસ નથી તો આપ સાત્વિક શા માટે બન્યા? આપને સ્વર્ગની અભિલાષા નથી તો આપ સંસારના પદાર્થોનો ઉપભોગ કેમ નથી કરતા?

વૃદ્ધ પુરુષે ગંભીરતાપૂર્વક ઉત્તર આપ્યો: મિત્ર, મેં સંસારની ઉત્તમ વસ્તુઓનો ત્યાગ કર્યો નથી, અને મને એ વાતનો ભય છે કે મેં જે જીવનપથ ગ્રહણ કર્યો છે તે સામાન્ય રીતે સંતોષજનક છે; છતાં યથાર્થ તો એ છે કે સંસારમાં ઉત્કૃષ્ટ કે નિકૃષ્ટ, સાધુ કે અસાધુ, એવો જીવનનો ભેદ જેવો એ જ મિથ્યા છે. કોઈ વસ્તુ ખરે સારી કે ખરાબ, સત્ય કે અસત્ય, હાનિકર્તા કે લાભકર્તા, સુખવાળી કે દુઃખવાળી હોતી નથી. આપણો વિચાર વસ્તુઓને આ ગુણોથી યુક્ત કરે છે. જેવી રીતે મીઠું ભોજનને સ્વાદનું પ્રદાન કરે છે તેમ.

યુવક બોલ્યા: તો શું આપના મત અનુસાર સંસારમાં કોઈ વસ્તુ ખરાબ નથી? મારે કહેવું જોઈએ કે તો આપ બીજા મૂર્ખાની જેમ આ ભ્રમમાં પડ્યા રહ્યા છો, અજ્ઞાનના અંધકારમાં આપનું જીવન વ્યર્થ નષ્ટ કરી રહ્યા છો.

મિત્ર, મૂર્ખાઓનો કે અજ્ઞાનીઓનો–કોઈનો પણ દોષ બતાવવો એ નિરર્થક છે. આપણી અને મૂર્ખાઓની વચ્ચે શો ભેદ છે એ આપણે જાણતા નથી. આપણને કોઈ વસ્તુનું લેશમાત્ર જ્ઞાન નથી.

તો આપ શું કોઈ આત્મવાદીઓમાંના માણસ છો? આપ શું નિર્બુદ્ધિ, કર્મહીન સંપ્રદાયના છો? તે લોકો સૂર્યના પ્રકાશમાં અને રાત્રિના અંધકારમાં કોઈ ભેદ જોઈ શકતા નથી.'

હા મિત્ર, હું એવો જ છું અને એ જ આત્મજ્ઞાનમાં શાંતિ મળી છે તમે જરા પછી મને કહી શકો. કેટલીક વખત એક જ વસ્તુ ભિન્ન ભિન્ન અવસ્થાઓમાં ભિન્ન ભિન્ન રૂપ ધારણ કરે છે આ વિશાળ મિનારાઓ તરફ જુઓ. પ્રભાતના પીળા પ્રકાશમાં તે કેસરની કળીઓ જેવા લાગે છે સંધ્યા સમયે સૂર્યનો પ્રકાશ નીચે જાય છે અને તે વખતે એ જ મિનારાઓ કાળી કાળી ત્રિશૂળો જેવા દેખાય છે. આ બેમાંથી એમનું સાચું સ્વરૂપ કયું તે કોણ કહી શકે? આકાશ તરફ જુઓ! કોઈકવાર તે પોતાની તેજસ્વિતાથી કુંદનને પણ શરમાવે છે તો, એ જ વાદળોની કાલિમા કોઈકવાર અંધકારને પણ મહાન કરે છે એના સાચા સ્વરૂપને કોણ ઓળખી શકશે? સૂર્ય મને જ્યોતિર્મય દેખાય છે પરંતુ તેના તત્ત્વને હું જાણી શકતો નથી. હું અગ્નિને સળગતો જોઈ શકું છું પણ તે શાથી સળગે છે તે હું જાણતો નથી. અને મિત્ર! તું મારી વ્યર્થ ચિંતા કરે છે. મારું કોઈ માન કરે કે મારી કોઈ નિંદા કરે તેની પણ મને કંઈ પડી નથી.

આચાર્ય પુરુષે પુનઃ પ્રશ્ન કરી 'સારું, બીજી એક વાત બતાવો. આપ આ નિર્જન વનમાં મળ્યું તો ખાધું ન મળ્યું તો ન ખાઈને શા માટે જીવન ગુમાવો છો? આ કષ્ટ તમે શા માટે ભોગવો છો? આપની જેમ હું પણ એકાન્તવાસ સેવું છું અને ઇન્દ્રિયોનું દમન કરું છું પણ

આ બધું હું ઈશ્વરને પ્રસન્ન કરવા અને શાશ્વત સુખની પ્રાપ્તિ માટે કરું છું પરલોકના સુખ માટે આ લોકમાં કષ્ટ વેઠવું એ બુદ્ધિસંગત છે તેનાથી વિપરીત રીતે દેહ-દમન કરવું, તપ કરવું, આકરાં વ્રત આદરવાં એ બધું મૂર્ખાઈ જ છે મને એ શ્રદ્ધા ન હોત, આચાર્ય પુરુષ બોલ્યા ને આકાશ તરફ અંજલિ કરતા દીન બનીને બોલ્યા,

હે ઈશ્વર આ વચનો માટે મને ક્ષમા આપજે—જો મને એ સત્ય પર વિશ્વાસ ન હોત કે સત્ય ઈશ્વરે મહર્ષિઓની આપવાણી દ્વારા, તેના અવતારોના આચરણ દ્વારા, તેની ધર્મસંસ્થાઓ દ્વારા અને મહાન પુરુષોના બલિદાનો દ્વારા આપણને શીખવ્યું છે આત્માની મુક્તિ માટે દેહદમન આવશ્યક છે, એ સત્ય વિષે હું તમારી પેઠે અજ્ઞાની રહ્યો હોતતો તરત જ હું સંસારીઓની જેમ સુખભોગ ભોગવત અને વિલાસની દેવીને કહેત કે આવ આવ, તારી પ્યાલીમાંથી ટપકતાં મધુબિંદુઓ મને ચૂસવા દે! મારા ખુલ્લા હોઠ પર તારાં મસ્ત ચુંબન વરસવાની દે! તારું સૌંદર્ય ને તારી સુવાસનો મને લહાવો લેવા દે! આચાર્ય બોલ્યા. વેગથી બોલતાં એમને પરસેવો વળ્યો હતો. થોડી વારે આગળ ચાલ્યું

ત્યારે તમે કેટલા મૂર્ખ છો! ક્યા જ લાભ વિના આ બધી વસ્તુઓનો ત્યાગ કર્યો! કોઈ લાભની આકાંક્ષા વિના તમે આ બધું કષ્ટ ઉઠાવો છો! તમે અમારા જેવા તપસ્વીઓને સમજ્યા વિના અમારું ખોટું અનુકરણ કરો છો. ચિત્ર-કારની નકલ કરીને ચીતરવાના રંગોને ચોપડનાર વાનર પોતાની જાતને ચિત્રકાર માને, તેના જેવી તમારી સ્થિતિ

છે બોલો આનો તમારી પાસે શો જવાબ છે?

વૃષિ આચાર્યના લાંબા ભાષણનો કંઈ જવાબ ન આપ્યો. આ ભાષણથી કંઈ ખોટું લાગ્યુ હોય તેમ પણ ન જણાયુ અલકે એ વૃદ્ધ પ્રુશમિતભરથી આચાર્યની સામે જોઈ રહ્યો.

આચાર્ય પ્રુષ્યનો ઉદેશ આ વૃદ્ધ પુરુષને ઇશ્વરનો ભક્ત બનાવવાનો હતો, એટલે થોડીવારમા તેમનો ક્રોધ શમી ગયો તે નમ્રભાવે બોલવા લાગ્યા મિત્રવય મારો ધર્મોત્સાહ મને હદ બહાર લઈ ગયો હોય તો મને માફ કરો. ઇશ્વરસાક્ષીએ કહુ છુ કે હુ આપને નહિ, આપની ભ્રાતિઓને તિરસ્કારુ છુ આપને આવા અધકારમા સબડતા જોઈને મને ખૂબ હૃદયવેદના થાય છે અને આપના ઉદ્ધારની ચિંતા મારા રોમેરોમમા વ્યાપ્ત બને છે આપ મારા પ્રશ્નોના જવાબ આપો. હુ તમારી ભૂલો બતાવવા ખૂબ ઉત્સુક છુ

વૃષિ શાંતિથી કહ્યુ

મારે મારે બોલવું કે મૌન રાખવું બન્ને સરખુ છે તું પૂછે છે ત્યારે સાંભળ. કથા પ્રસંગોથી મે આ સાત્વિક જીવન ગ્રહણ કર્યુ તે હુ રજૂ કરુ છુ મને તારામા જિજ્ઞાસા નથી એટલે તારાં પ્રશ્નો વિશે હુ તને પૂછીશ નહિ. મને તારી વેદના કે શાંતિ સાથે કશી જ નિસ્બત નથી તુ મને શુ સમજે છે તેની પણ મને પરવા નથી. મને કોઈ તરફ પ્રેમ નથી કે ઘૃણા પણ નથી. બુદ્ધિમાન પુરુષોએ કોઈ પણ પ્રતિ મમત્વ કે દ્વેષ રાખવા જોઈએ નહિ. પણ તારી જિજ્ઞાસા જોઇને ઉત્તર આપવો તે મારુ કર્તવ્ય છે

વૃદ્ધે આટલું કહી આગળ બોલવું શરૂ કર્યું.

સાંભળ, મારું અસલ નામ સેન છે. મારા માતાપિતા ધનિક સોદાગર હતા. અમારે ત્યાં વહાણવટાનો મોટો ધંધો હતો. મારા પિતા મહાન સિકંદરની જેમ ચતુર અને કાર્યકુશળ હતા. પણ તેઓ એના જેટલા લોભી નહોતા.

મારે બે ભાઈ હતા. એક મારાથી નાનો, એક મારાથી મોટો. તેઓ પણ વહાણોનો જ વેપાર કરતા હતા. મને વિદ્યાનો શોખ હતો. મારા મોટાભાઈને એક ધનિક યુવતી સાથે લગ્ન કરવા હતાં. મારા પિતાએ એમાં અવરોધ નાખ્યો, જેથી તે અસ્થિર મગજનો થઈ ગયો. તે દરમ્યાન મારો નાનોભાઈ તે યુવતી સાથે અનુચિત સંબંધ બાંધી બેઠો.

પણ તે યુવતી આ બન્ને બંધુઓમાંથી કોઈને પણ ચાહતી નહોતી. તેને એક ગવૈયા સાથે પ્રેમ હતો. એક દિવસ આ ભેદ ખુલી ગયો.

બન્ને ભાઈઓએ મળીને તે ગવૈયાને મારી નાખ્યો. પેલી યુવતી શોકથી અવ્યવસ્થિત ચિત્તવાળી બની ગઈ. આ ત્રણે અભાગી લોકો બુદ્ધિને વાસનાની વેદી પર ચડાવીને, શહેરની ગલીઓમાં ફરવા લાગ્યા, નગ્ન, મોટા વાળવાળા, મોટેથી પુકાર બોલાવતા, કૂતરાની જેમ ભટકવા લાગ્યા. છોકરાઓ એમની પર પથ્થરો ફેંકતાં અને એમની પાછળ કૂતરા દોડાવતા. અન્તે તેઓ મરણ પામ્યા.

મારા પિતાએ એમને કબરમાં દફનાવ્યા. ત્યારબાદ મારા પિતાને પણ એક રોગ થયો. રોગને લીધે એમનાથી

અન્ન કે જળ લઈ શકતા નહોતા દેશના તમામ બાળકોનું અનાજ ખરીદી શકે એટલી લક્ષ્મી હોવા છતા આ રીતે ભૂખથી અને દુ ખથી પીડાઈને તે મરણ પામ્યા

આખરે હું અઢળક ધનનો વારસદાર બન્યો. એ પત્તિનો ઉપયોગ દેશાટન કરવામા કરવો એવો મે વિચાર કર્યો. અનેક દેશોની યાત્રાઓ પણ મે કરી. એમા મે હંમેશા સુખી માણસની શોધ કરી, સાચા જ્ઞાનીને શોધવા રાત-દહાડા એક કર્યાં પણ અફસોસ મને એક પણ માણસ એવો ન મળ્યો કે જે સાચો સુખી કે ખરો જ્ઞાની હોય!

હું આશ્રમોમા ગયો મે ધ્યાનનો અભ્યાસ કર્યો, પણ ઘડીમાં ગજ લાંબી–ઘડીમા બે ગજ પહોળી તેમની દલીલો સાંભળી સાંભળીને મારી બુદ્ધિ જાણે બહેર મારી ગઈ ફરતો ફરતો હું આ ભારત દેશમા આવી પહોચ્યો. ત્યા નદીકિનારે મને એક દિગંબર પુરુષનો ભેટો થયો. તે એક જગા પર ત્રીસ વર્ષથી પાષાણમૂર્તિની જેમ પદ્માસન વાળીને બેઠો હતો. તેના શરીરે લતાઓ વળી ગઈ હતી અને તેની મોટી જટામા પંખીઓએ માળા બાંધ્યા હતા તો પણ એ જીવતો હતો તે જોઈને મને ભારે નવાઈ લાગી, ભવયો અને પિતાજી યાદ આવ્યા.

એ વખતે મને થયું કે આ માણસ જ્ઞાની જરૂર છે મારા મનમા મનુષ્યના દુ ખના ત્રણ કારણ છે જે વસ્તુ ન મળે તેની તેઓ અભિલાષા સેવે છે અથવા તો એને પ્રાપ્ત કરવામાં તેને ખોવાની ભીતિ સેવતા હોય છે અથવા તો જેને પોતે અનિષ્ટ માનતા હોય તેને જ તેઓ સહન કરી

તે છે આપણે એ બધા વિચારોને ચિત્તમાંથી બહાર કાઢી નાખીએ તો બધુ જ દુ:ખ આપોઆપ શાંત થઈ જશે. આથી મેં નિશ્ચય કર્યો કે આજથી કોઈ પણ વસ્તુની આકાંક્ષા હું રાખીશ નહિ. સંસારના શ્રેષ્ઠ પદાર્થોનો પરિત્યાગ કરી દઈશ અને આ મહાન બાહ્લીક યોગીની જેમ મૌન ધારણ કરીશ અને નિશ્ચિંત રહીશ. આ થઈ મારી કથા.

આચાર્ય પુષ્પે આ બધુ ધ્યાનથી સાંભળ્યું અને બોલ્યા: મહાશય, હું કબૂલ કરું છું કે આપનું કથન બિલકુલ અસંગત નથી. સંસારની ધનસંપત્તિને તુચ્છ સમજવી એ બુદ્ધિમાનોનું લક્ષણ છે પરંતુ અનંત સુખની ઉપેક્ષા કરવી એ એક નાદાની છે એથી તો ઈશ્વરનો કોપ વહોરવા જેવું થશે. મને તમારું અજ્ઞાન જોઈને ખૂબ દુઃખ થાય છે. હું તમને સત્યનો ઉપદેશ કરીશ જેથી તમને ઈશ્વરના અસ્તિત્વ વિશે વિશ્વાસ આવે અને તમે એના આજ્ઞાધારી શિશુની જેમ તેની આજ્ઞાઓનું પાલન કરો

વૃદ્ધે તેમને વચ્ચે અટકાવીને જ કહ્યું: ના ના, મારા શિર પર તારા ધર્મસિદ્ધાંતોનો બોજ ન નાખતો: અને એવા ભુલાવામાં પણ ન રહેતો કે તું મને તારા વિચારોને અનુકૂળ બનાવી શકીશ. આ તર્કવિતર્ક મિથ્યા છે. કોઈ મત જ ન રાખવો, એ મારો મત છે. કોઈ સંપ્રદાયમાં ન હોવું એ જ મારો સંપ્રદાય છે મને કોઈ દુ:ખ નથી, કારણ કે મને કોઈ વસ્તુની મમતા નથી. તું તારે રસ્તે જા, મને મારી આ ઉદાસીન વૃત્તિમાંથી બહાર લાવવાની વ્યર્થ ચેષ્ટા

ન કરી મે બહુ કષ્ટો સહન કર્યા છે આ દયા મને કઇ જળના સ્નાનની જેમ સુખદ લાગે છે.

પુષ્યને માનવમનનું પૂરું જ્ઞાન હતુ તે સમજી ગયા કે આ માણસ નાસ્તિક છે એના પર ઈશ્વરની હજી કૃપા-દૃષ્ટિ થઈ નથી અને તેના આત્માના ઉદ્ધારનો સમય પણ હજી ઘણો દૂર લાગે છે તેમણે આ વૃદ્ધના મતનું ખડન કરવાનું છોડી દીધુ તેમને થયુ કે એથી પોતાની ઉદ્ધારક-શક્તિ ઘાતક બની જાય !

પછી બાર વિધર્મીઓ સામે શાસ્ત્રાર્થ કરવામા એવું બને છે કે જે સાધન એનો ઉદ્ધાર કરી શકતુ હોય, તેજ સાધન તેના પાપકર્મમા નિમિત્ત પણ બને છે આથી સદ્જ્ઞાનના સાધન-વાળાએ એવું સાધન વાપરતા પહેલા ખૂબ વિચાર કરવો જોઈએ.

આચાર્યે વૃદ્ધ તપસ્વી વૈખાનસને નમસ્કાર કર્યા અને ત્યારબાદ એક ઊંડો નિશ્વાસ નાખી તેમણે રાત્રિના અંધકારમા પોતાનું પ્રયાણ આગળ વધાર્યું

બીજે દિવસે પ્રભાતે તેમણે નદીના કાંઠા પર જળચરોને એક પગ પર ઊભેલા જોયા. તેમની પીળી અને ગુલાબી ગરદનોનુ પ્રતિબિબ જળમા પડતુ હતુ લીલી ગોવાળની સુદર મખમલ બિછાત ક્ષિતિજ સુધી પથરાઈ હતી.

સ્વચ્છ આકાશમા મારક પક્ષીઓનુ ટોળુ ત્રિકોણાકારે ઊડી રહ્યુ હતુ ઝાડીઓમા છુપાયેલ બગલાઓનો અવાજ સભળાતો હતો, નજર પહોંચે ત્યાસુધી નદીના ભૂરા જળ હિલોળા મારી રહ્યા હતા.

શ્વેત શઢવાળી નૌકાઓ હવામાં તરતી બતકીઓની પેઠે સરતી હતી. કિનારા પર ઠેરઠેર સુંદર ભવનો શોભી રહ્યાં હતાં.

કિનારા પર કુંકુમનું આચ્છાદન છવાયું હતું અને ફૂલ તથા ફળોનાં વૃક્ષોથી ઢંકાયેલા બેટોમાંથી પંખીઓ બહાર આવતાં હતાં. તેમનો કલરવ વનમાં ઉલ્લાસમય વાતાવરણ સર્જતો હતો.

ડાબી બાજુએ છેક રણભૂમિ સુધી આવેલા લીલાછમ ખેતરો અને વનરાજિની અનુપમ શોભા આંખોને મુગ્ધ બનાવતી હતી. પાકી ગયેલા પાકના ખેતરો પર સૂર્યનાં કિરણો ચમકતાં હતાં અને જમીન પર આવીને સુગંધિત પવનલહરીઓ આવી રહી હતી.

આ પ્રકૃતિસૌંદર્ય જોઈને કુમારપાળે ઘૂંટણભેર ઝૂકીને પ્રાર્થના કરી,

હે ભગવન્! મારી યાત્રા સફળ થઈ. તને ધન્યવાદ હો! દયાનિધિ, જેમ તેં આ અરણ્યના વૃક્ષો પર આફતની વર્ષા કરી છે તે જ રીતે મેઘ કે જેને તેં પ્રેમથી સર્જ્યો છે તેના પર કૃપા વરસાવજે. મારી હાર્દિક ઇચ્છા છે કે તે તારી પ્રેમમય સુરક્ષાથી એક નવવિકસિત પુષ્પની જેમ, આપણું સ્વર્ગતુલ્ય પવિત્ર વીરનિ પોતાના યશ અને કીર્તિથી સુવાસિત બનાવ.

વળી તે કોઈ પુષ્પોથી સુશોભિત વૃક્ષ અથવા મનોહર પીંછાવાળા પક્ષીને જોતા તો તરત જ તેમને જોવાની સ્મૃતિ થઈ આવતી. અનુભવની સુંદરતામાં અને સ્વજનની મધુરતામાં

તેઓ મહાનર્તકી મેઘાની રૂપશ્રિમા જોઈ રહ્યા.

નદીનો સુળકુપ વિસ્તાર પસાર કરીને તે, આખરે પાટલીપુત્રમા આવી પહોચ્યા.

નગરના દર્શનની સાથે આચાર્ય પુષ્યને અનેક સંસ્મરણો ઉભરાઇ આવ્યા. એ સંસ્મરણો બધા સારા જ હતા એમ નહોતુ, કેટલાક મનને પ્રજાળનારા પણ હતાં.

એક વખત એવો પણ હતો કે મનના નિરંકુશ અશ્વને એમણે અહીં જ મેલગામ છોડવા દીધો હતો. મદ, મોહ માયા, મત્સર—આ બધા મેદાનોમા એ ઘૂમી વળ્યો હતો પણ સુખની વાત એ હતી કે એ મનરૂપી અશ્વને લગામ પણ અહીં જ જડી હતી!

પાટલીપુત્રમા

[૩]

સૂર્યોદય થવાને એક કલાક થયો હતો. આચાર્ય પુષ્પે એક પહાડી શિખર પરથી વિશાળ પાટલીપુત્ર નગરને જોયુ તેની સોનેરૂપે મઢેલી અટારીઓ સૂર્યપ્રકાશમાં ઝગમગી રહી હતી.

તે ઊભા રહ્યા અને મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા.

આ મારી જ મભૂમિ! અહીં મે જન્મ લીધો. અહીં મારા બાલ્યમય જીવનનો પ્રારંભ થયો. અહીં વિમલ વાયુનો મને સ્પર્શ થયો અહીં કિનારાભરી મોહકજળમાં મે જળ-વિહાર કર્યો તેણે મારુ પાલન કર્યું—એની માતા ખોળામાં મે પ્રમયુક્ત ગીતો સાંભળ્યા.

આચાર્ય વળી બોલ્યા. સ્મરણોના અશ્રુ—જળ એમની મનોભૂમિમાં ખૂબ ઝડપથી વહેવા લાગ્યાં હતાં.

સ્મરણ—જળ આગળ વધ્યા. સાધારણ લોકદૃષ્ટિએ આ કેવું મોહમય શહેર છે! કેવું ઐશ્વર્યમય છે! જન્મભૂમિ! તારો બાળક તને પુત્રની જેમ ક માને તે સ્વાભાવિક છે પરન્તુ યોગીની પ્રકૃતિ અનુસાર હુ તારી અવહેલના કરુ છું. કિંતુ હુ યોગી બાહ્ય રૂપોને તુચ્છ લેખ છે. મે વાસ્તવથી

મારા હૃદયને ડહાવી લીધું છે. હું તારી ઘૃણા કરું છું હું તારી સંપત્તિને, તારી વિદ્યાને, તારા શાસ્ત્રોને, તારાં સુખવિલાસોને તારી શોભાને ઘૃણિત સમજું છું તું પિશાચોનું ક્રીડાસ્થળ છે ! તને ધિક્કાર હો ! આર્યપૂજારીઓની અપવિત્ર શય્યા, નાસ્તિકોનું વિતંડાક્ષેત્ર તું છે તને ધિક્કાર છે ! હે પ્રભુ પિતા ! તું તારા પવિત્ર ચરણોથી આ અશુદ્ધ વાયુને શુદ્ધ કર કે જેમાં હવે હું શ્વાસ લેવાનો છું તું મારું રક્ષણ કર જેથી અહીંના વિષમય કીટાણુઓ મારા પવિત્ર આત્માને ભ્રષ્ટ કરે નહિ !

આ રીતે પોતાના વિચારદ્વારોનું ઉપશમન કરતા આચાર્ય નગરના ભવ્ય મુખ્યદ્વારમાં થઈને શહેરમાં પ્રવેશ્યા. આ દ્વાર એક પથ્થરના સુંદર મંડપ જેવું હતું તેની લાંબી કમાનોની છાયામાં બેસીને કંઇક દરિદ્ર ભિક્ષુક પ્રવાસીઓ હાથ લાંબા કરી ભીખ માગી રહ્યા હતા.

રસ્તામાં ગોઠવાઈને બેઠેલી એક વૃદ્ધાએ આચાર્યની ચરણરજ લીધી અને તે બોલી

ઓ પ્રભુના બંદા ! મને આશીર્વાદ આપો કે ઈશ્વર મારા પર દયા વરસાવે ! આ લોકની અંદર મેં ઘણાં કષ્ટો સહન કર્યાં પરલોકના સુખ માટે મેં ઘણાં દેહદમન વેઠ્યાં. તમે ઈશ્વરના બંદા છો. ઈશ્વરે તમને જીવોના કલ્યાણ માટે અહીં મોકલ્યા છે આથી તમારી ચરણરજ સુવર્ણરજ કરતાં પણ વિશેષ છે !

આચાર્યે હાથ લાંબો કર્યો અને તે વૃદ્ધાને આશીર્વાદ

આવ્યા. આચાર્યે આ પછી થોડાં ડગ આગળ ભર્યાં કે કેટલાક બાળકોનું ટોળું તેમને ફરી વળ્યું. બાળકો તાળીઓ પાડવા માંડ્યા અને બોલવા લાગ્યા.

અરે, આપણા નગરમાં આ વિદૂષક આવ્યો. આ વિદૂષકની મનોહર વિચિત્ર મુખ તો જરા જુઓ! અરે! કાજળ કરતા પણ એનો વર્ણ શ્યામ છે. હા! આવ્યો રે! આકરા એવી એની દાઢી લાંબી છે ભૂત લાગે છે ભૂત! ચાલો, એ હાકીને કાંકરા મારીને ગામમાંથી તગડી મૂકીએ.

બાળકો જે તે કરતાં પાછળ પડ્યાં. આચાર્યની પીઠ પર અવારનવાર કાંકરા પડવા લાગ્યા, પરંતુ આચાર્ય માત્ર એટલું જ બોલ્યા : હે ઈશ્વર! તું આ અબુધ બાળકોને સ મતિ આપ! તેઓને બિચારાઓને ખબર નથી કે તેઓ શું કરી રહ્યા છે!

ત આગળ ચાલ્યા ને વળી વિચારવા લાગ્યા

પેલી વૃદ્ધ સ્ત્રીએ મારું કેવું સન્માન કર્યું! અને આ બાળકોએ મારું કેવું અપમાન કર્યું! આમ એક જ વસ્તુ ભ્રમમાં પડેલા પ્રાણીઓને ભિન્ન ભિન્નરૂપે દેખાય છે. આ એક સિક્કાની બે બાજુ છે. કબૂલ કરવું પડશે કે પેલો વૃદ્ધ વયમાનસ નાસ્તિક હોવા છતા તે સાવ નિર્બુદ્ધિ ન હતો. તે જ્ઞાનચક્ષુએ અંધ હતા છતા આ બાળકો કરતા તો વધારે જ્ઞાની હતો. ત જ્ઞાનચક્ષુએ અંધપુરુષ એટલું તો જાણતો હતો કે પોતે પ્રકાશથી વંચિત છે તેનાં વચનો આ કુમળીઓ કરતા ક્યાંયે ઉત્તમ હતાં. જ્યારે આ બાળકો

તો સીધણ્ અંધકાર વચ્ચે રહ્યા છતા ભૂલો મારે છે કે અમે સૂર્યને જોઈએ છીએ. તેમને ખબર નથી કે સંસારમા સઘળુ મૃગજળ અને રેતીના વાવટોળ જેવું મિથ્યા છે માત્ર ઈશ્વર જ એક સ્થાયી તત્ત્વ છે !

તે મોટી ફ્લાગો ભરતા શહેરમા આગળ ચાલવા લાગ્યા.

દસ વર્ષે તે આ શહેરમાં આવ્યા હતા, છતા એકેએક પથ્થરને જાણે તે પિછાનતા હતા ! અને પ્રત્યેક પથ્થર તેમને તેમના દુષ્કૃત્યોની યાદ આપતો હતો આથી તેમણે સડક પર પોતાના પગ પછાડવા માંડ્યા અને જ્યારે પગમાથી લોહી નીકળ્યુ ત્યારે તેમણે એક પ્રકારના આનંદનો અનુભવ કર્યો.

સડકની બન્ને બાજુએ લાંબી ઊંચી હવેલીઓ વધુ બી રહી હતી. તેમાથી મનને મુગ્ધ બનાવે એવી માદક સુગંધ આવી રહી હતી. બદામ અને અશોકના વૃક્ષોની ટોચ અગાસીઓ અને ઝરૂખા સુધી પહોંચી હતી—જાણે તેઓ બાળકોની જેમ જનેતાના અંકમા બેસી રહ્યા હોય !

ભવ્ય ઈમારતોના અખણ્ડતા હાશોમાથી સંગેમરમરના ગોખલાઅેામા રાખેલી પિત્તળની બાલભાતની ક્લામય સુંદર મૂર્તિઓ દૃષ્ટિગોચર થતી હતી. મનોહર ને સ્વચ્છ લોકનાં જળ સુગંધિત વૃક્ષકુંજોની છાયામા હલકારા લઈ રહ્યા હતા. અગાધ શાંતિ પ્રસરી રહી હતી, કોલાહલનું નામ નિશાન પણ નહોતુ હા, ક્વચિત વીણાનો મધુર નાદ હાશોમાથી આવતો હતો.

આચાર્ય પુષ્પ એક ભવનના દ્વાર પર અટક્યા. તેના

સુંદર સ્થળો ખૂબ મનોહર હતા. દીવાલો પર દેશના સર્વશ્રેષ્ઠ ઋષિઓની ચિત્રાકૃતિઓ શોભી રહી હતી. આચાર્યે તે બધી મૂર્તિઓને ઓળખી. દરવાજા પર એક સોનાની ઝાલર હતી, અને તેને વગાડવા એક દાંડી રાખી હતી. આચાર્યે તેના વડે દરવાજો ખખડાવ્યો.

તરત જ એક દાસ આવ્યો અને દરવાજો ખોલ્યો. કોઈ સાધુને દરવાજા પર ઊભેલો જોઈને તે બોલવા લાગ્યો

‘હે સાધુડા! અહીંથી દૂર થા. કોઈ બીજું ઘર શોધ. અહીં તો દાનને બદલે દંડ મળશે.’

આચાર્યે સરળ ભાવે કહ્યું : ‘હે દાસ! હું ભિક્ષા માગવા અહીં આવ્યો નથી. તું તારા માલિક પાસે મને લઈ જા, એટલી જ મારી ઇચ્છા છે.’

દાસ આથી વધારે ગુસ્સે થયો અને બોલ્યો : ‘મારા માલિક તારા જેવા સાધુને મુલાકાત આપતા નથી.’

આચાર્યે શાંતિ અનુભવ રાખીને કહ્યું : ‘હે વત્સ, હું જે કહું છું તે તું કર। તારા માલિકને કહે કે હું મળવા માગું છું.’

દાસે ક્રોધના આવેશમાં આવીને કહ્યું : ‘અરે ચાલ્યો જા, ભામટા કહિંના!’

દાસે પોતાની લાકડી ઊંચી કરીને આચાર્યના મુખ પર મારી. પણ સાધુએ સહેજ પણ ઉત્તેજિત થયા વિના, એ લાકડીના પ્રહારને શાંતભાવે સહન કરી લીધો. અને ફરીવાર તેણે દાસને પ્રેમભાવે કહ્યું : ‘વત્સ, મારી યાચનાનો સ્વીકાર કર!’

ચક્તિ થઈને હાશ મનોમન બોલ્યો આ કોઈ પવિત્ર આત્મા લાગે છે તે મારથી પણ ડરતો નથી, તિરસ્કારથી દુ:ખી થતો નથી, અપમાનથી ગુસ્સે થતો નથી.

વસ્ત જ તે એના માલિક પાસે ગયો અને આ સાધુની યાચના જણાવી.

તેનો માલિક નિખિલ હમણા જ સ્નાનાગારમાથી બહાર આવ્યો હતો. સુદર અધનગ્ન યુવતીઓ તેના શરીર પર સુગધિત તેલનુ ઝૂકી ઝૂકીને મર્દન કરી રહી હતી. નિખિલ સ્વરૂપવાન યુવાન હતો. તેના મો પર અપૂર્વ પ્રસન્નતા હતી.

આચાર્યને જોતા જ તે ઊભો થયો અને હાથ પ્રસારી આલિગન આપીને બોલ્યો આવ, આવ, મારા પ્રિય મિત્ર! પ્રિય બધુ! મારા બાળપણના પરમ મિત્ર, આવ, આવ! હુ તને ઓળખી ગયો છુ પણ અત્યારે તારી સૂરત સાવ પલટાઈ ગઈ છે માણસ જેવી લાગવાને બદલે એ માનવેતર જેવી લાગે છે! આવ મને ભેટ! નિખિલ આલિગન આપ્યો ને આચાર્ય પાસે સસ્તા બોલ્યો

તને એ દિવસો યાદ જ હશે. આપણે સાથે બેસીને વ્યાકરણ, અલકાર અને દર્શનનો અભ્યાસ કરતા હતા. તે સમયે તુ ઉગ્ર અને ઉદ્દડ પ્રકૃતિનો આદમી હતો પણ સાથે પૂર્ણ સત્યવાદી! એક વસ્તુથી બીજાથી તને સતોષ થતો, પણ તારી જ્ઞાનપિપાસાને કોઈ અવધ નહોતી. તુ વારા

જીવનની જેમ ધનની પણ પરવા કરતો નહોતો. તું જાણી હશે—પણ એ બુદ્ધિની કુશાગ્રતાનું એક લક્ષણ જ ગણાય જોઈએ. તારા જીવનની વિચિત્રતા મને ખૂબ પ્રિય હતી. આજ દશ વર્ષ બાદ તારાં દર્શન થયાં!

નિમિત્ત આગળ વધ્યો ને આચાર્ય પુણ્યને ભેટ્યો, ને વળી બોલ્યો, મિત્ર! હું તારું હાર્દિક સ્વાગત કરું છું. અલ્પજીવનનો ત્યાગ કરીને અને ધર્મની તારી વિચિત્ર માન્યતાઓ છોડીને ફરીવાર તું તારા મૂળ સ્થાન પર આવી ગયો, તેથી હું પૂરા રાજી થયો છું. હું આ દિવસનું સ્મરણ આરસના એક શ્વેત સ્તંભ પર કોતરાવી રાખીશ.

નિમિત્તે આ પછી પોતાની બે સુંદર પરિચારિકાઓને કહ્યું: મારા પરમમિત્રના હાથ, પગ અને દાઢી સ્વચ્છ કરો અને તેની દેહ પર સુગંધિત પદાર્થો લગાવો.

બન્ને પરિચારિકાઓ મીઠું મીઠું હસી અને તરત જ એક થાળમાં, સુગંધી પદાર્થોના શીશા અને દર્પણ લાવી. પણ આચાર્ય તેઓને કઠોર વચનોથી પોતાની પાસે આવવાની મના કરી, પોતાની નજર જમીન પર ઢાળી દીધી અને કહ્યું   રે નગ્નતા! દૂર રહો એક યોગીથી! જીવનનું ઝેર છો તમે. હું તમારો ઉદ્ધાર કરીશ.

ત્યાર બાદ નિમિત્તે આચાર્ય પુણ્ય માટે આતિથ્યક્રિયા, સુંદર આસન અને અનેકવિધ ભોજન તથા ઉત્તમ મદ્ય લાવીને તેની સામે મૂક્યાં; પણ આચાર્યે ઘૃણાપૂર્વક તે સર્વ વસ્તુઓને પોતાનાથી દૂર હટાવી દીધી અને કહેવા લાગ્યા

નિખિલ! મેં મૃતકર્મનો પણ વિરોધ નથી. જેને તું ધર્મની વિચિત્ર માન્યતા કહીને હસી કાઢે છે એ તો સત્યનો આત્મા ને જ્ઞાનનો પ્રાણ છે. આદિમાં માત્ર શબ્દ હતો અને શબ્દની સાથે ઈશ્વર હતો. અને શબ્દ જ ઈશ્વર હતો. તે જીવનનો સ્રોત છે અને એ જીવન માનવજાતિનો પ્રકાશ છે.'

નિખિલે જવાબ આપ્યો, પ્રિય પુરુષ! તું શું એમ માને છે કે તારા અર્થહીન શબ્દોના ઝણકારથી હું મુક્ત થઈ જઈશ? તને શું ખબર નથી કે હું પણ મોટામોટા તત્ત્વજ્ઞાની છું. તારા જ્ઞાનના ચીંથરાઓથી હું શું ખુશ થઈ જઈશ એમ તું માને છે? મહાન ફિલસૂફોથી મારા મનને શાંતિ ન મળી તે શું તું આપી શકવાનો છે? ઋષિઓએ પ્રબોધેલ સિદ્ધાંતો એ માત્ર કલ્પિતકથાઓ જેવા છે તે વાંચવાથી સરળ હૃદયના માણસો એક પ્રકારનું મનોરંજન અને એક ખાલી આશ્વાસન મેળવે છે પણ એ મનોરંજન કે આશ્વાસન માત્ર ભ્રમ જ હોય છે. કલ્પના-કથાઓમાં એથી વિશેષ બીજું હોય પણ શું?

ત્યાર બાદ તે આચાર્ય પુરુષને હાથ પકડીને એક ખંડની અંદર લઈ ગયો, ત્યાં હજારો ભોજપત્રોને રૂમાલમાં વાળીને પેટીઓમાં રાખવામાં આવ્યા હતા.

નિખિલ બોલ્યો: આ મારું પુસ્તકાલય છે. જગતને એક વાત ભિન્ન ભિન્ન રીતે સમજાવવા જે કંઈ લખાયું હતું તેનો આ સંગ્રહ છે. સંસારના સર્વશ્રેષ્ઠ સત્તાધીશો

પાસે અતુલ ધનભંડાર હોવા છતાં આટલો જ્ઞાનભંડાર નહિ હોય! પણ અફસોસ! આ આખા ભંડારનો મેં તાગ મેળવ્યો છે ને તારવ્યું છે કે એક યોગી માનસના સ્વપ્ન અને આશ્વાસન વિના આમાં બીજું કશું જ નથી!

નિખિલે વાત કરતા કરતા પકડેલા પુણ્યને હાથીદાંતની સુંદર ખુરશી પર બેસાડ્યો અને પોતે પણ પાસે બેઠો. આશ્ચર્ય પુણ્યે પેલાં પુસ્તકો તરફ એક ધ્યાનિમગ્ન દૃષ્ટિ કરી અને કહ્યું : આ બધાં પુસ્તકો અગ્નિમાં પધરાવવા યોગ્ય છે.

નિખિલ બોલ્યો : ના, પ્રિય મિત્ર! એથી તો ઘોર અનર્થ થાય, કારણ કે યોગી પુરુષોના સ્વપ્ન પણ કોઈકવાર બહુ મનોહર હોય છે આપણે જો આ કલ્પનાઓ અને સ્વપ્નોને મિટાવી દઈએ તો સંસાર શુષ્ક અને નીરસ બની જાય અને આપણે બધા વિચારની શિથિલતાની ગર્તમાં જઈ પડીએ.

પુણ્ય બોલ્યા : આ બધી વાતો અને સિદ્ધાંતો મિથ્યા છે સત્યરૂપ પરમેશ્વરે અલૌકિક અવતારોમાં દ્વારા પોતાનું રૂપ પ્રગટ કર્યું અને આપણી વચ્ચે રહીને આપણો ઉદ્ધાર કર્યો.

નિખિલ બોલ્યો : પ્રિય પુણ્ય! તેં એ વાત સાચી કહી કે ઈશ્વરે માનવદેહ ધારણ કર્યો. પ્રકૃતિમાં વિહાર કરે તે જ મનુષ્ય! પણ તું ઈશ્વર અને એના રૂપોનું સમર્થન કરવા તો અહીં નથી આવ્યો ને? મને કહે, પ્રિય મિત્ર! હું તને કઈ જાતની સહાય કરી શકું એમ છું!

તુ મને મળી જ સહાય કરી શકે એમ છે તો પદેર્યું છે એવું એક સુગધિત વસ્ત્ર અને પહેરવા માટે આપ તે સાથે પગમા પહેરવાની ચાખડીઓ અને મારી દાઢીના વાળને લગાડવા સુવાસિત તેલ આપ. એક હજાર સોનામહોર ભરેલી એક થેલી પણ મને આપ. આપણી જૂની દોસ્તીના દાવે અને પ્રભુપ્રીત્યર્થે આ વસ્તુઓ હુ તારી પાસ માગુ છુ

નિખિલે પેતી એ પરિચારિકાઓ પાસે પહેરવા માટેનો એક ઉત્તમ ઝભ્ભો મ ગાવ્યો. ઝભ્ભા પર વેલબુટ્ટાઓ હતા સુદર પરિચારિકાઓએ ઝભ્ભો ખુલ્લો કરીને તેના ચમત્કાર રગો દેખાડ્યા.

પરિચારિકાઓ આચાય પુરુષ ક્યારે તની જૂનીપુરાણી કફની શરીર પરથી ઉતારે અને પોતે આ સુદર ઝભ્ભો તેમને પહેરાવે તેની પ્રતી ા કરવા લાગી. પણ આચાર્યે એરશોરથી કહી દીધુ ક આ વાત બની શકશે નહીં મારી ચામડી ઉતારી લેવામા આવે તોપણ એ કફની મારા શરીર પરથી ઊતરશે નહિ.

અ ત વિવશ થઈને પરિચારિકાઓએ કફની પર જ પેલો ઝભ્ભો પહેરાવી દીધા. તે બન્ને સુદર યુવતીઓ હતી, છતા પુરુષોથી તેઓ ડરતી નહોતી. એમનાં અ ગો કામણ ગારા ન ખુ શ હતા, કોઈ પણ પુરુષને પશુસુખ માણવાની ઈચ્છા થાય તેવા હતા, છતા તે પુરુષથી નિર્ભય હતી.

એક યુવતીએ આચાય પુરુષના મુખ સામે અરીસો ધરીને ક હું પ્રિય સૌદર્યમૂર્તિ!

બીજી યુવતીએ આચાર્યની કઈ કેટલી રીતે આજીજી કરી. પણ આચાર્યે તેમના તરફ તિરસ્કાર કે કૃપા દર્શાવ્યાં નહિ, તેમણે ઈશ્વરનું નામસ્મરણ જ કર્યા કર્યું.

આ પછી સોનેરી બાબડીઓ પગમાં પહેરી આચાર્યે સોનામહોરોની વાંસળીને કેડ સાથે બાંધી દીધી. ત્યાર બાદ પોતાની તરફ વિનીતવૃત્તિથી જોઈ રહેલ નિખિલને તેણે કહ્યું

આ વસ્તુઓ મેં લીધી એથી મારા પર કોઈ સંદેહ લાવીશ નહિ. તું ખચિત માન કે આ વસ્તુઓનો ઉપયોગ પ્રભુપ્રીત્યર્થે પવિત્ર કર્મોમાં જ થશે.

નિખિલ બોલ્યો : પ્રિય મિત્ર, મને કોઈ વસ્તુમાં સંદેહ થતો નથી, કારણ કે હું જાણું છું કે માણસ ઈષ્ટ અને અનિષ્ટ બન્નેમાંથી કંઈ પણ કરવાને શક્તિમાન નથી. ઈષ્ટ અને અનિષ્ટ બન્ને સાપેક્ષ વસ્તુ છે. માણસને કાર્યમાં પ્રવૃત્ત કરનાર તો એના સંસ્કાર અને એની સ્વભાવગત વૃત્તિઓ જ છે. આ શહેરમાં અનિષ્ટ તત્ત્વો જાણીતાં એવાઓની સાથે હું સંબંધ ધરાવું છું તે સંબંધોને હું છુપાવતો નથી, અને તેથી મારી ગણના પ્રામાણિક પુરુષોમાં થાય છે। પણ ભાઈ! હવે તું જઈ શકે છે અને તારો આનંદ તું નિરાંતે અરણ્યે માણી શકે છે.

આચાર્ય પુરુષને લાગ્યું કે કંઈક ગેરસમજ થાય છે માટે તેમણે પોતાનો હેતુ સ્પષ્ટ રીતે પ્રગટ કરવો જોઈએ. તેમણે કહ્યું

નર્તકી મેનાને તો હું ઓળખું છું! તે આ નગરની રંગશાળાના શણગારરૂપ છે.

નિખિલે કહ્યું : તેને કેમ ન ઓળખું? એ પરમ સ્વરૂપવાન નવયૌવના છે. એક વાર હું પણ તેના અગણિત પ્રેમીઓમાં મારો નંબર રાખતો હતો. તેને ખાતર મેં એક મારું કારખાનું અને બે અનાજના ખેતરો વેચી નાખ્યા અને તેની વિરહવેદનામાં મેં નિકૃષ્ટ શૃંગાર રસના ત્રણ કાવ્યગ્રંથો રચી કાઢ્યા! રૂપ, લાલિત્ય અને મદભર્યું યૌવન ખરેખર જગતની સુવર્ણ શક્તિ છે. અને આપણને જ્યારે ઇચ્છા થાય ત્યારે એ રૂપલાવણ્ય મળી શકતું હોય તો આપણે બ્રહ્મ અને શિવ, પુરુષ અને પ્રકૃતિ, સત્ય અને ભ્રમ તથા તત્ત્વોની મથામણ કરતા તત્ત્વજ્ઞાનીઓની લેશ પણ પરવા કરીએ નહિ. પણ મિત્ર! મને એક વાતનું આશ્ચર્ય થાય છે કે તું શું તપોભૂમિ છોડીને માત્ર મેના ને મળવા માટે જ અહીં આવ્યો છે?

આટલું બોલીને નિખિલે એક ઊંડો નિશ્વાસ નાખ્યો.

નિખિલના આ છેલ્લા વચન સાંભળીને આચાર્ય પુષ્પ અવાક્ બની ગયા. તેમણે નિખિલ તરફ એક તીક્ષ્ણ દૃષ્ટિપાત કર્યો. કોઈ માણસ પોતાના ચારિત્ર્ય વિશે આટલી નફટાઈથી બોલી શકે એ તો તેમની કલ્પનામાં પણ નહોતું.

તેમને થયું કે ધરતી ફાટીને કેમ અભિમાનવાળાઓને ... કરતી નથી, અને ધરતી નિખિલને તેમાં કેમ સમાવી લેતી નથી! આચાર્યે ધીરે શબ્દે એ" પણ ધરતી ન તો ફાટી

બીજી યુવતીએ આચાર્યની કંઈ કેટલી રીતે મશ્કરી કરી. પણ આચાર્યે તેમના તરફ તિરસ્કાર કે ક્રુદ્ધ [illegible] નહિ, તેમણે ઈશ્વરનું નામસ્મરણ જ કર્યા કર્યું

આ પછી સોનેરી ચાખડીઓ પગમાં પહેરી આચાર્યે સોનામહોરોની વાંસળીને કેડ સાથે બાંધી લીધી. ત્યાર બાદ પોતાની તરફ વિનોદવૃત્તિથી જોઈ રહેલ નિખિલને તેણે કહ્યું

આ વસ્તુઓ મેં લીધી એથી મારા પર કોઈ સંદેહ લાવીશ નહિ. તું ઉચિત માનજે કે આ વસ્તુઓનો ઉપયોગ પ્રભુપ્રીત્યર્થે પવિત્ર કર્મમાં જ થશે.

નિખિલ બોલ્યો : પ્રિય મિત્ર, મને કોઈ વસ્તુમાં સંદેહ થતો નથી, કારણ કે હું જાણું છું કે માણસ ઇષ્ટ અને અનિષ્ટ બન્નેમાંથી કંઈ પણ કરવાને શક્તિમાન નથી. ઇષ્ટ અને અનિષ્ટ બન્ને સાપેક્ષ વસ્તુ છે. માણસને કર્મમાં પ્રવૃત્ત કરનાર તો એના સંસ્કાર અને એની સ્વભાવગત વૃત્તિઓ જ છે. આ શહેરમાં અનિષ્ટ તત્ત્વો બહુધા એવાઓની સાથે હું મ જ પ પસંદ છું તે સમર્પીને હું છુપાવતો નથી; અને તેથી મારી ગણના પ્રમાણિક પુરુષોમાં થાય છે। પણ આર્ય! હવે તું જઈ શકે છે અને તારો આનંદ તું નિરાંતે ભરપેટ માણી શકે છે

આચાર્યને યુવકને લાગ્યું કે કંઈક ગેરસમજ થાય છે, માટે તેમણે પોતાનો હેતુ સ્પષ્ટ રીતે પ્રગટ કરવો જોઈએ. તેમણે કહ્યું

'નર્તકી મેનકાને તો તું ઓળખે છે! તે આ નગરની રંગશાળાના શણગારરૂપ છે.'

નિખિલે કહ્યું: 'તેને કેમ ન ઓળખું! એ પરમ સ્વરૂપવાન નવયૌવના છે. એક વાર હું પણ તેના અગણિત પ્રેમીઓમાં મારો નંબર રાખતો હતો. તેને ખાતર મેં એક મારું કારખાનું અને બે મકાનો એટલે વેચી નાખ્યાં અને તેની વિરહવેદનામાં મેં નિકૃષ્ટ શૃંગાર રસના ત્રણ મહાગ્રંથો રચી કાઢ્યા! રૂપ, લાલિત્ય અને માદક યૌવન ખરેખર જગતની મહાન શક્તિ છે. અને આપણને જ્યારે સંયમ થાય ત્યારે એ રૂપલાવણ્ય ભોગવી શકતું હોય તો આપણે જીવ અને શિવ, પુરુષ અને પ્રકૃતિ, સત્ય અને ભ્રમ તથા તત્ત્વોની માથાકુટવી કરતા તત્ત્વજ્ઞાનીઓની લેશ પણ પરવા કરીએ નહિ. પણ મિત્ર! મને એક વાતનું આશ્ચર્ય થાય છે કે તું શું તપોભૂમિ છોડીને માત્ર મેનકાને મળવા માટે જ અહીં આવ્યો છે?'

આટલું બોલીને નિખિલે એક ઊંડો નિશ્વાસ નાખ્યો.

નિખિલનાં આ છેલ્લાં વચન સાંભળીને આચાર્ય પુણ્ય અવાક્ બની ગયા. તેમણે નિખિલ તરફ એક તીક્ષ્ણ દૃષ્ટિપાત કર્યો. કોઈ માણસ પોતાના આશ્રમ વિષે આટલી નફટાઈથી બોલી શકે એ તો તેમની કલ્પનામાં પણ નહોતું.

તેમને થયું કે ધરતી ફાટીને કેમ અગ્નિજ્વાળા બહાર કાઢતી નથી, અને પાપી નિખિલને તેમાં કેમ સમાવી લેતી નથી! આચાર્યે થોડી રાહ જોઈ પણ ધરતી ન તો ફાટી

કે ન તો એમાંથી અગ્નિજ્વાળા નીકળી. ધરતી હતી તેવી જ કઠોર રહી.

નિખિલ પોતાના હાથમાં મોં છુપાવીને શાંતિથી પોતાના પૂર્વ જીવનને મ્લાન હાસ્યથી યાદ કરતો ઊભો હતો.

આચાર્ય પુષ્પ ઊભા થયા અને ધીર ગંભીર સ્વરે બોલ્યા, ઓ નિખિલ, મારી પૂરી વાત તો સાંભળ! તને ખબર નથી કે હું આ મહાન નર્તકી મેઘાને ઈશ્વરની સહાય વડે, તેના એ પાપ જીવનમાંથી બહાર કાઢીને પ્રભુશિષ્યા બનાવવાનો છું અને મને જો ઈશ્વરી સહાય મળી રહેશે તો ઇજિપ્તની મેઘા આ પાપી શરીરને છોડીને જરૂર કોઈ પવિત્ર આશ્રમની સેવિકા બનશે!

નિખિલે વક્ર જવાબ આપ્યો : રતિપતિના મંદિરમાં વિરૂપ નાખતા પથ્થરા જેવા વિચારક પુષ્પ! કામદેવની શક્તિ સાથે ખેલ કરવામાં લાભ નથી. મેઘા આ સમયમાં કામદેવની પ્રધાન ઉપાસિકા છે. તેને એ દેવના હાથમાંથી ઝૂંટવી જતા સંભાળજે કે તારા પર એ જુદી રીતે આક્રમણ ન કરી બેસે! હવે જઈ પૂજ, અને તો આઈ ખમમ જેવું ન થાય! નિખિલે પોતાનો મત સ્પષ્ટ શબ્દોમાં વ્યક્ત કર્યો.

ઈશ્વર મારી સહાયતામાં છે. ઈશ્વર તારા હૃદયને પ્રકાશ આપે અને તને આ જડ પ્રાપંચિકમાંથી બહાર કાઢે.

આચાર્ય પુષ્પ આમ કહીને ગર્વથી મસ્તક ઉન્નત રાખી આશ્રમ તરફ ચાલ્યા. નિખિલ પણ તેમની પાછળ ગયો, તેમના ખભા પર હાથ મૂક્યો અને પ્રથમના શબ્દો ફરી ઉચ્ચાર્યાં

'રતિના દેવની વેરવૃત્તિ પ્રબળ અને ભયંકર હોય છે રે મિત્ર! તેનું આક્રમણ તારા પર ન થાય તો સારું !'

આચાર્યે પુરુષને આવા ક્ષુદ્ર વચનો પર ધ્યાન આપવામાં પણ પોતાની મહાન જાતનું અપમાન લાગ્યું. તેમણે પાછળ નજર પણ કરી નહિ. તે નિખિલને પાપાચારી સમજતા હતા.

આ નિખિલ કેવાં અધમ વચનો બોલતો હતો! પોતાનો મિત્ર મહાનર્તકી મેઘાનો એક વાર પ્રેમી બની ચૂક્યો હતો, તે વાત તેમના સમસ્ત હૃદયને આજે અકળાવી રહી. સુંદર મેઘા આ અધમ માનવીના ખોળામાં શું કૃતાર્થ થઈને પડી હશે? પોતે જેનો ઉદ્ધાર કરવાના છે એ મેઘાને આ પાપી માનવીએ શું સ્પર્શ કર્યો હશે? આચાર્યને થયું કે આના કરતાં નિખિલનો બીજો કોઈ ઘોર અપરાધ હોઈ શકે નહિ.

આચાર્ય નિખિલને હવે સંસારમાં સૌથી અધમ સૌથી અધિક ઘૃણિત વ્યક્તિ ગણવા લાગ્યા. તેણે આ પાપાચારથી નરકની ગતિને જ આવકારી હતી. તેમને આજે પ્રથમવાર જ નિખિલની આ ઘોર પાપાત્માના દર્શન થતા હતા. સ્વર્ગ અને પૃથ્વીને કલંકિત કરનાર આ કલંકથી બીજું વિશેષ કલંક શું હોઈ શકે?

આ વિચારવૃત્તિઓથી મેઘાને બચાવવા આચાર્યનું મન વધારે ઉત્સુક બન્યું. મેઘાને મળવામાં હવે એક પણ ક્ષણનો વિલંબ કર્યો તેમને પાલવે એમ નહોતું.

પણ સમય મધ્યાહ્નનો હતો. આ વખત નર્તકીઓના આરામનો હોય છે. મધ્યાહ્નની ગરમી નરમ ન પડે ત્યાં સુધી મેઘાના ઘેર જવું ઉચિત નહોતું.

આચાર્ય પુણ્ય શહેરના માર્ગો પર ફરવા લાગ્યા. તેમણે આઠ ઉપવાસ કર્યો હતો, જેથી તેમના પર ઈશ્વરની કૃપાદૃષ્ટિ રહે.

કોઈક વાર તે પોતાની દૃષ્ટિ જમીન તરફ નીચી ઢાળી દેતા, કોઈક વાર અનુરાગ ભર્યે આકાશ તરફ ઊંચે વાળી લેતા. આમતેમ કશા હેતુ વિના રખડતા આખર તે નદીતટ પર આવી પહોંચ્યા. સામે વિશાળ સરિત્પ્રવાહ હતો.

સરિતાતટે જળનૌકાઓ લંગર નાખીને પડેલી હતી, તેનાથી આગળ વિશાળ સરિતાનાં શ્વેત મોજાંઓ ઊછળી રહ્યાં હતાં.

સહુ પર અજાણતા ચિત્રવાળી એક નૌકાનું લંગર હમણાં જ ખોલી નાખવામાં આવ્યું હતું. હલેસાં મારતા ખલાસીઓ સુંદર તાલબદ્ધ ગીતો ગાઈ રહ્યા હતા. પણ એ શ્વેત સઢવાળી જળગામિની નૌકા, યોગીની દૃષ્ટિએ એક સ્વપ્નવત્ માયા જ હતી! નાગ પાણીમાં પડે ફર નીકળી ગઈ—પાછળ તેણે મૂકેલો જળલિસોટો જ રહ્યો.

આચાર્ય પુણ્યને થયું કે મને પણ એક દિવસ આ રીતે આવતા જતા જહાજ પર આ વાતની ઇચ્છા આવત બની હતી. પણ એ તો સા., થયું કે હું મારી મૂર્ખાઈને ત્યાગી ગયો નહિતર મને પણ આ જળચારી જહાજ ઉપાડી ગઈ હોત!

આવા વિચારમાં લીન થઈને તે રેતીના એક ઢગલા પર બેસી ગયા. આખા દિવસના શ્રમ પછી મધ્યાહ્ને ભૂખ્યા... થઈ આવી. આજની મીઠી હવામાં જીવ આવવાથી તેમની આંખો બંધ થ... ગઈ

ઊઘમા તેમને એક સ્વમ દેખાયુ

જાણે નગારા પર પડતી દાંડીઓના અવાજોએ તેમના મનને બહેરા બનાવી દીધા. આકાશની લાલાશે તેમની આંખોને બહાવરી બનાવી દીધી. તેમના ચિત્તમા ભણકારા વાગ્યા! અરે આ તો ચિત્રગુપ્તના ચોપડાનો છેલ્લો દિવસ! પુણ્ય-પાપના ફેસલાનો દિવસ!

ઇશ્વર અને સેતાન

[૪]

સોજીલાની માળા શરૂ થઈ. પોતે ઇશ્વરના ધ્યાનમાં બેઠા હતા. અચાનક એક દૈત્ય તેમની સામે આવવા લાગ્યો. તેમણે હાથને ઓળખી લીધો.

તે દૈત્ય પેલી મૂર્તિ હતી. જેણે એમ ગળેથી પકડીને ઉપાડ્યા—બિલાડી પોતાના બચ્ચાને દાંત વડે ઊંચકે અને છતાં બચ્ચાને કશી ઇજા થાય નહિ એવી રીતે તે ઊંચકતા હતા.

પોતાને લઈને પેલી મૂર્તિ ઊડવા લાગી. કેટલાય દેશો, પર્વતો અને નદીઓને પાર કરી તેઓ એક નિર્જન સ્થાનમાં આવી પહોંચ્યા.

તે સ્થાનમાં અગ્નિથી ખૂબ લાલ બનેલા પર્વતો અને ધખધખતી ઊની લાવાના રેલાઓ હતા. જમીનમાં ઠેકઠેકાણે તિરાડો પડી હતી અને તેમાંથી અગ્નિની જ્વાળાઓ બહાર નીકળી રહી હતી. મૂર્તિએ આચાર્યને નીચે ઉતાર્યા અને કહ્યું : જાઓ ।

એક ઊંડી ખીણની અંદર આચાર્યે દૃષ્ટિ કરી. ઊકળતા લાવા રસનો અગ્નિનો પ્રવાહ બે કાંઠા ભરે છે. વચ્ચે આગનિ

વહેતો હતો. ત્યાં ઝાંખા પ્રકાશમાં નરકદૂતો પાપાત્માઓને અનેક પ્રકારની યાતનાઓ આપી રહ્યા હતા.

આત્માઓ પર દેહોનું આછું આવરણ હતું. કોઈક આત્મા પર સૂળના લીશાઓ હતા. આવી યાતનાઓ સહન કરવા છતાં તે લોકો શાંત હતા. તેમાં એક જણે આંખો બંધ રાખી હતી. તેના શરીરનો વાન ગૌર હતો. તેની ઊંચાઈ પણ સારી હતી. તેના હાથમાં એક તલવાર હતી. તેના મધુર સ્વરોથી સમસ્ત રણભૂમિ ગૂંજી રહી હતી. તે દેવતાઓ અને શૂરવીરોની બિરદાવલી ગાઈ રહ્યો હતો.

મહાકવિની એ પ્રતિછાયા હતી. મૃદંગ અને કાચ જેવા લીલા રંગવાળા અસુરો તેના હોઠ અને છાતી પર પ્રહારો આપતા હતા. પણ કવિ તો ગાયે જ જતો હતો. તેની પાસે પોથરા અવાજવાળો અને માથે ટાલવાળો એક માણસ એક કોતુમાપ લઈને પૃથ્વમાં આકૃતિઓ બનાવી રહ્યો હતો. એક હત્ય તેના કાનને વધારે પહોળા કરીને તેમાં ગરમ તેલ રેડી રહ્યો હતો, પણ પેલો પોતાના કામમાં એકાગ્ર હતો.

આ સિવાય આચાર્યે બીજા કેટલાય આત્માઓને અગ્નિઅસ્તિને કાંઠે બેઠેલા જોયા. તેમાં કોઈ વાચના દેતા કોઈ વાદ-પ્રતિવાદ કરતા હતા, કોઈ ઉપાસના-ધ્યાનમાં મગ્ન હતા, કોઈ ગુરુકુળમાં બેઠેલા ગુરુશિષ્યોની જેમ ચર્ચાઓ કરતા હતા.

એક વૃદ્ધ તત્ત્વજ્ઞાની જબાથી ધ્રુજી રહ્યો હતો, તે શિષ્યાધારીઓની જેમ શિર હલાવી રહ્યો હતો. એક દેવ

તેની નજર સામે એક મશાલ હલાવી રહ્યો હતો પણ ઉંચે આંખો જ ઉઘાડતો નહોતો.

આ ભયંકર દૃશ્ય જોયા વગર આચાર્યે પોતાને અહીં લાવનાર પેલા દૂત સામે જોયું કારણ તેને પૂછવું હતું કે આ બધાનો શો અર્થ છે? પણ એ દૂત અદૃશ્ય થઈ ગયો અને તેની જગ્યાએ એક સ્ત્રી મુખ પર બુરખો નાખીને ઊભી હતી, તે બોલી :

યોગી, પૂરી આંખો ઉઘાડીને આ દૃશ્ય જોઈ લે. જો આ આત્માઓનો દુઃખભોગ એટલો અધિક છે કે નર્કમાં પણ એમની ભ્રાંતિ શાંત થતી નથી. અહીં પણ તેઓ પોતી માયાના રમકડાં બન્યા છે મૃત્યુ એમની ભ્રમણાને તોડી શક્યું નહિ કારણ કે માત્ર મરી જવાથી જ ઈશ્વરનું દર્શન થતું નથી. જીવનમાં જેઓ અંધકારરૂપમાં આથડ્યા હોય છે, તેઓ મૃત્યુ પછી પણ એવા જ અંધકારમાં આથડ્યા કરે છે આ મનુષ્ય ખરી રીતે તો ઈશ્વરી ત્યાગના દૂતો વિના બીજું શું છે? પણ એ કારણથી તો આ આત્માઓ તેમને જોઈ શકતા નથી અને એમનાથી ભય પામતા નથી. સત્યની એમને ઓળખાણ નહોતી એટલે આખરે પણ તેઓ ઓળખતા નહોતા ત્યારે, ખુદ ઈશ્વર પણ એમને તારી શકે નહિ

આચાર્યે ઉત્તેજિત થઈને પૂછ્યું ઈશ્વર સર્વશક્તિમાન છે તે સર્વ કંઈ કરવાને સમર્થ છે

સ્ત્રી બોલી : ના, તે અસત્યને સત્ય કરી શકતો નથી. જો તે આત્માઓને દુઃખનું ભાન કરાવવા માગતો હોય

તો પ્રથમ તેણે મૃત્યુનું ભાન કરાવવું જોઈએ જો તેઓ અજ્ઞાનમાંથી મુક્ત બને તો જ તેઓ ધર્માત્માની કોટિમાં આવી શકે

ઉદ્વિગ્ન અને ભયકંપિત આચાર્ય પુરુષ પુનઃ પીળું વસ્ત્ર નમ્યા. તેમણે નિખિલની મૂર્તિ જોઈ તેણે માથા પર પુષ્પોનો મુગટ ધારણ કર્યો હતો ને મેદીના એક ઝાડને અઢેલીને બેઠો હતો. તેની બાજુમાં એક અત્યંત સ્વરૂપવાન અભિનેત્રી બેઠી હતી. બન્ને જાણે પ્રેમ અને તત્ત્વજ્ઞાનની ચર્ચા કરતા હોય તેમ જણાતુ હતુ

અભિનેત્રીની મુખશ્રી મનોહર અને અપ્રતિમ હતી. તેના પર અગ્નિની વર્ષા થઈ રહી હતી. પણ તે જાણે ઝાકળનાં બિંદુઓની જેમ તેઓને સુખદ અને શીતળ લાગતી હતી. નીચે વહેતી અગ્નિજ્વાળાઓ કોઈ ઠંડા વાયુની લહેરો હોય, એવો તેઓ અનુભવ કરી રહ્યાં હતાં.

આ જોઈને આચાર્યનો ક્રોધાગ્નિ ભભૂકી ઊઠ્યો. તે ગાંડા બન્યા? ચિડાઈને બોલ્યા,

પ્રભુ! આ દુરાચારી પર વજ્રપાત કર. આ નિખિલ છે તેને એવો કચડી નાખ કે તેનામાં વેદનાનો ઉચ્ચાર કરવાની પણ શક્તિ રહે નહિ. તેણે વેશ્યાને ભ્રષ્ટ કરી છે

સહસા આચાર્યની આંખો ખૂલી ગઈ તે એક પડછંદ દેહવાળા નાવિકના હાથમાં હતા.

નાવિક બોલ્યો મિત્ર! શાંત થા! જાગરેવા સારૂં છે કે તમે ઊંઘમાં સાવ ભાન ભૂલી ગયા હતા. જો

મેં આપને પકડી ન લીધા હોત તો આપ અત્યારે પાણીમાં ડૂબકાં ખાતા હોત! આજ મેં તમારો જાન બચાવ્યો!

આચાર્ય બોલ્યા : એ ઈશ્વરની લીલા છે

તે તરત જ ઊભા થયા અને સ્વપ્ન પર વિચાર કરતા આગળ વધ્યા, આ તો એક દુઃસ્વપ્ન જ ગણાય—નરકને મિથ્યા સમજવું એ ઈશ્વરના ન્યાયનું અપમાન કર્યું જ ગણાય—આ સ્વપ્નસર્જક કોઈ પિશાચ હોવો જોઈએ!

ઈશ્વરપ્રેરિત અને અસુરપ્રેરિત સ્વપ્નોના ભેદને તે પારખી શકતા હતા અને તે જ કારણે એ વિષે વિચારો કરવા લાગ્યા.

તપસ્વીઓના મનમાં હમેશાં શંકા ઉદ્ભવે છે કે આ સ્વપ્નનો સર્જક ઈશ્વર છે કે પિશાચ? પિશાચો એમને રોજ પીડતાં હોય છે. મનુષ્યથી છૂટકારો મેળવનાર તેઓ પિશાચના હાથમાંથી છૂટી શકતા નથી.

નિર્જન રણભૂમિ પિશાચોનું ક્રીડાસ્થાન હોય છે, ત્યા એમનો ઘોરશોર સંભળાય છે. તપસ્વીઓ પોતાના વિશાળ અનુભવોના આધારે એ જાણી શકે છે કે અમુક સ્વપ્ન ઈશ્વર-પ્રેરિત હતું કે પિશાચપ્રેરિત! તપસ્વીઓ અને પિશાચો વચ્ચે નિત્ય સંગ્રામ ચાલતો જ હોય છે

ચિત્રશાળામાં

[૫]

આચાર્ય પુનઃ વિચારમગ્ન બનીને ચાલતા રહ્યા. એમને ખ્યાલ પણ રહ્યો નહિ કે વિચારમાં ને વિચારમાં લોકોની વચ્ચે ક્યારે આવી પહોંચ્યા ! માનવગીરદી વચ્ચે ચાલવાની તેમને ટેવ હતી નહિ. લોકોના ધક્કેલા ખાતા ખાતા તે આમથી તેમ અથડાવા લાગ્યા. ઘણી વાર તો જમીન પર પડતા પડતા બચી જતા.

અંતે તેમણે એક માણસને પૂછ્યું :

આપ સહુ એક જ દિશા તરફ ક્યાં જઈ રહ્યા છો ? શું કોઈ સંત પુરુષનું આખ્યાન છે ?

પેલાએ જવાબ આપ્યો : પથિક ! શું તને ખબર નથી કે હમણાં જ ખેલ શરૂ થવાનો છે ! અમે ચિત્રશાળા તરફ જઈએ છીએ. તારી એ ઇચ્છા હોય તો તું પણ અમારી સાથે ચાલ. પાટનગરની અપ્સરા ચિત્રાના દર્શનમાત્રથી તું કૃતાર્થ થઈ જઈશ !

આચાર્યે વિચાર્યું કે ચિત્રાને ચિત્રશાળામાં જોવી એ

દેવરાજ ખીજ્યો હતો. એ આચાર્ય તરફ જોઈને બોલ્યો,

હું જ્યારે જુવાન હતો તે વખતે એક ટાપુની સહેલ કરવા ગયો હતો. ત્યાં મેં એક બહુ મોટું મેંદીનું વૃક્ષ જોયું. તેના વિશે એક દંતકથા છે. એક સુંદરી કોઈની સાથે પ્રેમમાં હતી, વિરહાવસ્થામાં તે આ ઝાડ નીચે બેસી રહેતી અને પોતાનું દિલ બહેલાવવા માથાના વાળમાં ખોસેલ સોનાની સોય વડે તે સુગમથી પણ છિદ્ર કરતી. બધાં જ પાંદડાંઓ છિદ્રાળ ગયાં. સ્ત્રીની કથા તો આપ જાણતા હશો. પોતાના પ્રેમીનિ એવું જ નામ કર્યો. પણ પછી તે બંને જ કરુણ મૃત્યુનો ભોગ બની. હાથીદાંતની ખીંટીએ ગળે ફાંસો ખાઈને તે મૃત્યુ પામી. દેવતાઓએ એના કરુણ વિરહનું સ્મરણચિહ્ન તરીકે મેંદીનાં નવાં પાંદડાંઓ પણ છિદ્રવાળાં જ બનાવ્યાં. મેં તેનું એક પાંદડું તોડી લીધું. તેથી મને પ્રેમની કુટિલતા સદા યાદ રહે છે. મારા ટૂંકું કથન તેથી મને યાદ રહેવા લાગ્યું છે કે યુવાનનાઓથી હંમેશાં ડરતાં રહેવું. સાચું ખરી રીતે પ્રેમ એ વિષનો રોગ છે અને એમ નક્કી કહી શકું છું કે તે મને લાગુ નથી પડ્યો.

આચાર્ય ગુરુએ પ્રશ્ન કર્યો : દેવરાજ આપના શોખનો વિષય કયો છે?

દેવરાજે ભિન્નતાથી કહ્યું : મારા આનંદનો આજ એક જ વિષય છે, જેને બહુ આશ્ચર્ય કહી શકાય નહિ. એ શોખ છે ઉપવસ્ત્રાનનો. જેની પાચનશક્તિ મંદ થઈ ગઈ હોય, તેને માટે બીજો આનંદનો વિષય કયો હોઈ શકે?

આચાર્યને વિચાર આવ્યો કે આ બાળકને ઈશ્વરી આરાધનામાંથી મળતા આનંદમાં રસ લેવા આમ કરવું. તેમણે કહ્યું : દેવરાજ ! મનનું મરણ કરો અને પ્રકાશને પ્રકટ કરો !

પણ ત્યાં તો એમને ખ્યાલ આવ્યો કે બધા એ તેમ પોતાની તરફ જોઈ રહ્યા છે એમ કરીને તેઓ એમને શાંત કરવાનું મથતા હતા.

નાટક બહુ સુંદર હતું.

મગધનું પાટનગર હતું તથા રાજાનો રાજ્યાભિષેક ઉજવાતો હતો. આખા ભારતમાંથી રાજાઓ આવ્યા હતા.

રંગમંચ પર ઠેર ઠેર પાલખીઓ પથરાયેલી દેખાતી હતી. ઢોલમાં સુંદર ગાન હતાં. કુંવારી જેવી કુમારિકાઓ તથા રાજાને વધાવવા માથે મંગળકળશ લઈને નૃત્ય કરતી આવતી હતી. તેની પાછળ દાસના મોટા થાળ લઈને નગરની નવવધૂઓ ગાતી ગાતી આવતી હતી.

મીઠાના નાદ ગુંજતા હતા.

મુનિઓ ધૂપ કરતા હતા.

તથા રાજાની સવારી ત્યાં આવીને નીકળી ત્યારે કલાકો !

અને છેલ્લે બધા હતા કે તથા રાજા અત્યંત નમ્રતાથી ઊઠીને જતો. ત્યાં મંગળ ધૂન થતી ન રાજા અભિષેક પામતો !

તરત રાજાએ પડદા પાછળ વધુને ન તરફ જોયો અને ફરી કહ્યું

પોતાના હેતુને અનુકૂળ છે તેમણે પેલા માણસનો સંગાથ કર્યો. થોડે દૂર ચિત્રશાળા આવેલી હતી.

ચિત્રશાળાના મુખ્ય દ્વાર પર ઝગમગતા પડદા હતા અને તેની દીવાલો પર અનેક સુંદર ચિત્રો દોરેલાં હતાં. બીજા માણસોની જેમ એ બન્ને જણ પણ એક નાના પ્રવેશદ્વારમાં થઈને અંદર દાખલ થયા.

ચિત્રશાળાના બીજા ભાગ પર અર્ધચંદ્રના આકારવાળો રંગમંચ બનાવેલો હતો. તેના પર પ્રકાશ રેલાઈ રહ્યો હતો. તેઓ અન્ય પ્રેક્ષકોની સાથે એક જગાએ જઈને બેઠા.

નદીઘાટનાં પગથિયાંની પેઠે ત્યાંથી પગથિયાંઓની હારમાળા છેક રંગમંચ સુધી નીચે ઊતરતી હતી. મંચ પર હજુ કોઈ આવ્યું નહોતું પણ તે પુષ્પ શણગારેલો હતો.

મંચ પર મધ્યમાં એક ખાંભી રચવામાં આવી હતી. તેની આસપાસ કેટલીક બરણીઓ આવી હતી. બરણીઓની સામે બાજઠો ગોઠવવામાં આવ્યા હતા અને લાંબી લાંબી સોનેરી દોરી લટકાવવામાં આવી હતી.

મંચ પર સન્નાટો છવાયો હતો. પ્રેક્ષકસમાજ ભીડાભીડ થઈ ગયું હતું. મધમાખીઓના જેવો ગણગણાટ થવા લાગ્યો.

અનુક્રમથી બધી પ્રેક્ષકોની આંખો રંગમંચ પર મંડાઈ હતી. સ્ત્રીઓ હસતી હતી. રોજ નાટક જોનારા પુરુષપ્રેક્ષકો પોતાની જગા પર રહીને તેઓને હસી હસીને નિહાળતા હતા.

આનંદે મનમાં ઉપગુપ્તની પ્રાર્થના કરી રહ્યા હતા. તેમણે મુખમાંથી એક પણ મિથ્યા શબ્દ ઉચ્ચાર્યો નહિ

પણ તેમનો આ ચિત્રશાળાની અવનતિની ચર્ચા કરવા લાગ્યો.

બાપુ, આપણી આ કળાનું ઘોર પતન થયું છે. પ્રાચીન સમયમાં અભિનેતા કવિઓની રચનાઓ ઉચ્ચ સ્વરે ગાતો હતો. હવે તો અભિનેતા મૂંગાની જેમ માત્ર અભિનય જ કરે છે. હવે કંઠવાળા અભિનેતાઓ રહ્યા નથી કે જેમનો અવાજ ચિત્રશાળાના ખૂણેખૂણામાં સંભળાય. હવે કવિઓની એવી ઉચ્ચ રચનાઓ પણ નથી રહી કે મર્મસ્પર્શી અભિનય પણ રહ્યો નથી. હવે તો રંગમંચ પર પુરુષોને બદલે સ્ત્રીઓએ સત્તા જમાવી છે; તેઓ ખુલ્લા મોંએ મંચ પર આવે છે એ સમયે પ્રેક્ષકો [illegible] મુખવાળી સ્ત્રીઓને મંચ પર જોઈને ટોળું જાણે મનમાં શા શા તરંગો ઉઠે છે! સ્ત્રીઓને માટે ખુલ્લે મોંએ મંચ પર આવવું એ શરમની વાત લેખાવી જોઈએ. આપણે આ કુપ્રથાનો સ્વીકાર કરીને આધ્યાત્મિક પતન વહોરી લીધું છે એ નિર્વિવાદ છે કે સ્ત્રી એ પુરુષજાતિ માટે શરમ અને શત્રુરૂપ છે.

આચાર્યે આ વાતનું સમર્થન કર્યું. આપ બહુ જ સાચી વાત કરો છો. સ્ત્રી આપણી પ્રાણઘાતિકા છે તેનાથી દૂર રહેવું જોઈએ.

પેલાનું નામ દેવરાજ હતું તે બોલ્યો, હું સ્વર્ગના દેવતાઓના સોગન ખાઈને કહું છું કે સ્ત્રીથી પુરુષને આનંદ પ્રાપ્ત થતો નથી, બલ્કે ચિંતા, અશાંતિ અને દુઃખ જ મળે છે. સ્નેહ જ આપણા દારુણ દુઃખનું કારણ છે. હે મિત્ર! મારી વાત સાંભળ!

પોતાના હેતુને અનુકૂળ છે તેમણે પેલા માણસનો સત્કાર કર્યો. થોડે દૂર ચિત્રશાળા આવેલી હતી.

ચિત્રશાળાના મુખ્ય દ્વાર પર ચકચકતા પડદા હતા અને તેની દીવાલો પર અનેક સુંદર ચિત્રો દોરેલાં હતાં. બીજા માણસોની જેમ એ બન્ને જણ પણ એક નાના પ્રવેશદ્વારમાં થઈને અંદર દાખલ થયા.

ચિત્રશાળાના બીજા ભાગ પર અર્ધચંદ્રના આકારનો રંગમંચ બનાવેલો હતો. તેના પર પ્રકાશ રેલાઈ રહ્યો હતો. તેઓ અન્ય મિત્રોની સાથે એક જગાએ જઈને બેઠા.

નદીઘાટના પગથિયાંની પેઠે ત્યાંથી પગથિયાંઓની હારમાળા છેક રંગમંચ સુધી નીચે ઊતરતી હતી. મંચ પર હજુ કોઈ આવ્યું નહોતું પણ તે ખૂબ શણગારેલો હતો.

મંચ પર મધ્યમાં એક ગાદી રાખવામાં આવી હતી. તેની આસપાસ કેટલીક ગાદીઓ નાખી હતી. ગાદીઓની સામે બાજઠો રાખવામાં આવ્યા હતા અને લાંબી લાંબી સોનેરી ધજા લટકાવવામાં આવી હતી.

મંચ પર સન્નાટો છવાયો હતો. પ્રેક્ષાગાર ખીચોખીચ ભરાઈ ગયું હતું. મગધવાસીઓના જેવો અનુરાગપૂર્ણ થવા લાગ્યો.

અનુરાગથી ભરેલી પ્રેક્ષકોની આંખો રંગમંચ પર મંડાઈ હતી. સ્ત્રીઓ હસતી હતી. થોડા નાયક જેવા પુરુષો પોતાની જગા પર રહીને તેઓને હસી હસીને બોલાવતા હતા.

આચાર્ય મનમાં ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરી રહ્યા હતા. તેમણે મુખમાંથી એક પણ મિથ્યા શબ્દ ઉચ્ચાર્યો નહિ.

આચાર્યને વિચાર આવ્યો કે આ માણસને ઈશ્વરી આરાધનામાંથી મળતા આનંદમાં રસ લેવા આગ્રહ કરવો. તેમણે કહ્યું : દેવરાજ ! સત્યનું મરણ કરો અને પ્રકાશને ગ્રહણ કરો !

પણ ત્યાં તો એમને ખ્યાલ આવ્યો કે બધા પ્રેક્ષકો પોતાની તરફ જોઈ રહ્યા છે એમ કરીને તેઓ એમને શાંત રહેવાનું સૂચવતા હતા.

નાટક બહુ સુંદર હતું

મગધનું પાટનગર હતું નવા રાજાનો રાજ્યાભિષેક ઉજવાતો હતો. આખા ભારતમાંથી રાજાઓ આવ્યા હતા.

રંગમંચ પર દૂર દૂર સાવટીઓ પથરાયેલી દેખાતી હતી. હવામાં સુંદર ગાન હતાં. ફૂલપરી જેવી કુમારિકાઓ નવા રાજાને વધાવવા, માથે મંગળકળશ લઈને નૃત્ય કરતી આવતી હતી. તેની પાછળ હારના મોટા થાળ લઈને નગરની નવવધૂઓ ગાતી ગાતી ચાલતી હતી.

મોતીના ચોક પુરાયા હતા.

સુગંધી ફુવારા છૂટતા હતા.

નવા રાજાની સવારી ત્યાં થઈને નીકળી. વાહ રે દબદબો !

વચ્ચે શિરસ્તો એવો હતો કે નવો રાજા ભગવાન તથાગતના દર્શને જતો. ત્યાં મંત્રપૂત પૂજા થતી ને રાજા અભિષેક પામતા !

નવા રાજાએ પોતાના રથને એ તરફ જતો અટકાવ્યો અને કહ્યું

દેવરાજ ખીજ્યો હતો. એ આચાર્ય તરફ એકની ભાળ્યો,

હું જ્યારે જુવાન હતો તે વખતે એક ટાપુની સહેલ કરવા ગયો હતો. ત્યાં મેં એક જાડું મોટું મેંદીનું ઝાડ જોયું તેના વિષે એક દંતકથા છે. એક સખી એકની સાથે પ્રેમમાં હતી, વિરહદશામાં તે આ ઝાડ નીચે બેસી રહેતી અને પોતાનું દિલ બહેલાવવા માથાના વાળમાં ખોસેલ સોનાની પીન વડે તે મુગ્ધપણે છિદ્રો કરતી. બધા જ પાંદડાંઓ છિદ્રાઈ ગયાં. સખીની દશા તો આપ જાણતા હશો. પોતાના પ્રેમીનો એકનો જ નાશ કર્યો. પણ પછી તે જાતે જ કરુણ મૃત્યુનો ભોગ બની. હાથીદાંતની ખીંટીએ ગળે ફાંસો ખાઈને તે મૃત્યુ પામી. દેવતાઓએ એના કરુણ વિરહદુઃખના સ્મરણ-ચિહ્ન તરીકે મેંદીનાં નવાં પાંદડાંઓ પણ છિદ્રવાળાં જ બનાવ્યાં. મેં તેનું એક પાંદડું તોડી લીધું તેથી મને પ્રેમની કુટિલતા સદા યાદ રહે છે. મારા ગુરુનું કથન તેથી મને યાદ રહેવા લાગ્યું છે કે કુવાસનાઓથી હંમેશાં અળગા રહેવું. પરંતુ ખરી રીતે પ્રેમ એ દિલનો રોગ છે અને એમ નક્કી કહી શકું છું કે તે મને લાગુ નથી પડ્યો.

આચાર્યે પુરુષે પ્રશ્ન કર્યો : દેવરાજ આપના શોખનો વિષય કયો છે?

દેવરાજે ખિન્નતાથી કહ્યું : મારા આનંદનો ભાગ એક જ વિષય છે એને બહુ આદર કરી શકાય નહિ એ શોખ છે ઉદ્યાનનો. જેની પાલનશક્તિ મંદ થઈ ગઈ હોય, તેને માટે બીજો આનંદનો વિષય કયો હોઈ શકે?

આચાર્યને વિચાર આવ્યો કે આ માણસને ઈશ્વરી આરાધનામાંથી મળતા આનંદમાં રસ લેવા આગ્રહ કરવો. તેમણે કહ્યું : દેવરાજ ! સત્યનું શ્રવણ કરો અને પ્રકાશને ગ્રહણ કરો !

પણ ત્યાં તો એમને ખ્યાલ આવ્યો કે બધા પ્રેક્ષકો પોતાની તરફ જોઈ રહ્યા છે એમ કરીને તેઓ એમને શાંત રહેવાનું સૂચવતા હતા.

નાટક બહુ સુંદર હતું.

મગધનું પાટનગર હતું. નવા રાજાનો રાજ્યાભિષેક ઉજવાતો હતો. આખા ભારતમાંથી રાજાઓ આવ્યા હતા.

રંગમંચ પર ઠેર ઠેર રાવટીઓ પથરાયેલી દેખાતી હતી. હવામાં સુંદર ગાન હતાં. ફૂલપરી જેવી કુમારિકાઓ નવા રાજાને વધાવવા માથે મંગળકળશ લઈને નૃત્ય કરતી આવતી હતી. તેની પાછળ હારના મોટા થાળ લઈને નગરની નવવધૂઓ ગાતી ગાતી આવતી હતી.

મોતીના ચોક પુરાયા હતા.

સુગંધી ફુવારા છૂટ્યા હતા.

નવા રાજાની સવારી ત્યાં થઈને નીકળી. ભારે દબદબો !

જૂનો શિરસ્તો એવો હતો કે નવો રાજા ભગવાન તથાગતના દર્શને જતો. ત્યાં મંત્રપૂત પૂજા થતી ને રાજા અભિષેક પામતા !

નવા રાજાએ પોતાના રથને એ તરફ જતો અટકાવ્યો અને કહ્યું :

ખબરદાર, કોઈએ તથાગતના સ્તૂપની પૂજા કરી છે તો. પૂજાના અધિકારી માત્ર ત્રણ જણ છે વેદ, બ્રાહ્મણ અને રાજા !

આખી પ્રજામાં હાહાકાર વર્તી ગયો. આ સમાચાર આખા શહેરમાં જેમ જેમ પ્રસરતા ગયા, તેમ તેમ માણસો ભાગવા લાગ્યા.

કિનારે સૂર્યમુખી જેમ મોં ફેરવી લે, એમ જોતજોતામાં બધા ભગવાન તથાગતનો મહિમા ભૂલી નવા રાજાનો મહિમા ગાવા લાગ્યાં.

રાજમહેલ પરથી રાજાનો હુકમ પસાર થયો, ને એક રાજઆજ્ઞાએ આખે આખા સંસારને પલટાવી નાખ્યો.

કાલે જ્યાં અહિંસા-પ્રેમની વાતો હતી, ત્યાં આજ યજ્ઞ-યાગની વાતો ચાલવા લાગી. કાલે લોકો કીડી-મકોડીને બચાવવા ઉત્સુક હતા, ત્યાં આજે પશુબલિની સંખ્યાનો આંકડો નક્કી થવા લાગ્યો.

બે દિવસની સાંજ પડી !

રાજમહેલ પર કેસરી રંગ પથરાયો, શીળી સંધ્યા ઝૂમ-ઝૂમતી આવી પહોંચી.

આચાર્ય પુણ્યનું દિલ ભારે ભરાઈ ગયું તેઓએ કહ્યું :

ઓહ, સ્વાર્થ કેવો ક્રૂર છે ! આત્મબળ કેવું નિષ્ઠુર છે ! આ પરથી નક્કી થાય છે કે હિંસાધર્મના પૂજારીઓ કેટલા સ્વાર્થી અને નિષ્ઠુર હોય છે !

દેવરાજે કહ્યું : કોઈ ખાસ એક ધર્મની નિંદા કરવી નહિ એમ મારા ગુરુએ મને શીખવેલું છે. દરેક ધર્મમાં કંઈક સારું અને કંઈક ખરાબ હોય છે જ.

દેવરાજ ! તમને બરાબર સમજાયું નથી. ઈશ્વરપ્રણીત ધર્મમાં કંઈ ખોટું ન હોય. સરિતાના જળ તો શ્વેત જ હોય છે. એમાં રજ તો આકાશની વાદળીના પડછાયા છે.

આચાર્ય પુરુષે કહ્યું. પણ ત્યાં પાછળથી કોઈ બોલ્યું:

કોણ છે એ ચોર જેવો ! અરે ! બહેરા કાન અને આંધળી આંખોને પણ સહજ કરે તેવું દૃશ્ય હવે આવે છે જુઓ !

ચોકી બારમાં એક નવયૌવના હાથમાં પૂજાનો થાળ લઈને બહાર આવી. એણે તાજું સ્નાન કર્યું હતું. વાળ પીઠ પર છૂટા મૂક્યા હતા. સેંથામાં સિંદૂર પૂર્યું હતું. એની પાટીલી ગૌર કાયા અને મદીલા અંગો પ્રેક્ષકો પર કામણ કરી રહ્યાં. એના પગની ગુલાબી પાની ખુલ્લી હતી અને આચાર્ય પુરુષની નજર એ ગુલાબી પાનીએ સ્પર્શી લીધી.

ઓહ ! ભૂંડી ધરતી પર કમળ સુવર્ણપદ્મની કેવી અવર્ણનીય શોભા !

આચાર્યે આટલું બોલીને ઊંચે જોયું તો જુવાનીથી છલોછલ ભરેલી એક સુંદરી જોઈ. એમણે બોલેલા શબ્દો પાછા ફેરવવા જોરથી ઉધરસ કરી. ઉધરસમાંથી લોહીના બે બિંદુ બહાર ધસી આવ્યાં.

ત્યાં તો કૃપાની મટકી સમા રણકારે એ સુંદરી બોલી :

હું શ્રીમતી !

ભગવાન તથાગતની દાસી !

પૂજાની વેળા થઈ છે ચાલો.

ત્રણ વાક્યો ત્રણ કાવ્ય જેવા થઈને ચિત્રશાળામાં પ્રસરી ગયા. આચાર્ય પુરુષ એ ઇચ્છિની અમતીમ કૃતિ જેવી સુંદરીની કૃપાતરી કાયા અને કૈકિલ જેવો નાદ કંઠ સાંભળી ભાન ભૂલી ગયા. અને જાણે એ દાસી શ્રીમતીના બોલને જવાબ આપતા હોય તેમ બોલ્યા :

પ્રભુના ચરણમાં સર્વસ્વ અર્પણ કરનારી ભગ્નઆત્મા, આવો ! હું તૈયાર છું

મખમૂલ પર પત્થર પડે ને માખીઓ ગણગણાટ કરી ઊઠે એમ જથ્થા પ્રેક્ષકો ચિત્કાર કરી ઊઠ્યા ને બોલ્યા :

એ ઢેર કોણ છે ! એને ખબર નથી કે આ નાટક ચાલે છે

આચાર્યને વસ્તુ પોતાની ભૂલ સમજાઈ ગઈ, અને તેમણે પોતાનું મસ્તક નીચે ઢાળી દીધું ફરી વાર ગણગણાટ થયો ને શાંતિ થતાં ફરી નાટક આગળ ચાલ્યું

દાસી શ્રીમતીએ ફરી પોતાના માદક ને આર્જવભર્યા સ્વરોમાં કહ્યું,

હું શ્રીમતી !

ભગવાન બુદ્ધની દાસી !

'પૂજાની વેળા થઈ છે સખી!'

અચાનક પુરુષને આવતો જોઈ એમ લાગ્યું કે આ રાજવી અમના પૂર્વપરિચિત છે. તેમણે એ રમણીની દેહ પર નીજ દૃષ્ટિ નાખી. એ મુખમંડળ છાની, એ સુદીપ નયન, એ સુંદર ની કેશ પ્રદેશ પણ એના દેહને આ રીતે નીરખતાં ... અમના હૃદય અમને આવો મીઠો દીપી અને રાજાને પ્રશ્ન કર્યો :

સખી! આ કોણ છે?

શું તમે પણ ... ગાજતા ... છે ... અને ... સિદ્ધ ન કરી શકે તે આ મુરતી ... કરી શકે છે ... છે નમસ્કાર કરી ચેલા!

આ ... છે? ... ! ... જેમ એનું જોબન દિન દિન વૃદ્ધિ પામતું જાય છે

શું તમ ને ... દિ?

... ન ... શું ન

... નથી ...!

...

... નથી!

-

તમે મજ્જીવ્રત છો ને સોનાના સંગ્રહાલી છો. મારે કહેવું જોઈએ કે તમારો અવતાર એળે ગયો છે અહીં તો ચિંતવન્તી છે કે મહાસન્યાસની ઉમેદ રાખનારા પણ એક રાત્રિ–દિવસ મેનાની નિકટમાં આવે છે

હું એના નિકટમાં થઈ રહ્યો છું

તો જ તમે મહાસન્યાસી છો, એમ હું કબૂલ કરીશ. કહે છે કે એક વાર મેનાની છબી જેના નજરમાં વસી ગઈ પછી એની નજરમાં બધી સ્ત્રીઓ બહેન–દીકરી થઈ જાય છે આશ્ચર્ય આ છે નગરસુંદરી મેના! દેવરાજે ધીરે ધીરે કહ્યું.

અચ્છા, એમ છે! ફરી મિત્રોમાંથી જૂથ આવી. બંનેએ વાત કરી બંધ કરી અને નાટક જોવા લાગ્યા.

સંધ્યાનો પ્રકાશ શેરીઓ પર પથરાયો છે શ્રીમતી હાથમાં પૂજાનો થાળ લઈને આગળ વધે છે રસ્તે જે મળે છે એને પૂછે છે:

પૂજાની વેળા થઈ છે, ચાલો

લોક આ સાંભળી ગભરાયા કૂતરાના માર્ગમાંથી દૂર ભાગ્યા જાય એમ તરી જાય છે

શ્રીમતી શેરીએ શેરીએ સાદ કરતી આગળ વધે છે. માથામાં ફૂલ છે એક હાથમાં ચંદન છે. પૂજારિણીનો આબેહૂબ વેશ બન્યો છે

શ્રીમતી સાદ કરતી આગળ વધે છે

રાજમહેલના ઝરૂખામાં બેઠેલા મહારાણીને કિન્નરાજે

એ સાદ પાડે છે

મહારાણીજી ! પૂજાનો સમય થયો છે આવો.

રાણીજી ઝરૂખામાંથી બોલે છે

રાજાજીનો હુકમ નથી સાંભળ્યો ! જે પૂજાઅર્ચા કરશે, એ દેશવટો પામશે.

પ્રભુની પૂજા પછી, રાણીજી ! દેશવટો એથી ભૂંડો નહિ હોય, આવો ને !

શ્રીમતીએ પોતાનું રૂપાળું ગૌર મોં ઝરૂખા બહાર ઊંચું કર્યું ઝગમગતા દીવાઓનું તેજ એ મુખ પર ઢોળાયું !

આહ ! શું પૂર્ણિમાનો ચંદ્ર પૃથ્વી પર ઊગ્યો ! પ્રેક્ષકો એ અદ્ભુત સૌંદર્યદર્શનમાં લીન બની ગયા. શું રૂપસૌંદર્ય શું ભાવગરિમા !

શ્રીમતી બનેલી બાલા વિશાળ પ્રતિમાની જેમ સ્થિર ઊભી હતી, એના અપૂર્વ લોચનોમાં ગર્વ અને સ્વત્વ ચમકી રહ્યાં હતાં. તેના પ્રદીપ્ત સૌંદર્યરાશિથી સમસ્ત પ્રેક્ષકવર્ગ એક નિરુપમ લાલસાના આવેશમાં વહી રહ્યો.

આચાર્યનું ચિત્ત પણ વ્યગ્ર બની ઊઠ્યું તેમણે બન્ને હાથથી છાતીને દબાવી એક લાંબો શ્વાસ લીધો ને બોલ્યા. હે ઈશ્વર તેં એક જ પ્રાણીમાં આટલી બધી શક્તિનું પ્રદાન શા માટે કર્યું ?

પરંતુ દેવરાજ સહેજ પણ વ્યગ્ર બન્યો નહિ. તે બોલ્યો

વાસ્તવમાં જે પરમાણુઓ એકત્ર થઈને આ સ્ત્રીની રચના થઈ છે તે આપણને જેવા થયાં જ ગમે એવાં છે પણ એ તો પ્રકૃતિની એક ક્રીડા છે, અને પરમાણુ જડ વસ્તુ છે કોઈક દિવસ તે સ્વાભાવિક રીતથી છૂટા પડી જશે. જે પરમાણુઓએ ઉર્વશી અને મેનકાની સૃષ્ટિ સરજી તે હવે ક્યાં છે ? હું માનું છું કે સ્ત્રીઓમાં અધિકાર અતીવ સૌંદર્ય જોવા મળે છે અને તેમને ઉચિત સંયોગો અને દૃષ્ટા સમીપમાં આવવું પડે છે બુદ્ધિમાનોને આ વાત વિદિત છે પણ મૂર્ખો લોકો આ વાત તરફ લક્ષ આપતા નથી !

આચાર્યે મિત્રાને જોઈ પેલા ઉદાસીન વૃત્તિવાળા દેવશર્મે પણ મિત્રાને ધ્યાનથી નીરખી. બન્નેના મનમાં ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના વિચારો આવ્યા. એકે ઈશ્વરને ફરીયાદ કરી, બીજાએ ઉદાસીનતાપૂર્વક તત્ત્વનું નિરૂપણ કર્યું"

પ્રેક્ષકોના ચિત્તને અને દૃષ્ટિને બાંધીને શ્રીમતી બનેલી મિત્રા આગળ વધી.

એ રાજમાતાને મહેલે જઈને ઊભી રહી. આખાત જામા મેઘલ ટહુકો કરે એમ ટહુકો કર્યો ને બોલી,

માતાજી ! પૂજાનો સમય થયો છે આવો !

અરે મિત્રાવતી. બે દિવસો ગયા. રાજમાતા તે નથી આવી ?

આવી છું એટલે જ આજે સાચી પૂજા કરીશું માતા ! આજની આરતી સાચી હશે, આજ સુધીની ખોટી !

અરે શું ! રાજમાતા દ્વાર બંધ કરી અંદર ચાલ્યાં ગયા.

શ્રીમતી સાગર પ્રમાણની આજ્ઞા થતી રાજકુંવરીના આવાસે પહોંચી. રાજકુમારી પોતાના ખાનગી આવાસમાં બેઠાં હતાં. કાવ્યમય વાંચતાં હતાં. કવિતામાં એવો રસ પડ્યો હતો કે મેંઘામાં લાલ પૂરેલું સિંદૂર ગૌર ગાલ પર આવી ગયું હતું. ત્યાં પાયલ બોલ્યાં

અરે! કોનાં પાયલ બાજે છે?

રાજકુમારી! મારાં. આજે કવિતા વાંચતાં હતાં ને! જરા મને કવિતા સંભળાવો.

ક્યાં ચિત્રશાળામાં?

ના. ભગવાન તથાગતના સ્તૂપની પૂજામાં.

અરે પીવી! ત્યાં શું ભણવા જવું છે!

હા. એ વિના પૂજામાં મન ક્યાંથી આવે!

જા. તું જેમ તેમ કરી લે. મારી પણ લે. હું રાજકુમારી છું. મારાથી એમ ન બની શકાય. ગજરાજની સ્વારી જાય છે.

ચાલું ત્યારે હું ના પાડી! પિતાજી જાય છે ને શ્રીમતી કુમકુમ કરતી આગળ ચાલી.

રાજમહેલ પર મોરલો ટહુકે છે, ત્યાંની બાગ ફરતા નગર આખાના દીવા ઝગમગ થઈ રહ્યા.

દૂર ઓચિંતુ આવી ગયું.

આનંદિત ઉત્સવ હતો. વળી જ્યાં શ્રીમતી આગળ ચાલી ત્યાં ધૂપ ધૂમ આવી પહોંચી હતી.

આરતીના દીપ પેટાવ્યા.

શંખના ઊંડા સ્વર સરક્યા.

એકાએક વાતાવરણમાં પલટો થયો. પહેરેગીરો દોડતા આવ્યા. એમણે કહ્યું,

રે કોણ છે તું દુર્મતિ ?

હું શ્રીમતી ! ભગવાન બુદ્ધની દાસી !

તેં રાજઆજ્ઞા નથી સાંભળી ?

સાંભળી છે

તો ત્યાં ઊભી રહી જજે

હું પૂજા કરવા આવી છું પાછી ફરવા નહિ. હું ભગવાનને સમજાવવા નથી આવી, હું સમર્પણ થવા આવી છું

બસ બીજી વાત નહિ. થવી જ.

પહેરેગીરોએ શ્રીમતીને આગળ વધતી અટકાવવા છાતી સામે ભાલા ધર્યા. શ્રીમતી આગળ વધી. પોતાની છાતી ભાલા સામે ધરી દીધી.

શ્રીમતી વીંધાઈ ગઈ. પૂજાના દીપક હોલવાઈ ગયા. અંધારું બધે વ્યાપી ગયું. મશાલચીઓએ ઊંચે જોયું તો સ્તૂપના બુઝાયેલા દીપ આકાશમાં ફરી પ્રગટ્યા હતા. શુભ્ર કેશવાળી, પૂર્ણિમાના ચાંદ જેવી ચંદ્રમુખી શ્રીમતી ત્યાં બેઠી બેઠી હસતી હતી.

નાટક પૂરું થયું પણ એની અસર એટલી બધી વ્યાપી હતી, કે થોડીવાર બધાં સૂનમૂન બેસી રહ્યાં.

મેલાનું સુંદર મુખ જાણે બધા પાસે હસતું હતું અને કહેતું હતું :

ચાલો પૂજાનો સમય થયો છે

આચાર્ય પુરુષ એકદમ સાવધ થયા, ને બોલ્યા,

'હા, મેલા! પૂજાનો સમય થયો છે હું આવી પહોંચ્યો છું તારા આત્માનો ઉદ્ધાર નજીક જ છે જગત તને નગરસુંદરી કહે છે તને હું નગરપાપ કહું છું પણ તારો પુણ્યોદ્ધાર નજીક છે

ધીરે ધીરે પ્રેક્ષક વર્ગ મેલાની વાહવાહ કરતો વિખરાઈ ગયો. આચાર્ય પુરુષ બહાર નીકળ્યા ને વિચારવા લાગ્યા

અહીં જે દશ્ય જોયું તે એક રૂપક છે તે દશ્યનો બે કંઈ પણ અર્થ હોય, તો એ અર્થ છે કે આ સુંદરી થોડા જ દિવસની અંદર તેની સ્વેચ્છા અને અનુરાગથી ઈશ્વરના ચરણોમાં અર્પણ થઈને પોતાની જાતને ધન્ય બનાવશે.

અને એક કલાક બાદ આચાર્ય પુરુષ મેલાના ઘરનો દરવાજો ખખડાવી રહ્યા.

એ સમયે મેલા ઉમરાવોના લત્તામાં, મહાન હવેલીમાં રહેતી હતી. તેના વિશાળ આવાસની ચારે પાસ શીતળ છાયાવાળા વૃક્ષોનો એક સુંદર બગીચો હતો. બાગમાં કૃત્રિમ ખડકો વચ્ચે થઈને પાણીનું એક ઝરણું વહેતું હતું આગળીઓ અને કાંડાં પર અનેક સોનાની વીંટીઓ પહેરેલ એક દાસીએ દરવાજો ખોલ્યો અને પૂછ્યું : શી આજ્ઞા છે?

આચાર્યે કહ્યું: હું બેહાને મળવા માગું છું. ઈશ્વર જાણે છે કે આ સિવાય બીજા કોઈ કામ માટે હું અહીં આવ્યો નથી.

આચાર્યની ઉંમદી જ્યોતિ લેઈને અને તેની પ્રભાવશાળી વાણીથી અંજાઈને દાસીએ એમને અંદર લીધા, અને છેક અંતઃપુર સુધી દોરી ગઈ.

ત્યાર બાદ તે બોલી: બેહા સાહેબ પરીકુંજમાં છે.

બેલાનો બાલ્યકાળ

[૧]

નગરસુંદરી બેલા જગતના અન્ય સામાન્ય શિશુની જેમ જન્મી હતી અને ઉછરી હતી એ સ્વતંત્ર પણ નિર્ધન માબાપની પુત્રી હતી. જ્યારે બેલા નાની હતી તે વખતે તેના પિતા માળીનો ધંધો કરીને કુટુંબનું ભરણપોષણ કરતા હતા. તેની માતા માલતી નગરની જાણીતી માલણ હતી.

અનેક પરદેશીઓ ખાસ કરીને માલણોના અભ્યાગત થતા. આ માલણો તેમને માટે બધી સોઈ રાખતી.

માલતીરાણીનું અતિથિગૃહ જાણીતું હતું પરદેશી ઘણા અહીં આવતા. જાતજાતના, ચિત્રવિચિત્ર ટેવવાળા !

બાલ્યકાળની અશૃંખલ કિંતુ સજીવસ્મૃતિઓ અત્યારે પણ બેલાના મનમા જાણે તાજી હતી. તેને પોતાના પિતાની યાદ આવતી.

તેના પિતા ઊંચા અને ગણેશની મૂર્તિ જેવા કદાવર હતા. ઘણી પાસે પહાડી વાળીને એ બેસતા. રસ્તે ગવાતા ગીતોમાં વિદૂષકનું જેવું વર્ણન આવે છે તેવું જ વર્ણન તેના પિતા માટે બેલા કરતી.

આચાર્યે કહ્યું: હું બેટાને મળવા માગું છું ઈશ્વર જાણે છે કે આ સિવાય બીજા કોઈ કામ માટે હું અહીં આવ્યો નથી.

આચાર્યનાં કિંમતી આંસુ જોઈને અને તેની પ્રભાવશાળી વાણીથી આકર્ષાઈને દાસીએ એમને અંદર લીધા, એને છેક અંતઃપુર સુધી દોરી ગઈ

ત્યાર બાદ તે બોલી: બેટા સામી પરીકુંજમાં છે

બેસાનો બાલ્યકાળ

[૧]

નગરસુંદરી બેસા જગતના અન્ય સામાન્ય શિશુની જેમ જ મી હતી અને ઉછરી હતી એ સ્વતંત્ર પણ નિર્ધન માબાપની પુત્રી હતી. જ્યારે બેસા નાની હતી તે વખતે તેના પિતા માળીનો ધંધો કરીને કુટુંબનું ભરણપોષણ કરતા હતા. તેની માતા માલતી નગરની જાણીતી માલણ હતી.

અજાણ્યા પરદેશીઓ ખાસ કરીને માલણોના અભ્યાગત હતા. આ માલણો તેમને માટે બધી સોઈ રાખતી.

માલતીકાકીનું અતિથિગૃહ જાણીતું હતું પરદેશી ઘણા અહીં આવતા. જાતજાતના, ચિત્રવિચિત્ર ટેવવાળા !

બાલ્યકાળની અણુખલ કિંતુ સજીવસ્મૃતિઓ અત્યારે પણ બેસાના મનમાં જાણે તાજી હતી. તેને પોતાના પિતાની યાદ આવતી.

તેના પિતા ઊંચા અને ગણેશની મૂર્તિ જેવા કદાવર હતા. ઝાડી પાસે ખાટલી ઢાળીને એ બેસતા. રસ્તે ગવાતા ગીતોમાં વિઠ્ઠલનું જેવું વર્ણન આવે છે તેવું જ વર્ણન તેના પિતા માટે બેસા કરતી.

મેહાની માતા રૂપાળી, હસી, તીણા સાદવાળી ને તીક્ષ્ણ આંખોવાળી હતી, તેનું સ્મરણ પણ મેહાને થઈ આવતું

પાડોશીઓ કહેતા કે તેની મા ડાકણ છે રાતના તે ચીબરી બને છે અને એના પ્રેમીઓ પાસે જાય છે પણ આ વાત સાચી નહોતી. મેહા એની માને સારી રીતે અને સાચી રીતે ઓળખતી હતી. તે જાણતી હતી કે પોતાની મા કંઈ જાદુમંતર જાણતી નહોતી. હા, એ ખરું કે તે ખૂબ લોભી હતી અને અતિથિઓને રમાડી, પટાવી, ફોસલાવી તેઓની પાસેથી સારી રકમ પડાવી લેતી. અને પછી દિવસનો વકરો નાખી રાત ગણ્યા કરતી.

આળસુ પિતા અને લોભી માતા મેહાના લાલનપાલનમાં વિશેષ ધ્યાન આપતાં નહોતાં. મેહા કોઈ જંગલી છોડની પેઠે વધ્યા કરતી હતી.

મેહા ધીરે ધીરે માતાનું અનુકરણ કરવા લાગી. એની દરેક પ્રવૃત્તિનું અંતિમ ધ્યેય દ્રવ્ય બન્યું એ દારૂથી ચકચૂર પરદેશીઓના કમરપટામાંથી લાડ તથા લટકાં કરીને ઘણા પૈસા એકઠા કરવામા નિપુણ બની ગઈ તે એ લોકોનું અશ્લીલ વાક્યો અને બજારુ ગીતોથી મનોરંજન કરતી. આ બધા હીન ને અશ્લીલ વાક્યો અને ગીતોનો કેવો અર્થ થાય, તેની ખુદ મેહાને જ ખબર નહોતી.

ઘર એક ચંડુખાના જેવું બન્યું હતું ચારે બાજુ દારૂનાં પીપ ખોલવામાં આવતાં. તે એક પરદેશીના ખોળામાંથી ઊઠીને બીજાના ખોળામાં કૂકડાની જેમ ઊછળતી-કૂદતી,

ને પેલા લોકો દારૂ પીવે અને નશાબાજ બને એટલે બેલા એમની કમરની વાસળીમાંથી પૈસા સેરવી લેતી.

આ પૈસા લઈને બેલા બહાર એક મધ-પૂરી વેચવા વાળી ડોસી પાસે દોડી જતી અને એની પાસેથી પૂરીઓ ખરીદીને ખાવા લાગતી.

બસ શિશુવયમાં આ એનો રોજિંદો કાર્યક્રમ બની ગયો હતો. પરદેશીઓ પોતાની સાહસયાત્રાઓની વાત કહેતા, મારામારી કરતા, દેવતાઓને ગાળો આપતા અને ઉન્મત્ત થઈને, શરાબ, શરાબ, સૌથી ઉત્તમ શરાબ ની ધૂન મચાવતા. રોજ રાતના આ નશાબાજ ને સ્વચ્છંદ પરદેશીઓની આવી ધૂમધામથી આ છોકરીની ઊંઘમાં વિક્ષેપ પડતો.

દારૂડિયાઓ એકબીજા ઉપર માછલીઓના ઘા કરતા જેથી માછલીઓનુ માંસ બહાર વેરાઈ જતું અને એક જબરો કોલાહલ પણ મચી જતો. કોઈકવાર તલવારો પણ ચમકી જતી અને રક્તપાત પણ થતો. બેલાની માતા માલતી પણ આ બાબતમાં વ્યવહારુ હતી અને એનો બાપ જ્વાસર્ફ હતો. તેઓ પરિસ્થિતિને બરાબર સમજતા હતા.

બેલાને પોતાનો આ બાલ્યકાળ યાદ કરતા ઘણું દુ:ખ થતું. તેને બાળપણમાં જો કોઈની સાથે પણ સાચો સ્નેહ પ્રેમ તો સરલ સહૃદય અજમાલ સાથે હતો. તે એમનો એક ગુલામ રસોઇયો હતો. તેનો રંગ તવા કરતા પણ કાળો હતો, પણ તે સજ્જન, નેક અને માયાળુ હતો.

ઘણીવાર અજમાલ નાની બેલાને પોતાના ખોળા પર

બેસાડતો અને પુરાણા ભગતની જૂની વાર્તાઓ કહેતો. જેમકે જમીનની અંદર કેવું ભોંયરું હતું એમાં કેવો મોટો ખજાનો હતો, લોભી રાજાએ એ ભોંયરું ખોદાવ્યું અને કારીગરોને મારી નાખ્યા જેથી ખજાનાની વાત કોઈ જાણે નહિ.

કોઈ કોઈ વાર ચતુર ચોરોની વાતો પણ તે કહેતો, ચોરની ચતુરાઈભરી સાહસ રાત્રે થાય અને તેની સાથે પોતાની કલ્પના પરત્વે એવી એવી વિગતો તે બેટાને કહેતો.

બેટાને અજમાલ પર બહુ વહાલ હતું. તે જ એનો પિતા, માતા, બિલાડી, ગલૂડિયું કે રમકડું—જે ગણો તે તેજ હતો. તે એની પાછળ પાછળ ફરતી પડછાયાની પેઠે તે એની સાથે જ રહેતી. અજમાલ પણ તેને માટે પ્રાણ પાથરે તેવો હતો. ઘણીવાર રાતના સૂવાને બદલે તે બેટા માટે ઘાસની સળીઓમાંથી નાની રમવાની ગાડીઓ, ફરતી પવનચક્કીઓ અને પાણીમાં તરે તેવી હોડીઓ બનાવતો.

અજમાલને તેના માલિકો ખૂબ ત્રાસ આપતા હતા. એક વખત ગુસ્સે તો એનો કાન કાપી લીધો હતો, અને શરીર પર કોરડા વીંઝ્યા હતા. એના ઘાવ હજી પણ મોજૂદ હતા. પણ તેના મુખ પર એનું દુઃખ નહોતું. તે આનંદી હતો. સદાનો ખુશમિજાજ હતો. દુઃખ જાણે એના માટે રમવાનું રમકડું હતું. તેને કોઈ પૂછતું નહોતું કે આ આત્માની શાંતિ અને હૃદયના સંતોષનો ઝરો તેનામાં ક્યાંથી આવ્યો.

અજમાલ બાળકની જેમ નિખાલસ હતો. કામ કરતાં તે થાકી જતો તો પોતાના જાડા સ્વરે જૂના ભજન ગાતો;

જે મેસ્તન્સર માબની જેવા [illegible] ની અને સ્વપ્નમાં પણ તેને એજ વાત યાદ આવતી.

તે અજનનો ભાર [illegible] આપતા હતા [illegible] અમને તુ કરે કે તુ ક્યાં [illegible] હતી? [illegible] શું ?

મેં [illegible] અને મોઢ [illegible] બેઠા અને [illegible] હતા [illegible] પર [illegible] હતા અને મેં [illegible] છે।

બેટા તેને પૂછી [illegible] પર [illegible] હતાં અંજન કેમ [illegible] છે?

[illegible] જવાબ આપતા [illegible] આંખો મીંચી દીધી। હું આપના હતું અંજન લે આ માટે [illegible] છુ કે આપણા [illegible] સ્વપ્નમાં [illegible] છે।

હતાં બ્રાહ્મણોની વસ્તી વચ્ચે છોડી મૂકવામાં આવતાં. આ કરુણ વિપત્તિથી એમ જણાતું હતું કે હવે બૌદ્ધ ધર્મનું નામોનિશાન પણ રહેશે નહિ.

આવા અત્યાચારોની વચ્ચે લોકો રિબાતા હતા તે સમયે ધર્મોદ્ધારક શીલકર પોતાનો એકાન્તવાસ છોડીને કોઈ દેવદૂતની જેમ આ દેશમાં ઊતરી આવ્યા. તેઓ ધર્મના નેતા, વિદ્વાન અને સિદ્ધ પુરુષ હતા. તેમના સત્કર્મોની સુવાસ ઘણે દૂર સુધી પ્રસરી હતી. તેઓ આત્મજ્ઞાની અને તપસ્વી હતા.

તેમણે સમસ્ત દેશમાં પરિભ્રમણ કરીને તથાગતના ધર્મને શ્રદ્ધા અને ધર્મોત્સાહથી પ્લાવિત કર્યો. તેઓ નિર્ભયતાથી કહેતા,

સહુ જીવ સમાન, ન કોઈ બળવાન.

એમ તો આ ધર્મવાણી સામે ખિજાતા ઘણા અને ઘણાઓ એમાં આકર્ષાતા.

મહાભિક્ષુ શીલકર કહેતા :

બહુજન હિતાય—ઘણા માણસોના હિત માટે,
બહુજન સુખાય—ઘણા માણસોના સુખ માટે,
પ્રયત્ન કરો.

અને આ ઉપદેશના પડઘા સર્વત્ર ગુંજી ઊઠતા. ભાવ-ઘેલા લોકો કહેતા કે સુખ, સંપત્તિ, જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, કળા, સત્તા બધું તે પોતે લોકોના કબજામાં છે. એમના હિત માટે વપરાય છે. એમના સુખ માટે જ એ સરજાયાં છે. એ

બહુ ઘણા લોકોના હિત માટે હોવું જોઈએ.

આ પ્રકાર અપમૃત્યુમાં જીવતા દાસ અને દાસીઓએ જોયો, તેઓના કાન ચમક્યા તેઓના હૃદય જાગ્યા. તેઓ હિંમતભેર સામનો કરવા માંડ્યા!

આ સામે સત્તાએ અને શ્રીમંતાઈએ ભારે જેહાદ જગવી. દાસ-દાસીઓ ભયભીત થયા. કેટલાક દાસો ધર્મવિમુખ બન્યા. ઘણા તો જંગલની અંદર નાસી ગયા. ત્યાં તેઓ કાં તો સાધુ થઈ ગયા અથવા લૂંટારા બનીને પોતાનો જીવન નિર્વાહ કરવા લાગ્યા.

પણ આ બધામાં અજમાલ આ જ રહ્યો હતો. ગલીઓમાં તે પહેલાની જેમ ત્યાં, સ્ત્રીઓને મગનો શરીરોને કબરમાં દફનાવતો અને નિર્ભય રીતે સ્વધર્મની ઘોષણા કરતો.

પ્રતિભાશાળી શીશકર અજમાલની આ દક્ષતા અને નિશ્ચલતા જોઈને ખૂબ પ્રસન્ન થયા અને વિદાય વેળાએ એમણે એને છાતીએ લગાડ્યો અને પ્રેમપૂર્વક આશીર્વાદ આપ્યા.

બેશા મોટીક મોટી થઈ અજમાલે તેની સાથે ઈશ્વરની ચર્ચા કરવા માંડી. તેની કથા નવ અને અસત્યના વિચિત્ર મિશ્રણરૂપ હતી, તેમ છતાં આત્મદૃષ્ટિને ખૂબ અનુકૂળ બને તેવી હતી.

અજમાલ અને બેશાની હવે જોડી બની. અજમાલ તેને રોજ રોજ નવી નવી વાતો કરવા લાગ્યો. પ્રેમ કરવાથી, ત્યાગ કરવાથી, પારસ માટે મદદ કરવાથી, કેવું સુખ સ્વર્ગ મળે તેની વાતો કરવા માંડે.

તેણે એક દિવસ વાત કરી,

માણસને જન્મતાં માતાના પેટમાં નવ મહિના ઊંધે માથે રહેવું પડે છે કેવું દુઃખ!

આ બધું વર્ણન સાંભળી મેના કહેતી

અરર! જન્મ લેવામાંય કેટલું દુઃખ છે! જન્મ લીધા વગર પૃથ્વી પર ન આવી શકાય?

આવી શકાય.

તે કેવી રીતે?

તે હવે પછી તને કહીશ. મેના! તારી માતાને તો તું વર્ષોથી જોતી આવી છે ને!

હા.

પહેલાં એના વાળ કેવા સુંદર હતા!

ખરી જોયા. મારી માતાને એ વાળ માટે ગર્વ હતો, મારા પિતાને તો મારી માતાના રૂપની ખાસ સમજ નથી, પણ મારી મા કહેતી કે મારા અંબોડામાં મેં કેટલાય રાજકુમારોનાં દિલ કેદ કર્યાં હતાં આજે એમાં સફેદ તાર વધ્યા છે, ને એણે થોડી શોભા ઘટાડી છે

ખરી વાત. હજુ ધીરે ધીરે એ વાળ સાવ સફેદ પૂણી જેવા બની જશે.

એમ! ત્યારે મારી માનું રૂપ સાવ ચાલ્યું જશે. એના દાંતમાં પણ સડો પેઠો છે. એ રોજ ફરિયાદ કરે છે તે જુદાં જુદાં વિલેપનોથી એના મોં પરની કરચલીઓ ઢાંકવા

પ્રયત્ન કરે છે, પણ અતિથિઓ વસ્ત કહે છે કે હવે ભય શેનો છે અજમાલ! ભાઈલા! આ શું હશે? આમ કેમ થતું હશે? મેઘા હડપચી પર હાથ મૂકીને અજમાલને પ્રશ્ન કરતી.

એનું નામ જરા, મેઘા! સહુને એ આવવાની. પછી ગાદી શ્રી રસ્તા પર કુજ છે એને તેં જોઈ છે?

પેલી વાંકી વળેલી, ડગમગ આંખની ડોશીને? એના મોમાંથી લાળ ટપકે છે ને નાકમાં તો જાણે ધમણ ચાલે છે

અસજગર! અજમાલ કહેતો: મેઘા, માણસને પારખવાની તારી શક્તિ ઘણી તીવ્ર છે એનું નામ જરા. તારી મા એક દહાડો એવી થશે, હું એક દહાડો એવો થઈશ. મારી મીઠડી! વહેલામોડા તારે પણ એવું દેખવાના દહાડા આવશે.

ઓહ! એનાથી તો મોત સારું! અજમાલ! મેઘા આખમા આસુ લાવતી બોલી.

દીકરી! મોત કેવું ભયંકર છે એની તને શી ખબર? તે માણસને મસાણમા બળતો જોયો છે?

શું માણસ જેવા માણસને બાળે?

હા.

ઓહ! અજમાલ, આ જન્મ, જરા અને મૃત્યુથી બચવાનો કંઈ ઉપાય?

હા. સ્વર્ગ! જેમાં ન જ મરવાનું ન ઘરડા થવાનું ન મરવાનુ

એ સ્વર્ગ કેમ મળે ?

અહિંસાથી.

કોઈને ન દૂભવવા—એનું નામ અહિંસા ને ! મેનાએ કહ્યું.

હા. પછી કોઈ વધુ ન બોલવું સત્યથી સ્વર્ગ મળે.

એ કેમ બને ? અભ્યાસ ! અતિથિઓના ખિસ્સામાંથી, કમરામાંથી એ ઊંઘતા હોય કે હરવા ફરવા બહાર હોય ત્યારે પૈસા કાઢી લીધા હોય, પછી એ પૂછે ત્યારે, કંઈ સાચું કહેવાય ખરું ? મેના નિર્દોષભાવે પ્રશ્ન કરતી.

વહાલી મેના ! અભ્યાસને મેનાની નિખાલસતા પર પ્રેમ વહાલ આવી જતું મેનાના સુંદર ગાલ પોતાના કાળા ગાલ સાથે ઘસીને એ કહેતો :

આમાં તો તું બે ગુના કરે છે, એક તો જૂઠું બોલે છે ને બીજી ચોરી કરે છે

તું ચોરી પણ ન કરાય ? તો સ્વર્ગ ન મળે, કં ? ચોરી કરીએ તો જન્મ, જરા અને મૃત્યુથી ન છૂટાય કં ?

હા, મેના ! મદ્ય પણ ન પીવાય.

મદ્ય ! એ પીણું તો અપેયનું પીણું છે અને નથી ગમતું. મદ્ય ન પીઈએ પછી તો સ્વર્ગમાં જવાય, કેમ ? મેનાએ પ્રશ્ન કર્યો. જન્મ, જરા ને મૃત્યુ—કંઈ પણ ત્યાં ન હોય, કં ?

બેલા ખૂબ રાજી રાજી થઈ ગઈ એ બીજ દિવસ સાત બેસી રહેવા લાગી. અતિથિઓ બોલાવે પણ કોઈની પાસે ન જાય. આવી રૂપાળી છોકરીને કોણ વહાલ ન કરે ! વળી નવ વર્ષની બેલાનાં અંગ બાર વર્ષની છોકરી જેવાં ઘાટીલાં બન્યાં હતાં. રક્ત કમલ જેવા એના ગાલને ચૂમવા અનેક અતિથિ ઉત્સુક રહેતા. એના માંસલ ગૌર પગોને ખનગનતા જોવા ઘણા આતુર હતા.

પણ બેલા તો કરેલા ઠીકરા જેવી બની ગઈ ન એ અશ્લીલ ગીત ગાતી, ન એ અર્ધનગ્ન બનીને નૃત્ય કરતી, ન કોઈના ખોળામાં ચઢી બેસતી. કોઈ પરાણે ચૂમી લેવા આવે તો લપડાક લગાવી દેતી. વાતવાતમા એ કહેતી અજમાલે મને આમ કહ્યું છે અજમાલ જેવો ભલો માણસ–સાચો સજ્જન દુનિયામા બીજો કોણ છે !

માતાએ અતિથિઓ સાથેના આવા રૂક્ષ વ્યવહાર માટે અનેક વાર બેલાને મારી, પિતાએ પણ ધમકાવી, પણ બેલા ન માની તે ન માની !

અજમાલ શૂળીએ

[૭]

એ દિવસો સુંદર હતા. ભિક્ખુઓ પ્રતિનો સમાજનો અને રાજનો કડવો વ્યવહાર ઓછો થતો આવ્યો હતો. જીવનભર ગુલામ બનેલા દાસ-દાસીઓ માટે ઠેર ઠેર મુક્તિનો આસ્વાદ માણવા લાગ્યો હતો.

હવે કોઈ શેઠ નોકરને બરડાફાડ મજૂરી કરાવતાં ડરતો. સામાન્ય શિક્ષા તો આપતા ડરતી, પણ દાસ-દાસીઓ અપંગ બને કે જીવથી જાય, તેવી સજા હવે ક્વચિત્ જ થતી. રૂપાળી દાસીઓને શેઠના સ્વેચ્છાચાર પોતાના માટે હવે શય્યાસંગિની થવું ન પડતું અને કદાચ એમ બનતું તો એ દાસીનું સંતાન શેઠની મિલકતમાં હક પામતું

આ બધો પ્રતાપ અજમાલનો હતો, એમ સહુ માનતાં.

અજમાલ સતત સભાઓ ભરતો. તે બીજે સ્થળે પણ સભાઓમાં જવા લાગ્યો. તેનો ધર્મોત્સાહ દિન પ્રતિદિન વધવા લાગ્યો. કોઈ કોઈ વાર તો એ ભર બજારમાં દુભાયેલા-દબાયેલાં જનોને એકત્ર કરીને આ મુક્તિદિનોની શુભ સૂચના આપતો.

અજમાલને જોતા જ શહેરના ભિખારીઓ મજૂરો, ઘાસવાસીઓ કે જેઓને કોઈ આશ્રયસ્થાન નહોતુ જેઓ રાત આખી માર્ગ પર સૂઈને પસાર કરતા તેઓ એકત્ર થતા. એ લોકોને અજમાલ કહેતો

ગુલામોનો મુક્તિદિન હવે નજીક છે ન્યાય થોડા દિવસમા થઈ જશે. ધનિકો સુખથી ઊંઘી શકશે નહિ. ઈશ્વરના રાજ્યમા ગુલામોને ખાવા મળશે. ગાવા મળશે. નાચવા મળશે. અને ધનિકો મૃતાત્માઓની જેમ હ ભૂત થશે અજમાલ ગીતની એક પંક્તિ શબ્બાષામા બોલતો.

ષરત ટાન યુ ચુર, આમ શ ટકરા જાયેંગે
ગીમાના કે જીવન પારે નિમલ મુગ્ગા જાયેંગે

આ વખતે એક અકસ્માત બન્યો. દેવતાઓના પર્વને માટે અલગ રાખવામા આવેલ ચાંદીની એક કથરોટ ચોરાઈ પોલીસે પગેરુ લીધુ અમલદારોએ તક ચલાવ્યા ને આખરે અજમાલને દોષિત ગણવામા આવ્યો. કારણમાં કહેવાયુ કે આમ કરીને તો એના શેઠને નુકશાન પહોંચાડ્યુ છે અને શેઠના દેવતાઓનુ અપમાન કર્યું છે આ તો દેખીતી રીતે સાવ નાનો પણ પરિણામે એક મોટો ભયંકર અપરાધ ગણ્યો છે

પણ ચોરીનો આરોપ સાચો ઠેરવવા માટે કોઈ પુરાવો હતો નહિ અને અજમાલે પોકારી પોકારીને કહ્યુ મારા પર આ ખોટુ તહોમત છે

તેમ છતા તેને અદાલતમા ખડો કરવામા આવ્યો બેલાના પિતાએ આ વખતે સાક્ષી આપતા કહ્યુ કે તે મારો

ચાકર છે હુકમખોર છે અને કોઈને નમન કરતો નથી.

બસ, પુણ્યના માટે આટલી સાક્ષી પુરતી હતી. બુદ્ધિમાન ન્યાયાધીશે તેને દેહાંતની શિક્ષા કરી. અજમાલ અદાલતમાંથી જવા લાગ્યો તો ન્યાયાધીશે તેને કહ્યું :

તારા હાથનો ઉપયોગ તેં ખોટી રીતે કર્યો છે એટલે તારા હાથને વધસ્થળ પર જડી લેવા જોઈએ.

અજમાલે શાંતિથી ચુકાદો સાંભળી લીધો. તેણે નમ્રતાથી ન્યાયાધીશને પ્રણામ કર્યા. તેને કારાગારમાં પૂરી દેવામાં આવ્યો.

અજમાલ ત્રણ દિવસનો જ મહેમાન હતો. તેણે ત્રણે દિવસ કેદીઓને ધર્મોપદેશ આપ્યો. તેના ઉપદેશની અસર ઘણી જ સારી થઈ અને બધા કેદીઓ અને જેલના કર્મચારીઓ તેના અનુયાયીઓ બન્યા.

ચોથે દિવસે તેને શૂળીની જગા પર લઈ જવામાં આવ્યો. તેના હાથ બાંધવામાં આવ્યા ને તેને શૂળીએ ચઢાવ્યો, તો પણ તેના મોંમાંથી વેદનાનો એક ઉચ્ચાર પણ નીકળ્યો નહિ. અને તે તે બોલ્યો મને તરસ લાગી છે

ત્રણ દિવસ અને ત્રણ રાત સુધી તેણે શૂળી પર લટકીને ખાણીપીણી ભોગવી. ત્રણ ત્રણ દિવસ સુધી માનવશરીર આવું અસહ્ય અંગવિચ્છેદનું દુઃખ સહન કરી શકે એ વાત લોકો માટે નવી હતી. લોકો માનતા હતા કે એ મરી ગયો હોવો જોઈએ. પણ તેની આંખો પર માખીઓ બેસતી કે તરત જ તેની રતાશભરી આંખો ખુલી જતી. ચોથે દિવસે સવારમાં આગ-

કોની જેમ એણે સ્વર્ગના દૂતોવાળું ગીત ગાવા માંડયું

ગીત પૂરું થયું કે તેનું પ્રાણપંખેરું ઊડી ગયું મરવા છતાં તેનું મુખમંડલ આત્મોલ્લાસની આભાથી પ્રદીપ્ત જણાતું હતું તે એટલે સુધી કે ત્યાં ચોકી કરતો સિપાઈ પણ એ જોઈને ચકિત બની ગયો.

અજમાલના મરણ સમયે બેલાને અગિયારમું વરસ ચાલતું હતું આ બનાવે તેના હૃદય પર ઘેરી અસર પહોંચાડી. અજમાલના પવિત્ર આત્માને સમજવા તે હજી પરિપક્વ બુદ્ધિ ધરાવતી નહોતી. આ રીતે મરીને તે અમર થયો છે તે વાત એ કેવી રીતે સમજી શકે ! તેના મનમાં તો એક બીજી જ જાતનું બીજ રોપાયું

બેલાને થયું કે જો કોઈ સદાચારી જીવન ગાળે છે અને ઇસ્લામનું પાલન કરે છે તો તેને શૂળીએ ચઢવું પડે છે તેને યાતનાઓ સહન કરવી પડે છે આથી તેને ભય લાગવા માંડ્યો કે પોતાની પણ આવી દશા તો નહિ થાય ને ! સત્કર્મ કરતાં તેને હવે ડર લાગવા માંડ્યો. તેને થયું કે અજમાલે જે સહન કર્યું તે પોતાનાથી સહન થઈ શકે નહિ, માટે એ માર્ગ છોડી દેવો.

હવે તે છૂટથી પરદેશીઓ સાથે ક્રીડા કરવા લાગી. નવરા સમયે તે વૃદ્ધ પુરુષોની પાછળ પડતી અને તેમની પાસેથી કંઈક લઈને જ તેમનો પીછો છોડતી. આમાંથી જે કંઈ તેને પૈસા મળતા તેનાથી એ મિઠાઈ અને રમકડાં ખરીદતી.

પણ મિલાની મા એમ ઇચ્છતી કે પોતાની પુત્રી જે કંઈ કમાણી કરે તે પોતાને મળવી જોઈએ. મિલા તેની માનું કહ્યું કરતી નહોતી. આથી તેની મા તેને મારપીટ કરતી. મારપીટના કારણે ઘણીવાર મિલા ઘરમાંથી બહાર નાસી જતી અને હલકા તથા ખરાબ માણસોની ટોળકીઓમાં પડી રહેતી.

એક દિવસ એની માતાએ ખૂબ મારકૂટ કરી. મિલા રડતી રડતી બહાર નાસી ગઈ અને શહેરના એક ફાટક પાસે જઈને ઊભી રહી. એવામાં એક વૃદ્ધા તેની પાસે આવી ઊભી. રડતી મિલા તરફ વૃદ્ધા થોડીવાર સુધી સમભાવે જોઈ રહી અને પછી તેને કહેવા લાગી

ઓ મારી જ પાંખડી! મારી પ્યારી બેટી! જે માતાએ તને ઉત્પન્ન કરી તેને ધન્યવાદ હો અને જે પિતાએ તને પાળીપોષી મોટી કરી તેને પણ ધન્યવાદ હો.

મિલા જમીન તરફ દૃષ્ટિ ઢાળીને ચૂપચાપ ઊભી રહી. રડવાથી તેની આંખો લાલચોળ થઈ ગઈ હતી. તે થોડી વાર સુધી વૃદ્ધા સામે જોઈ રહી.

વૃદ્ધાએ ફરીવાર કહ્યું મારી આંખની કીકી! પ્યારી બેટી, શું તારી માતા તારા જેવી સુંદર દેવકન્યાને પાળીપોષીને આનંદિત થતી નથી? અને શું તારા પિતા તને જોઈને આનંદઘેલા થતા નથી?

મિલાએ રડતી સ્વરે ડૂસકીને જવાબ આપ્યો: મારા પિતા શરાબના ભરેલા પીપ જેવા ખરાબ અને શરાબી છે

મારી મા મારુ લોહી પીનાર થયુ છે

વૃદ્ધાએ આજુબાજુ નજર કરીને જોઈ લીધુ કે ત્યા કોઈ સાભળનાર તો નથી ને? ત્યા કોઈ હતુ નહિ એટલે તેણે બેલાને કહેવા માડ્યુ

આજે મારી આખની કીકી, પ્યારી બેટી, મારી ભોળી ગુલાબકળી, મારી સાથે ચાલ. આટલુ બધુ કષ્ટ શા માટે સહન કરે છે? એવા માબાપને ઝાડુ માર! મારે ત્યા તારે નાચવા અને હસવા વિના બીજુ કઈ કરવાનુ રહેશે નહિ. હુ સ્વાદિષ્ટ ખજૂરો ખાવા આપીશ અને તને મારી લાડકવાયી પુત્રી તરીકે પાળીશ. તને કશુ જ દુ ખ રહેશે નહિ. મારે એક સુદર યુવાન પુત્ર છે તે ખૂબ સોહામણો છે તે પણ તને સારી રીતે સાચવશે. તેને હજી મૂછનો દોરો પણ ફૂટ્યો નથી. તેનો સ્વભાવ ખૂબ કોમળ અને મળતાવડો છે

બેલા ઉત્સાહમા આવીને બોલી હુ ખુશીથી તમારી સાથે આવીશ. ત્યારબાદ ત ઊભી થઈ અને વૃદ્ધાની પાછળ ચાલવા લાગી.

વૃદ્ધાનુ નામ મીરા હતુ તની પાસે કેટલાક યુવકયુવતીઓની મ ડળી હતી. ત સૌને એ નાચ, ગાન અને ઉત્તમ અભિનય શિખવાડતી. આ મ ડળીને લઈને તે ગામોગામ ફરતી અને અમીર ઉમરાવ અને ધનિકોની મિજલસમા આ મ ડળી પાસે ગાનનાચ કરાવીને તે મનમાન્યા પૈસા પેદા કરતી.

મીરાની ચતુર આખોએ જોઈ લીધુ કે આ કોઈ સાધારણ

પણ મિલાની મા એમ ઇચ્છતી કે પોતાની પુત્રી જે કંઈ કમાણી કરે તે પોતાને મળવી જોઈએ. મિલા તેની માનું કહ્યું કરતી નહોતી. ત્યારથી તેની મા તેને મારપીટ કરતી. મારપીટના કારણે ઘણીવાર મિલા ઘરમાંથી બહાર નાસી જતી અને ઠલ્લા તથા અજાણ માણસોની ઓરડીઓમાં પડી રહેતી.

એક દિવસ એની માતાએ ખૂબ મારકૂટ કરી. મિલા રડતી રડતી બહાર આવી ગઈ અને શહેરના એક દરવાજા પાસે જઈને ઊભી રહી. એવામાં એક વૃદ્ધા તેની પાસે આવી ઊભી. રડતી મિલા તરફ વૃદ્ધા થોડીવાર સુધી મુગ્ધભાવે જોઈ રહી અને પછી તેને કહેવા લાગી :

ઓ મારી મ પાત્ળી ! મારી પ્યારી મિઠી ! જે માતાએ તને ઉત્પન્ન કરી તેને ધન્યવાદ હો, અને જે પિતાએ તને પાળીપોષી મોટી કરી તેને પણ ધન્યવાદ હો.

મિલા જમીન તરફ દૃષ્ટિ ઢાળીને ચૂપચાપ ઊભી રહી. રડવાથી તેની આંખો લાલચોળ થઈ ગઈ હતી. તે થોડી વાર સુધી વૃદ્ધા સામે જોઈ રહી.

વૃદ્ધાએ ફરીવાર કહ્યું : મારી આંખની કીકી ! પ્યારી મિઠી, શું તારી માતા તારા જેવી સુંદર દેવકન્યાને પાળીપોષીને આનંદિત થતી નથી ? અને શું તારા પિતા તને જોઈને આનંદમગ્ન થતા નથી !

મિલાએ રડતી સૂરતે રોષીને જવાબ આપ્યો : મારા પિતા શાસનના મરેલા પીંચ જેવા અસલ અને શાસની છે

ઉપરાંત બેલાને આવા નિર્દય વર્તાવનો અનુભવ તેના પિતા અને માતા તરફથી પણ મળ્યો હતો, એટલે આ વાત તેને માટે નવી રહી નહોતી. આ ઓફિસની વૃદ્ધ મા મીસ તરફ બેલાને લાગણી હતી, કારણ કે તે વૃદ્ધા સાસમાં સારું સંગીત જાણતી અને બાળામાં ઊંચી જાતનો એ શોખ કેમ આણવો તે પણ તે જાણતી હતી.

ઊતરી નથી તેનો દેખાવ જ કહી આપે છે કે આગળ જતાં તે કોઈ અત્યંત સ્વરૂપવતી રમણી બનશે. આથી તે મેનાને ફોસલાવીને ઘેર લાવી. થોડા દહાડા ઘરમાં રાખી. પછી શિક્ષણ શરૂ કર્યું. પહેલાં હેતથી અને આખરે માર મારીને સંગીત અને ચિત્રનું શિક્ષણ આપ્યું. સિતારના સૂર સાથે મેનાના પગલાં તાલબદ્ધ પડે નહિ તો વૃદ્ધા મેનાની કોમળ પગની પિંડીઓ પર ચાબખાનો ચાબૂક વીંઝતી.

વૃદ્ધાનો પુત્ર ૫૮ હતો. સ્ત્રીઓ તરફ તેને તિરસ્કાર હતો. આ કારણથી મેના પ્રતિ પણ તે દ્વેષ ને તિરસ્કાર રાખતો. પણ તે નાચવામાં, નાટક કરવામાં, ભાવપ્રદર્શનમાં, સંકેતમાં, મૂક અભિનયમાં, અને ખાસ તો પ્રેમની લાગણીઓની અભિવ્યક્તિમાં ઘણો પ્રવીણ હતો.

તે મેનાને આ બધું શીખવતો, રાજીખુશીથી નહિ પરંતુ એટલા માટે કે એમ કરવામાં તે મેનાને પેટ ભરીને ગાળો આપી શકતો. જ્યારે એણે જોયું કે મેના નાચગાનમાં નિપુણ બની ગઈ છે અને રસિકજનો તેના નાચગાનમાં જેટલા મુગ્ધ અને તલ્લીન બની જાય છે એટલાં પોતાનાં નાચગાનમાં થતા નથી, ત્યારે એ મેના પર ખૂબ કોપે ભરાતો અને તેના ગાલ પર ચિમટા ભરતો. તેના હાથપગ પર ચૂંટીઓ ખણતો. પણ તેની આ નિર્દયતાથી મેનાને લેશ માત્ર રંજ થતો નહિ. એની આ નિર્દયતા અને તિરસ્કાર મેનાને હવે કોઠે પડી ગયાં હતાં. તેની અભ્યાસ કરાવવાની આવી નિર્દય અને કડક પદ્ધતિથી મેના વરસમાં સારું સંગીત અને ઉચ્ચ કક્ષાનું નાચવાનું શીખી ગઈ.

તેને જવાનું થયું ત્યારે નાચ બંધ થયો ત્યારે શહેરના પ્રધાન રાજકર્મચારીના પુત્રનું રસિક હૃદય બેલા પ્રતિ વિહ્વળ બની ઊઠયું તે બેલા પાસે આવ્યો અને તેણે મધુર પ્રેમમય મનોહર વાણીમાં તેને કહેવા માંડ્યું

બેલા, જો હું તારા મનોહર કેશકલાપની વેણી બન્યો હોત, તારા નાજુક અને મુલાયમ દેહનું આભૂષણ બન્યો હોત તો, હું ધન્ય ધન્ય થયો હોત. મારી એ પરમ ઇચ્છા છે કે હું તારા પાયલની જેમ તારા ચરણમાં હંમેશા બંધાતો રહું તારા પ્રેમાલિંગનથી, તારા શરીરનો સ્પર્શ અનુભવીને તારું આભૂષણ બન્યાનો સંતોષ માનું અને તારા મસ્તકને સ્પર્શ કરીને તારા કેશકલાપની વેણી બન્યાનો ગર્વ અનુભવું એ સુંદર રમણી, તને મેળવવા હાથ પણ વસ્તુની બે પરવા હું ઉત્સુક છું તું મારી સાથે ચાલ. આપણે આ મારગથી દૂર દૂર જઈને એક નવી જ દુનિયા વસાવીએ.

તે આમ બોલતો હતો ત્યારે અભિમાની બેલા તેની સામે અનિમિષ નયને તાકી રહી હતી. બેલાને એ વખતે આંતરિક ભાસ આવ્યો કે પોતે અત્યંત સુંદર છે પોતાનું લાવણ્ય અનુપમ છે અને એ ગમે તેવા પુરુષને ગાંડો બનાવી શકે છે

આ વિચારથી તેના મસ્તક પર પ્રસ્વેદ થઈ આવ્યો. પોતે હરિયાળા ઘાસની જેમ આર્દ્ર બની બેઠી. તેનું માથું ભમે ભમવા લાગ્યું આંખે અને અંધારાં આવવા લાગ્યાં.

યુવાને પુનઃ પોતાની પ્રેમાકાંક્ષા વ્યક્ત કરી બેલાએ તેની વાતનો ઇન્કાર કર્યો. એથી યુવાનની પ્રેમભાવના વધારે

મદન

[૮]

વારાણસી શહેર તે સમયે પણ આબાદ નગર હતું. મીરા એ શહેરમાં આવી અને ધનિક તથા અમીર ઉમરાવોના મોઢે તેણે મેનાના ખૂબ વખાણ કર્યાં.

મેનાનુ અનુપમ લાવણ્ય જોઈ ને કંઈક ધનિકોએ પોતાના ગાનસભાઓ, સંગીતજલસાઓમાં અને નૃત્યસમારંભોમાં તેને આમંત્રણ આપવા માંડ્યાં. મેનાનાં નૃત્ય ને ગાન જોઈને લોકો ખૂબ પ્રભાવિત બન્યા.

ધીમે ધીમે મેનાની લોકપ્રિયતા વધવા લાગી. તેનાં નૃત્યગીત વગરે પૂરાં થાય તે પછી તે ધનિક માણસોની સાથે નદીકિનારાની મનોહર વસંતકુંજોમા સહેલગાહે નીકળી પડતી.

પણ આ સમયે મેનાને પ્રેમની કિંમતનું ભાન નહોતું. જે કોઈ પોતાને બોલાવે તેની પાસે તે દોડી જતી. પોતાના આ કટાક્ષ પુરુષોના દિલમાં કેવો વલોપાત સર્જે છે, અને એમને કેવા વિહ્વળ બનાવી મૂકે છે તે વાતનું ભાન મેનામા આ વખતે હતું નહિ.

એક દિવસ રાતના ધનિક રસિક જુવાનોની મહેફિલમાં

તેને જવાનું થયું ત્યારે નાથ બંધ થયો ત્યારે શહેરના પ્રધાન રાજકર્મચારીના પુત્રનું રસિક હૃદય બેલા પ્રતિ વિહ્વળ બની ઊઠ્યું તે બેલા પાસે આવ્યો અને તેણે મધુર પ્રેમમય મનોહર વાણીમા તેને કહેવા માડ્યું

બેલા, જો હું તારા મનોહર કેશકલાપની વેણી બન્યો હોત, તારા નાજુક અને મુલાયમ દેહનું આભૂષણ બન્યો હોત તો હું ધન્ય ધન્ય થયો હોત. મારી એ પરમ ઈચ્છા છે કે હું તારા પાયલની જેમ તારા ચરણમા હમેશા અથડાતો રહું તારા પ્રેમાલિંગનથી, તારા શરીરનો સ્પર્શ અનુભવીને તારુ આભૂષણ બન્યાનો સતોષ માનુ અને તારા મસ્તકને પણ કરીને તારા કેશકલાપની વેણી બન્યાનો ગર્વ અનુભવું એ સુદર રમણી, તને ભેટવા કોઈ પણ વસ્તુની ભેટ ધરવા હું ઉત્સુક છુ તુ મારી સાથે ચાલ. આપણે સસારથી દૂર દૂર જઈને એક નવી જ દુનિયા વસાવીએ.

તે આમ બોલતો હતો તે દરમિયાન બેલા તેની સામે અનિમિષ નયને તાકી રહી હતી. બેલાને એ વખતે માન્ભિક ભાસ આવ્યો કે પોતે અનન્ત સુદર છે પોતાનુ લાવણ્ય અનુપમ છે, અને એ સમે તેવા પુરુષને સાચુ બનાવી શકે છે

આ વિચારથી તેના મસ્તક પર પ્રસ્વેદ થઈ આવ્યો તે હરિયાળા ઘાસની જેમ આર્દ્ર બની બેઠી. તેનું માથુ આપે ભમવા લાગ્યુ આખે આખે અંધારાં આવવા લાગ્યા.

યુવાને પુનઃ પોતાની પ્રેમાકાંક્ષા વ્યક્ત કરી બેલાએ તેની વાતનો ઈન્કાર કર્યો. એણી યુવાનની પ્રેમભાવના વધારે

મદન

[૮]

વારાણસી શહેર તે સમયે પણ આબાદ નગર હતું મીરા એ શહેરમા આવી અને ધનિક તથા અમીર ઉમરાવોના મોઢે તેણે મીરાના ખૂબ વખાણ કર્યાં

મીરાનું અનુપમ લાવણ્ય જોઈ ને કંઈક ધનિકોએ પોતાના રંગમહાલોમા સંગીતજલસાઓમા અને નૃત્યસમારંભોમાં તેને આમંત્રણ આપવા માંડ્યાં મીરાનાં નૃત્ય ને ગાન જોઈને લોકો ખૂબ પ્રભાવિત બન્યા

ધીમે ધીમે મીરાની લોકપ્રિયતા વધવા લાગી. તેનાં નૃત્ય ગીત વગેરે પૂરાં થાય તે પછી તે ધનિક આગેવાનોની સાથે નદીકિનારાની મનોહર વૃક્ષકુંજોમા સહેલગાહે નીકળી પડતી.

પણ આ સમયે મીરાને પ્રેમની કિંમતનું જ્ઞાન નહોતું જે કોઈ પોતાને બોલાવે તેની પાસે તે દોડી જતી. પોતાનો એક કટાક્ષ પુરુષોના દિલમાં કેવો વલવલાટ રચે છે અને એમને કેવા વિહ્વળ બનાવી મૂકે છે તે વાતનું જ્ઞાન મીરામા આ વખતે હતું નહિ

એક દિવસ શહેરના ધનિક રસિક જુવાનોની મહેફિલમાં

તેને જાણવાનું થયું જ્યારે નાચ બંધ થયો ત્યારે શહેરના પ્રધાન રાજકર્મચારીના પુત્રનું રસિક હૃદય બેલા પ્રતિ વિહ્વળ બની ગયું. તે બેલા પાસે આવ્યો અને તેણે મધુર પ્રેમમય મનોહર વાણીમાં તેને કહેવા માંડ્યું:

બેલા, જો હું તારા મનોહર કેશકલાપની વેણી બન્યો હોત, તારા નાજુક અને સુકોમળ દેહનું આભૂષણ બન્યો હોત તો, હું ધન્ય થઈ ગયો હોત. મારી એ પરમ ઇચ્છા છે કે હું તારા પાલવની જેમ તારા ચરણમાં હંમેશા અથડાતો રહું. તારા પ્રેમાલિંગનથી, તારા શરીરનો સ્પર્શ અનુભવીને તારું આભૂષણ બન્યાનો સંતોષ માનું અને તારા મસ્તકને પણ ફરીને તારા કેશકલાપની વેણી બન્યાનો ગર્વ અનુભવું. ઓ સુંદર રમણી, તને મેળવવા કોઈ પણ વસ્તુની ભેટ ધરવા હું ઉત્સુક છું. તું મારી સાથે ચાલ. આપણે સંસારથી દૂર દૂર જઈને એક નવી જ દુનિયા વસાવીએ.

તે આમ બોલતો હતો તે દરમિયાન બેલા તેની સામે અનિમિષ નયને તાકી રહી હતી. બેલાને એ વખતે સાહજિક ખ્યાલ આવ્યો કે પોતે અત્યંત સુંદર છે. પોતાનું લાવણ્ય અનુપમ છે અને એ ગમે તેવા પુરુષને ગાંડું બનાવી શકે છે.

આ વિચારથી તેના મસ્તક પર પ્રસ્વેદ થઈ આવ્યો. તે હરિયાળા ઘાસની જેમ આર્દ્ર બની બેઠી. તેનું માથું ભારે ભમવા લાગ્યું. આંખે આગળ અંધારાં આવવા લાગ્યાં.

યુવાને પુનઃ પોતાની પ્રેમાકાંક્ષા વ્યક્ત કરી, બેલાએ તેની વાતનો ઇન્કાર કર્યો. એથી યુવાનની પ્રેમભાવના વધારે

ઉત્તેજિત ને ઉગ્ર બની, તેણે મિલાને જોઈને પોતાની બાથમાં લઈ લીધી અને મિલાએ તેમાંથી છૂટવાનો પ્રયત્ન કર્યો તો એણે નિષ્ઠુરતાથી તેને ધક્કો મારીને દૂર હડસેલી દીધી.

વળી મિલા પોતાની સામે જોઈને રડવા લાગી. પણ તેના હૃદયમાં એક નવીન, અજ્ઞાત અને વિલક્ષણ ચેતનાનો સંચાર થયો હતો. તેમ છતાં તેણે જુવાનની વાસનાનો પ્રતિકાર જ કર્યો.

બીજા આમંત્રિત મહેમાનો આ બધું જોઈને ચકિત બની ગયા. તેઓ બોલ્યા : આ છોકરી કેવી વિચિત્ર છે! આ જુવાન મદનમોહન ધનિક અને રસિક છે છતાં મિલા તેનો તિરસ્કાર કરે છે તેનું અપમાન કરે છે!

મદનમોહન રાતના ઘેર પાછો ફર્યો, તે વખતે તેનું હૃદય ખૂબ વિહ્વળ હતું. આખી રાત તેણે પડખાં ફેરવીને જ વિતાવી. સવારે તે ફરી મિલાના ઘર પર આવ્યો. તે વખતે તેનું મુખ વિવર્ણ હતું. આંખો ઉજાગરાથી લાલ બની હતી. તેણે મિલાના બારણા પર એક પુષ્પમાળા લટકાવી. પણ મિલા ભયભીત અને અશાંત હતી. તે મદનમોહનથી પોતાનું મોં છુપાવી રહી હતી.

મિલાએ મદનમોહનને જરા પણ મચક આપી નહિ. છતાં તેના ચિત્તમાંથી મદનની છબી ધીરે ધીરે દૃઢ રીતે અંકિત થતી હતી. પોતાના હૃદયમાં એક ભયંકર વેદના થઈ આવતી, પણ તેનું કારણ એ સમજી શકતી નહોતી. તેને આશ્ચર્ય થતું કે પોતે આટલી બધી ખિન્ન ને અન્ય-

મનસ્ક કેમ બની રહી છે! તેણે આજ પર્યંત સર્વ પ્રેમીઓને દૂર જ હડસેલ્યા હતા. તે લોકો પ્રતિ તે ઘૃણા જ દાખવતી. હવે તે આખો દિવસ પલંગ પર જ બેઠી રહેતી, તકિયામાં મો છુપાવીને રડ્યા કરતી. તેને દિવસનો પ્રકાશ ગમતો નહોતો.

મદને તેની પાસે પહોંચવાના ઘણા ઘણા પ્રયત્નો કર્યા. ઘણીવાર તેણે આજીજીભર્યા કહેણો મોકલ્યા પણ મદનનો એ પ્રેમાગ્રહ કે તેનું રુદન આ હઠાગ્રહી છોકરીના હઠાગ્રહને ઓછો કરી શક્યા નહિ. એલા તેની સામે તાકી શકતી નહોતી, તે માત્ર આટલું જ કહેતી ના, ના.

પણ પંદર દિવસ બાદ તેનો આ હઠાગ્રહ દૂર થયો. તેને ભાન થયું કે પોતે મદનના પ્રેમપાશમાં ફસાઈ ગઈ છે તે મદનના ઘેર ગઈ અને તેની સાથે રહેવા લાગી. હવે તેઓના આનંદની કોઈ સીમા રહી નહોતી; તેઓ દિવસ આખો એકબીજાની આંખમાં આંખ પરોવીને પ્રેમનો વાર્તાલાપ કરતા. સંધ્યા સમયે હાથમાં હાથ પરોવીને નદીકિનારે ફરતા.

કોઈ કોઈ વાર સવારમાં ઊઠીને પહાડીઓ પર ફૂલ વીણવા ચાલ્યાં જતા. તેઓ એક જ થાળમાં ભોજન લેતા, એક જ પ્યાલીમાંથી મદ્ય પીતા. એક જણ પોતાના બે હોઠ વચ્ચે દ્રાક્ષનો એક દાણો દબાવતું અને બીજું પણ પોતાના હોઠ આગળ લાવીને તે દ્રાક્ષને પોતાના મોમાં લઈ લેતું. આમ આનંદની અનેકવિધ પરાકાષ્ઠાનો તેઓ અનુભવ કરવા લાગ્યાં.

ઉત્તેજિત ને ઉગ્ર બની, તેણે મેનાને એ થીને પોતાની બાથમા લઈ લીધી અને મેનાએ તેમાથી છૂટવાનો પ્રયત્ન કર્યો તે એણે નિષ્ઠુરતાથી તેને ધક્કો મારીને દૂર હડસેલી દીધી.

વળી મેના પોતાની સામે જોઈને રડવા લાગી. પણ તેના હૃદયમા એક નવીન, અજ્ઞાત અને વિલક્ષણ ચેતનાનો સંચાર થયો હતો. તેમ છતાં તેણે યુવાનની કામનાનો પ્રતિકાર જ કર્યો.

બીજા આમંત્રિત મહેમાનો આ બધુ જોઈને ચકિત બની ગયા. તેઓ બોલ્યા આ છોકરી કેવી વિચિત્ર છે! આ યુવાન મદનમોહન ધનિક અને રસિક છે છતાં મેના તેનો તિરસ્કાર કરે છે તેનુ અપમાન કરે છે!

મદનમોહન જ્યારે ઘેર પાછો ફર્યો, તે વખતે તેનુ હૃદય ખૂબ વિહ્વળ હતુ આખી રાત તેણે પડખા ફેરવીને જ વિતાવી. જ્યારે તે ફરી મેનાના ઘર પર આવ્યો. તે વખતે તેનુ મુખ વિવર્ણ હતુ આંખો ઉજાગરાથી લાલ બની હતી. તેણે મેનાના બારણા પર એક પુષ્પમાળા ચઢાવી. પણ મેના અવજીવ અને અશાંત હતી. તે મદનમોહનથી પોતાનુ મોં છૂપાવી રહી હતી.

મેનાએ મદનમોહનને જરા પણ મચક આપી નહિ. છતા તેના ચિત્તમાથી મદનની છબી ધીરે ધીરે કઈ રીતે અંકિત થતી હતી. પોતાના હૃદયમા એક ભયંકર વેદના થઈ આવતી, પણ તેનુ કારણ એ સમજી શકતી નહોતી. તેને આશ્ચર્ય થતુ કે પોતે આટલી બધી ખિન્ન ને અન્ય-

હે પ્રિય ! તને જેટલો પ્રેમ આપ્યો તેટલો કદી બીજા કોઈને આપ્યો નથી !

મદન જવાબ આપતો : સંસારમાં તું અદ્વિતીય છે '

છ મહિના સુધી પ્રેમનો આ કેફ બન્ને પર સવાર રહ્યો. પણ પૂર્ણ ભરતીવાળા સાગરમાં જેમ એકાએક ઓટ આવે એમ—એ પ્રેમમાં ઓટ આવી. જેટલો નશો ચઢેલો હતો તેટલો જ અંતે ઊતરી ગયો. બેલાને એમ લાગવા લાગ્યું કે મારું હૃદય શૂન્ય અને ખાલી બની રહ્યું છે—જાણે હૃદયમાંથી કોઈ કિંમતી ચીજ ખોવાઈ ગઈ છે. મદન હવે પ્રથમ જેવો આકર્ષક જણાતો નહોતો. તે વિચારતી :

આવો ફેરફાર મારામાં કેમ થઈ આવ્યો ? શું મદન પણ અન્ય માણસો જેવો સામાન્ય જન છે ? તેનાથી મારું હૃદય તૃપ્તિ કેમ અનુભવતું નથી ? મને આ બધું શું થઈ ગયું છે ?

આ દશા તેના માટે અસહ્ય નીવડી. અખંડ પ્રેમના આસ્વાદન બાદ આ નીરસ શુષ્ક હૃદય-અવસ્થા તેની તૃષ્ણાને તૃપ્ત કરી શકી નહિ.

મદનમાં પહેલાંનો માન હવે રહ્યો હોય તેમ એને જણાયું નહિ; એટલે તેણે વિચાર્યું કે જેનામાંથી પોતાનો પ્રેમ ઊઠી ગયો છે તેની સાથે રહેવા કરતાં તેને છોડીને ચાલ્યા જવું એ જ વધારે ઉત્તમ છે.

તે એક દિવસ મદનને છોડી ગઈ. તેણે મદનને ત્યાગી દીધો છતાં બીજાની અંદર મદન જોવાની તેણે આકાંક્ષા સેવી.

પેલી વૃદ્ધ મીસરને, એલા પોતાની પાસેથી આમ ચાલી ગઈ તે વાત ગમી નહિ. એલાના ચાલ્યા જવાથી તેની કમાણી બંધ થઈ ગઈ. એક દિવસ તે મહનના ઘર પર આવી અને બોલી :

આ મારી બેટી છે, મારી આંખોની કીકી છે. મેં તેને જન્મ આપ્યો. મારી ગોદમાં મેં તેનું લાલનપાલન કર્યું. તો હવે તું શું એને મારી પાસેથી છીનવી લેવા માગે છે?

મહને તેને સોનામહોરની એક કોથળી આપી, તેથી તે ત્યાંથી ચાલી ગઈ. પણ તે લોભી પ્રકૃતિની હોવાથી વારંવાર મહન પાસે આવવા લાગી.

મહનને એ ગમતું નહોતું. એક દિવસ એણે મીસરને પોલીસના હવાલે કરી દીધી.

અદાલતના ન્યાયાધીશને ખબર પડી કે આ બુઢ્ઢી એક કુટ્ટણી છે. ભોળી બીબીઓને પોતાના પંજામાં ફસાવીને તેમની પાસે લાલીનો વેપાર કરાવે છે અને એમ કરીને તે પોતાનો જીવનનિર્વાહ ચલાવે છે. આથી તેને જન્મટીપની સજા ફરમાવવામાં આવી.

મહન સંપૂર્ણ કામનાથી એલાને પ્રેમ કરતો હતો. તેની પ્રેમકામનાએ વિરાટરૂપ ધારણ કર્યું હતું.

એલા મહનને પૂર્ણ હૃદયથી ચાહતી હતી. તે એને પૂર્ણ આવેગથી પોતાના હૃદયમાં સંઘરી રહી હતી. મહનને તે જાગીર કહેતી.

રે પ્રિય! તને જેટલો પ્રેમ આપ્યો તેટલો કદી બીજા કોઈને આપ્યો નથી!

મદન જવાબ આપતો સંસારમાં તું અદ્વિતીય છે

છ મહિના સુધી પ્રેમનો આ કેફ બન્ને પર સવાર રહ્યો. પણ પૂર્ણ અસ્તીવાળા સાગરમાં જેમ એકાએક ઓટ આવે એમ—એ પ્રેમમાં ઓટ આવી. જેટલો નશો ચઢેલો હતો તેટલો જ અંતે ઉતરી ગયો. બિલાને એમ ભાસવા લાગ્યું કે મારું હૃદય શૂન્ય અને ખાલી બની રહ્યું છે—મારે હૃદયમાંથી કોઈ કિંમતી ચીજ ખોવાઈ ગઈ છે મદન હવે પ્રથમ જેવો આકર્ષક જણાતો નહોતો. તે વિચારતી

આવો ફેરફાર મારામાં કેમ થઈ આવ્યો? શું મદન પણ અન્ય માણસો જેવો સામાન્ય જન છે! તેનાથી મારું હૃદય તૃપ્તિ કેમ અનુભવતું નથી? મને આ બધું શું થઈ રહ્યું છે?

આ દશા તેના માટે અસહ્ય નીવડી. અખંડ પ્રેમના આસ્વાદન બાદ આ નીરસ, શુષ્ક હૃદયઅવસ્થા તેની તૃષ્ણાને તૃપ્ત કરી શકી નહિ.

મદનમાં પહેલાનો મદન હવે રહ્યો હોય તેમ એને જણાયું નહિ એટલે તેણે વિચાર્યું કે જેનામાંથી પોતાનો પ્રેમ ઉઠી ગયો છે તેની સાથે રહેવા કરતા તેને છોડીને ચાલ્યા જવું એ જ વધારે ઉત્તમ છે

તે એક દિવસ મદનને છોડી ગઈ તેણે મદનને ત્યાગી દીધો છતા બીજાની અંદર મદન જોવાની તેણે આકાંક્ષા સેવી.

ફરીવાર તે નગરના વિષયલોલુપોના સમારંભોમાં જવા લાગી, મંદિરોમાં ને ધર્મસમારંભોમાં જવા લાગી. ત્યાં યુવતીઓ નૃત્ય કરતી, એમની સાથે ભળીને નાચ કરવા લાગી. જલવિહાર કરતી વેશ્યાઓના સમૂહમાં પણ જવા લાગી. આ વિલાસપ્રિય અને રંગીલા શહેરના ચિત્રપટમાં તે ભળવા અને ભાગ લેવા લાગી. તે રોજ ચિત્રશાળાઓમાં જતી. દેશદેશના પ્રસિદ્ધ ગાયકો ત્યાં આવતા અને એમણે સંગીતકળામાં પ્રાપ્ત કરેલી નિપુણતાનું દર્શન કરાવતા.

પ્રેક્ષકો એ જોઈને વાહ વાહના પોકારો કરતા અને આખીયે રંગશાળા એમના એ અવાજથી ગુંજિત બનતી. થૈસ તેમાં પણ ભાગ લેવા લાગી.

થૈસ બીજાઓના અભિનય, નૃત્ય, ગાવાની પદ્ધતિ, નૃત્ય વખતે નર્તિકાના પગના પડતાં તાલબદ્ધ પગલાં, આ બધી વસ્તુઓનું બારીક અવલોકન કરતી. એમાંયે ખાસ કરીને કરુણાન્ત નાટકોમાં, મનુષ્યને ચાહતી દેવીઓ અને દેવો જેના પર ખુશ થઈ ગયા છે એવી સ્ત્રીઓનો પાઠ ભજવનાર અભિનેત્રીઓના અભિનયને ખૂબ ધ્યાનપૂર્વક નિહાળતી.

થૈસે એ પણ જોઈ લીધું કે પ્રેક્ષકોને ખુશ કરવા માટે કઈ વસ્તુ જરૂરી છે તેને થયું કે પોતે પણ પેલી અભિનેત્રીઓની જેમ પ્રેક્ષકોને ખુશ કરવાની શક્તિ ધરાવે છે પોતે બધી અભિનેત્રીઓ કરતાં વધુ સુંદર છે તો શું એથી પ્રેક્ષકો પ્રસન્ન થશે નહિ!

તે ચિત્રશાળાના નિયામક પાસે ગઈ અને કહ્યું કે મને

પણ આ નટજૂથમાં સામેલ કરી.

તે રૂપવતી તો હતી જ. તે ઉપરાંત તેને નૃત્યગાનનો સારો અભ્યાસ પણ હતો. આ બધું ધ્યાનમાં લઈને ચિત્રશાળાના નિયામકે તેની પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર કર્યો અને તે પ્રથમ વાર રંગમંચ પર આવી.

પહેલી વાર પ્રેક્ષકોએ તેનું આશાજનક સ્વાગત કર્યું નહિ. એક તો એ આ કાર્યમાં પૂરેપૂરો અનુભવ ધરાવતી નહોતી, બીજું અગાઉથી તેના અંગોની, નૃત્યની, કળાઓની પ્રશંસા, પ્રેક્ષકોના કાન સુધી પહોંચે એ રીતની જાહેરાત કરવામાં આવી નહોતી.

પરંતુ એલા નિરાશ થાય તેવી નહોતી. તેણે કેટલાક સમય સુધી ગૌણ પાત્રોમાં ભાગ લીધા બાદ, તેણે પોતાના અનુપમ સૌંદર્યથી શહેરના પ્રેક્ષકવર્ગને પોતાના તરફ આકર્ષ્યો. લોકો તેના સૌંદર્યથી મોહિત બન્યા. પછી તો આખું શહેર સ્ત્રીઓ–પુરુષો તેને જોવા ઊમટયા. ચિત્રશાળામાં એક તલ મૂકવાની પણ જગા ન રહે એવી ગિરદી જામવા માંડી.

શહેરના મોટા મોટા ઉમરાવો, અમીરો અને પ્રતિષ્ઠિત વ્યક્તિઓ પણ લોકમતને માન આપીને ચિત્રશાળામાં એલારાણીને નિહાળવા આવવા લાગ્યા.

શેરીઓ વાળનારાઓ, કામદારો, ભિખારીઓ અને ખલાસીઓ વગેરે દિવસભર ભૂખ્યા રહીને પણ પૈસા બચાવીને ચિત્રશાળામાં હાજરી આપવા લાગ્યા.

ફરીવાર તે નગરના વિલાસલોલુપોના સમારંભોમાં જવા લાગી, મંદિરોમાં ને ધર્મસમારંભોમાં જવા લાગી. ત્યાં યુવતીઓ નૃત્ય કરતી, એમની સાથે ભળીને નાચ કરવા લાગી. જલવિહાર કરતી વેશ્યાઓના સમૂહમાં પણ જવા લાગી. આ વિલાસપ્રિય અને રંગીલા શહેરના ચિત્રશાળામાં તે મેળા મને ભાગ લેવા લાગી. તે રોજ ચિત્રશાળાઓમાં જતી. દેશદેશના પ્રસિદ્ધ ગાયકો ત્યાં આવતા અને એમણે સંગીતકળામાં પ્રાપ્ત કરેલી નિપુણતાનું દર્શન કરાવતા.

પ્રેક્ષકો એ જોઈને વાહ વાહના પોકારો કરતા અને આખીયે રંગશાળા એમના એ અવાજથી મુખરિત બનતી. મિલા તેમાં પણ ભાગ લેવા લાગી.

મિલા બીજાઓના અભિનય નૃત્ય, ગાવાની પદ્ધતિ, નૃત્ય વેળા નર્તિકાના પગના પડતાં તાલબદ્ધ પગલાં આ બધી વસ્તુઓનું બારીક અવલોકન કરતી. એમાંયે ખાસ કરીને કરુણાન્ત નાટકોમાં મનુષ્યને ચાહતી દેવીઓ અને દેવો જેના પર ખુશ થઈ ગયા છે એવી સ્ત્રીઓનો પાઠ ભજવનાર અભિનેત્રીઓના અભિનયને ખૂબ ધ્યાનપૂર્વક નિહાળતી.

મિલાએ એ પણ જોઈ લીધું કે પ્રેક્ષકોને ખુશ કરવા માટે કઈ વસ્તુ જરૂરી છે તેને થયું કે પોતે પણ પેલી અભિનેત્રીઓની જેમ પ્રેક્ષકોને ખુશ કરવાની શક્તિ ધરાવે છે પોતે બધી અભિનેત્રીઓ કરતા વધુ સુંદર છે તો શું એથી પ્રેક્ષકો પ્રસન્ન થશે નહિ !

તે ચિત્રશાળાના નિયામક પાસે ગઈ અને કહ્યું કે મને

ના પ્રદેશની કન્યામાં આવી હતી. [illegible] પાર્વતીપુત્ર તેના પર મુગ્ધ બન્યું [illegible] આનંદ કર્યું તેના પર મોતીનો વરસાદ [illegible] [illegible] ઈતિહાસ સર્જ્યો [illegible] આવતી ના હાથમાં મોટી વિશ્વધ્વનિના નાદ ગુંજતા પ્રેમીઓ અને વિલાસીઓ તેની પાસ આવી બેઠી [illegible] આવતા થયા કે તેને પાસ રહેવાની પણ ફુરસદ રહેતી નહોતી એ બેઠા આ બધા લોકો તરફ દ્રષ્ટિ મુકવા પણ કરતી નહિ. હવે તેને બીજા કોઈમાં મનનું ધ્યાન થતું નહોતું હવે તો પ્રેમોપચાર [illegible] માત્ર નિશ્ચય જ બની ગઈ હતી. જેથી સુખની તેને આશા [illegible] રહી નહોતી

નગરવાસીના પ્રેમીઓમાં [illegible] નિખિલ પણ હતા. તે [illegible] હતા [illegible] મોહનિ [illegible] હતો. તે ધનવાન હતા પણ અન્ય ધનપતિ જેવી મગરૂર અભિમાની અને મંદબુદ્ધિ હતા નહિ. તેના સ્વભાવમાં વિનય અને મધુરતાની આભા ઝળકતી હતી પણ તેનું મધુર હાસ્ય અને સુંદર [illegible] તેવાન [illegible] નહોતા. તેને નિખિલથી પ્રેમ હતા નહિ. કેટલી [illegible] તેના ગુણચિન્હ [illegible] થઈ આવતી

નિખિલના [illegible] કે નિખિલ કે [illegible] અને [illegible] વિશ્રામ [illegible] પૂરો વિશ્રામ [illegible]

કવિઓ બેલાના પ્રશસ્તિગીતો રચવા લાગ્યા. લાંબી દાઢી-વાળા વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ વિજ્ઞાનશાળામાં તેની નિંદા કરતા, સંન્યાસીઓ તેના પાપનો પડછાયો જોઈને મોં ફેરવી લેતા—પણ તેઓ પણ ખાનગીમાં એક વાર બેલાને નજર ભરીને નીરખી જતા, એટલે સુધી એની ખ્યાતિ પ્રસરી ગઈ હતી. તેના દ્વાર પર સૌંદર્યપિપાસુઓ પુષ્પમાળાઓ લટકાવી જતા, પોતાને ખાવા ન મળે એ દ્રાક્ષ ખાટી—એમ માનનારો વર્ગ પણ હતો. પણ બેલા તેઓની પરવા ન કરતી. વર્ષોમાંના મહિના બરાબર બે હતા. પ્રેમીઓ તરફથી એને એટલું બધું ધન મળવા લાગ્યું કે જે ગણતાં થાકી જવાય; એવી ધનને હવે ત્રાજવે જ તોળી લેવામાં આવતું.

કૃપણ ગણિકાઓની સંગ્રહિત સમસ્ત સંપત્તિ તેની પાસે આવી કીડીઓની જેમ પહોંચવા લાગી. પણ તેને એનો ગર્વ નહોતો, રંજ પણ નહોતો. દેવતાઓની કૃપા અને જનતાની પ્રશંસાનો ધ્વનિ તેના હૃદયને ગૌરવયુક્ત આનંદથી સભર બનાવવા બસ હતા.

કેટલાય વર્ષો સુધી વાસવપુરી શહેરના લોકોનાં પ્રેમ અને પ્રશંસા મેળવ્યા બાદ, તેના મનમાં એક પ્રબળ ઉત્કંઠા જાગી કે હું પાટલીપુત્ર જઈ અને પાટનગરના લોકોને મારા ઘેલા બનાવું. તે લોકો પણ જુએ કે એક દિવસ આ શહેરમાં નાચી અને ઝૂમી, સડકો પર મારી મારી ફરતી અને છટપટાતી વીલવતી બાલિકા આજે કેવી મહાન બની છે!

તે પાટનગરમાં આવી. એના આગમન પહેલાં એની કીર્તિ

ત્યાં પધરામણી કરવામાં આવી હતી. જોતજોતામાં પાટલીપુત્ર તેના પર મુગ્ધ બન્યું. ઉમળકાભેર શહેરે તેનું સ્વાગત કર્યું. તેના પર મોતીનો વરસાદ વરસ્યો. થોડાએક દિવસોએ કીર્તિત ઇતિહાસ સરજ્યો. તે રંગશાળામાં આવતી તો હવામાં મોટા વિજયધ્વનિનો નાદ ગુંજતો. પ્રેમીઓ અને વિદ્યાર્થીઓ તેની પાસે એવડી મોટી સંખ્યામાં આવવા લાગ્યા કે તેને શ્વાસ લેવાની પણ ફુરસદ રહેતી નહોતી. પણ બેલા આ બધા લોકો તરફ દૃષ્ટિ સુદ્ધાં પણ કરતી નહિ. હવે તેને બીજા કોઈમાં મદનનું દર્શન થતું નહોતું. હવે તો પ્રેમવ્યાપાર પરત્વે એ સાવ નિરાશ જ બની ગઈ હતી, વિષયી સુખની તેને આકાંક્ષા રહી નહોતી.

બેલાશાસ્ત્રીના પ્રેમીઓમાં તત્ત્વજ્ઞાની નિખિલ પણ હતો. તે વિરક્ત હોવાનો દાવો કરતો છતાં બેલાના સૌંદર્યનો ઇચ્છુક હતો. તે ધનવાન હતો પણ અન્ય ધનપતિઓની માફક અભિમાની અને મંદબુદ્ધિ હતો નહિ. તેના સ્વભાવમાં વિનય અને મધુરતાની આભા ઝળકતી હતી. પણ તેનું મધુર હાસ્ય અને સુંદર કલ્પનાઓ બેલાને રિઝવવામાં સફળ બન્યાં નહોતાં. તેને નિખિલથી પ્રેમ હતો નહિ. કેટલીક વાર બેલાને તેના સુભાષિતો સાંભળીને ચીડ ચડી આવતી.

નિખિલના મંતવ્યો ઘણીવાર તેને દુઃખી બનાવી દેતા, કારણ કે નિખિલ કોઈ પણ વસ્તુમાં શ્રદ્ધા ધરાવતો નહોતો અને બેલાને સર્વ વસ્તુઓ પર વિશ્વાસ હતો. તેને ઈશ્વર પર ભૂતો પર અદ્ભુતતાઓ પર પૂરો વિશ્વાસ હતો. તે ઈશ્વરના

અનંત ન્યાય પર વિશ્વાસ કરતી હતી. તે ઈશ્વર પ્રતિ અવિશ્વાસ ધરાવતી હતી. રાત વેળા જ્યારે કોઈ પ્રેત શેરીઓમાંથી પસાર થાય છે ત્યારે કૂતરાઓ ભસે છે એ વાતને પણ તે સાચી માનતી હતી.

મારણ, ઉચ્ચાટન, વશીકરણનાં વિધિવિધાનો અને તેની શક્તિ પર તેને અટલ વિશ્વાસ હતો. તેનું ચિત્ત અજ્ઞેયની જિજ્ઞાસા ધરાવતું હતું. તે દેવતાઓની માનતા માનતી અને રોજ કુસ્વપ્નોમાં મગ્ન રહેતી. તે આમ ગત ભાવિની કલ્પનાથી મૂંઝી ઊઠતી, છતાં તે જાણવાની ઉત્સુકતા તેનામાં અપાર હતી.

જોવાને ત્યાં ધર્મગુરુઓ, ભૂવા, તાંત્રિક મંત્રવેત્તાઓ, જોષીઓ વગેરે આવતા જતા. તે મરણથી ડરતી હતી. જ્યાં ત્યાં તેને આખે મૃત્યુનો જ ઓછાયો નજરે પડતો. સુખભોગના સમયે પણ તેને એમ લાગતું કે કોઈ નિર્દય કઠોર હાથ પોતાના ગળાને દબાવે છે અને આવા ભયથી તે કોઈ કોઈ વાર ચીસ પણ પાડી ઊઠતી. જન્મ, જરા ને મૃત્યુના આક્રમણમાં પડેલા મનુષ્યો શાના આ માટે કારણભૂત હોય.

નિખિલ કહેતો : પ્રિયે! આપણે રોગી અને વૃદ્ધ થઈને મૃત્યુશય્યામાં મીઠી ચિર નિદ્રામાં પોઢીએ અથવા અહીં બેસીને આનંદ-મોજ માણીએ, હાસ્ય હસીએ, ખેલીએ કે કૂદીએ, આ બે સ્થિતિમાં કશો જ ફેર નથી. માટે જિંદગીમાં સુખ જ પૂર્ણપણે માણસે માણવા જોઈએ! જીવનનું આગમન તેટલું સુખ ભોગવી લેવું જોઈએ. પ્રેમથી આપણું જીવન ધન્ય બનાવો, ઇન્દ્રિયો દ્વારા મળતું જ્ઞાન જ સાચું છે,

તેના સિવાયનું જ્ઞાન મિથ્યા છે. પ્રેમથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે અરે પ્રેમ એ જ જ્ઞાન! જેનું જ્ઞાન થતું નથી તે કલ્પના છે તો જે મિથ્યા છે, જે કલ્પના છે તેને માટે દુઃખ શા માટે?

નેહા સદૈવ બોલતી: 'હા! જેવા માણસથી નમ્રુ બચાવે કે જેનામાં કોઈ આશા નથી, કોઈ ભય નથી. હું તો એવો પ્રકાશ ઇચ્છું છું કે જેથી મારું સમગ્ર અંતઃકરણ જાગ્રતની રહે.'

જીવનના રહસ્યને પામવા નેહાએ તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો, પણ જીવનનું રહસ્ય તે પામી નહિ. જેમ જેમ અભ્યાસમાં તે ઊંડી જતી ગઈ, તેમ તેમ તે એને વધી વધારવા વિકળ બનતી ગઈ.

રમા ત્રણ એક ની, પણ અંતરનો રસ એમાંથી લુપ્ત થતો ચાલ્યો. નવા મદન પરીક્ષ દેવીની સાથે પોતાની નિરાળી પ્રેમોપાસનામાં એક નહોતી. મિત્રો ઘણી વાર કહેતા: નેહા હવે ખાસ મંદિરનું પૂજારી બની છે.

નેહાએ જ્યારે પોતાના દુઃખી અવસ્થાનું વિચાર્યું ત્યારે ... ગ્રહોના ચાર ... પર નામના લેખ લખીને ... તેને ... તેનું ... કે પોતે એમને ... ગઈ નહોતી.

અનંત ન્યાય પર વિશ્વાસ કરતી હતી. તે ઈશ્વર પ્રતિ ભક્તિભાવ ધરાવતી હતી. રાત વેળા જ્યારે કોઈ પ્રેત શેરીઓમાંથી પસાર થાય છે ત્યારે કૂતરાઓ ભસે છે એ વાતને પણ તે સાચી માનતી હતી.

મારણ, ઉચ્ચાટન, વશીકરણનાં વિધિવિધાનો અને તેની શક્તિ પર તેને અટલ વિશ્વાસ હતો. તેનું ચિત્ત અજ્ઞેયની જિજ્ઞાસા ધરાવતું હતું. તે દેવતાઓની માનતા માનતી અને રોજ શુભાશાઓમાં મગ્ન રહેતી. તે અગમ ભાવિની કલ્પનાથી ધ્રૂજી ઊઠતી, છતાં તે જાણવાની ઉત્સુકતા તેનામાં અપાર હતી.

વિદ્વાન તથા ધર્મગુરુઓ, ભૂવા, તાંત્રિક મંત્રવાદીઓ, જોષીઓ વગેરે આવતા જતા તે આદરથી કરતી હતી. જ્યાં ત્યાં તેને બધે મૃત્યુનો જ ઓછાયો નજરે પડતો. સુખભોગના સમયે પણ તેને એમ લાગતું કે કોઈ નિર્દય કઠોર હાથ પોતાના ગળાને દબાવે છે અને આવા ભયથી તે કોઈ કોઈ વાર ચીસ પણ પાડી ઊઠતી. જન્મ, જરા ને મૃત્યુના આઘાતમાં પડેલા સંસ્કારો કદાચ આ માટે કારણભૂત હોય.

નિર્મળ સ્નેહનો પ્રિયે! આપણે રોગી અને વૃદ્ધ થઈને મૃત્યુરાત્રિએ મીઠી ચિર નિદ્રામાં પોઢીએ જાગતાં અહીં બેસીને આનંદ-મોજ ભોગવીએ, હાસ્ય હસીએ, ખેલીએ કે કૂદીએ એ બે સ્થિતિમાં કશો જ ફરક નથી. માટે જિંદગીમાં સુખ જ પૂર્ણપણે આપણે ભોગવવાં જોઈએ! જીવનનું ભોગવાય તેટલું સુખ ભોગવી લેવું જોઈએ. પ્રેમથી આપણું જીવન ધન્ય બનાવી, ઇંદ્રિયો દ્વારા મળતું જ્ઞાન જ સાચું છે

અહીં પછી જતી; રાજકુમારો પાસે પગ ચંપાવતી અને આખો એને ધોવા મુખ જોવા એમ ને એમ રવાના કરી દેતી. કોઈ વાર શ્રીમંતના પુત્રો પણ આવતા એમની પાસ યે નિર્લજ્જ છોકરી પોતાની મહેંદી સવારમાં કરાવતી, નાચી ઉછાળતી અને આનંદ મેળવતી. મોજથી ઉપાડનાર પોતાને ધન્ય ધન્ય માનતો

ખરા વેળાના જ ખેલ કરતી, જ સ્પર્શ આલિંગન અને ચાલીસાપણી આદકોને તુષ્ટ કરી દેતી. પ્રેમોપચારથી અને રૂપ તિરસ્કાર હતો.

હવે તો એનું જનમ પણ જ ઓછું કર્યું હતું. અન ખનની વધા થતી નહોતી. દેહના અતિ ઉપયોગથી કામ એની શક્તિ ખાખી પડે. કોઈ ભયંકર રોગ અને પેરી વળે મ ભય પણ તેને કોઈ કોઈ વાર આપી જતો.

વારંવાર જીવનમાં નવી તાજગી લાવવા જ અજાણી રીતે વધાવતી કદીને બહાર નીકળી જતી. નવી તાજી હવા નિર્દોષ વાતાવરણ એને જીવનની નવી ઉષ્મા આપતા

આજ ગામમાં એક વાગો [illegible] માથાના [illegible] નીકળી પડી

[illegible]

[illegible]

સત અજમાલની સ્મૃતિ

[૯]

વાહ રે મેના! જ્યારે તું દુખી હતી ત્યારે સાચે જ સુખી હતી. આજ સુખી છે ત્યારે તારું મન દુઃખી દુખી છે. પહેલાં તને વિટંબનાઓ એટલી હતી કે વિચાર કરવાનો અવકાશ નહોતો. હવે અવકાશ, અવકાશ ને અવકાશ છે, ત્યારે વિચારોની વિટંબના વધી છે.

મેના જાણતી હતી કે પાણી હશે ત્યાં સુધી તરસ્યા આવશે જ. પોતાનામાં સૌંદર્યનો પ્રકાશ છે ત્યાં સુધી પતંગિયાનો તૂટો જ નથી. એ તો બિચારાં ઠાર મરાવા પડતાં હતાં. એક રાજાનું માન હોય તેથી વધુ માન, એક શ્રીમંતને જેટલો ખજાનો મળે તેથી વધુ ખજાનો તેને મળતો હતો. કમાણીમાં આખા રાજની તિજોરી આવે તેને ત્યાં ઠલવાતી હતી!

પહેલાં મેના પોતે રમકડું હતી, અને એને રમાડનાર એના ત્યાં આવતા. હવે એ રમાડનાર બની હતી ને આવનાર રમકડાંને આંખઆંખથી, વાતવાતથી રમાડીને મનમોજ મેળવતી. કોઈ રાજકુમાર એને ઘરે આવતો અને એ

ભાવી પડી જતી, રાજકુમારો પાસે પગ ચંપાવતી અને આખરે એને ધોવા મૂતા જેવા આમ ને એમ ચ્યાના કરી દેતી. કોઈ વાર શ્રીમંતના પુત્રો પણ આવતા. એમની પાસ થી નિષ્કામ ઉદારી હાતાની હલકી સેવાઓ કરાવતી, એમની પજવતી અને આનંદ મેળવતી. મોજ ઉપજાવનાર ધિવાન ધન્ય ધન્ય માનતા

વગ વગાના અ ખટ કરતી અ સ્પર્શ આલિંગન અને ચાનોદ્યપણી આદકોને તુષ્ટ કરી દેતી. પ્રેમોપચારથી એને હવ તિરસ્કાર હતા

હવે તા અહી જનમ પડ જ આપ્રિ કર્યો હતો અને ધનની તમા સ્ત્રી નરાની દેહના અતિ ઉપયોગથી કદાચ અની કાંતિ ઝાખી પડે, કોઈ ભયંકર રોગ આન ઘેરી વળે ન ભય પણ તેને કોઈ કોઈ વાર આપી જતા

વારવા જીવનમા નવી તાજગી લાવવા અ અજાણી રીતે વચ્ચેવચ્ચે કરીને ભરાર નીકળી જતી. નવી તાજી હવા નિર્દંક વાતાવરણ એને જીવનની નવી ઉષ્મા આપતા

આજ ગજવા આ વાનો અજ્ઞો પરેગી આપવાના વાગને ચપટી નીચ હાથી ભ બહાર નીકળી પડી

આમા ન હેત મંદિર પાસે આવી ઊભી. મંદિર નવું હતું અના વૃક્ષ ઓના આગળો ત્યા હતાં

નવા મહમા મ મંદિર. પ્રવેશી ન ત્યા મજૂરોના કારીગરોનો ઠન-ઠન અને ઉઠાવનાનો કોલાહ આમ
(

સત અજમાલની સ્મૃતિ

[૯]

વાહ રે મેતા ! જ્યારે તું દુઃખી હતી ત્યારે સામે જ સુખી હતી. આજ સુખી છે ત્યારે તારું મન દુઃખી દુઃખી છે. પહેલાં તને વિટંબણાઓ એટલી હતી કે વિચાર કરવાનો અવકાશ નહોતો. હવે અવકાશ, અવકાશ ને અવકાશ છે, ત્યારે વિચારોની વિટંબના વધી છે.

મેતા જાણતી હતી કે મોટી હશે ત્યાં સુધી દુઃખ આવશે જ. પાતાળમાં મોહનો પ્રકાશ છે ત્યાં સુધી પ્રતિક્રિયાનો તૂટો જ નથી. એ તો વિચારો હાર જ બનાવ્યા પડતા હતા. એક શબ્દનું માન હોય તેથી વધુ માન, એક ચીમટન જેટલો કસબ્યો મળે તેથી વધુ કસબ્યો તેને મળતો હતો. કમાણીમાં આખા શહેરની તિજોરી આવે તેને ત્યાં ઠલવાતી હતી !

પહેલાં મેતા પોતે રમકડું હતી, અને એને રમાડનાર અનેક ત્યાં આવતા. હવે એ રમાડનાર બની હતી ને આવનાર રમકડાંને જાતજાતથી, ભાતભાતથી રમાડીને મનમોજ માણતી. કોઈ રાજકુમાર એને દ્વારે આવતો અને એ

હાજર હતો. મંદિરની વચ્ચે રહેલા એક સ્તૂપની પૂજામાં સહુ નિમગ્ન હતા.

ચારે બાજુ દીવાઓ પ્રકાશી રહ્યા હતા. તે દીવાઓના પ્રકાશમાં સુગંધિત ધૂપ બળી રહ્યો હતો. દીવાલો પર ધાર્મિક પુરુષોનાં સુંદર ચિત્રો દોરવામાં આવ્યાં હતાં.

કેટલાક ભિક્ષુઓ જમીન પર પડીને ધીમેથી કંઈક બબડી રહ્યા હતા. ત્યાં ગવાતું ભજન દુઃખના આનંદને વ્યક્ત કરતું હતું. તેમના એ શોકોચ્છ્વાસમાં દુઃખ અને સુખ હર્ષ અને શોકનું સંમિશ્રણ થયેલું જોવામાં આવતું હતું.

મેતાને પણ અકળ રીતે એમાં જીવનનું સુખ અને મૃત્યુનો ભય બન્ને મિશ્રિત હોવાનો અનુભવ થયો.

ભજન પૂરું થયું એટલે બધા ભક્તજનો સ્તૂપ પાસે ગયા અને તેને સ્પર્શ કરવા લાગ્યા, ચૂમવા લાગ્યા. આ લોકો સાધારણ વર્ગના મનુષ્યો હતા. તેઓ મજૂરી કરીને પોતાનો નિર્વાહ કરતા હતા. ધીમે ધીમે પગલાં ભરી, આંખોમાં આંસુ લાવી, નીચું શિર ઝુકાવીને તેઓ આગળ વધ્યા અને ચાર-ફરતી સ્તૂપની પ્રદક્ષિણા કરવા માંડી.

સ્ત્રીઓએ પોતાનાં બાળકોને ખોળામાં તેડીને તેમની પાસે સ્તૂપનો સ્પર્શ કરાવ્યો.

મેતાએ ચકિત અને વિસ્મિત થઈને એક જણને પૂછ્યું : આ શાનો સમારોહ છે?

એક ભિક્ષુએ ઉત્તર આપ્યો : તને ખબર નથી કે આજે સંત ભગવાનની જયંતીનો દિવસ છે. તેમનું જીવન

પવિત્ર હતુ તેમણે ધર્મની વેદી પર પોતાના પ્રાણનું બલિદાન આપ્યુ અને એથી અમે તેમની સમાધિ પર ફૂલ ચઢાવી રહ્યા છીએ.

આ સાંભળીને તરત જ બેગમ મૂર્છાઈને પડી અને જોરથી રડવા લાગી. તેને પોતાના પ્યારા અજમાલની સ્મૃતિ થઈ આવી. એ દીન, દુખી, અભાગી જીવની કીર્તિ આજે કેટલી ઉજ્જ્વલ છે! તેના નામ પર દીપકો પેટાવાય છે ફૂલની માળાઓ ચઢાવાય છે હવામા સુગંધી ધૂપ ફેલાવાય છે મીઠા સ્વરોનો નાદ ગૂંજે છે અને લોકો આ માઓ તેને નમન કરે છે

બેગમે વિચાર્યું કે જીવન દરમ્યાન અજમાલ પુણ્યાત્મા હતો, જીવન બાદ તે આજે પૂજનીય અને ઉપાસ્ય બન્યો છે! લોકો તેના પર કેવી અદ્ભુત શ્રદ્ધા ધરાવે છે! એ તે કઈ વસ્તુ હશે કે જે ધન અને મોજ કરતા પણ કિંમતી અને મૂલ્યવાન છે?

તે આસ્તેથી ઊભી થઈ અને સંતની સમાધિ તરફ ચાલી. એ જ સંતે તેને એક વાર પોતાની ગોદમા લીધી હતી! બેગમની નમણી આંખોમા ઊભરાઈ આવેલા આંસુબિંદુઓ દીપકોના પ્રકાશમા મોતીની જેમ ચમકી રહ્યા. તેણે પોતાનું માથુ નમાવીને, દીન ભાવથી સમાધિને સ્પર્શ કર્યો અને પોતાની હાર્દિક શ્રદ્ધા અર્પિત કરી.

મોડી રાતે તે ઘેર પાછી ફરી, તો તેણે નિખિલને જાગતો જોયો. નિખિલે વાળ ઓળેલા હતા અને સુગંધિત

મુલાયમ વસ્ત્રો ધારણ કર્યાં હતા. તે પોતાનો સમય પસાર કરવા માટે એક નીતિગ્રંથ વાંચતો બેઠો હતો. તેણે મેનાને જોઈને કહ્યું,

અરે દેવી, અત્યારે ક્યાં ગઈ હતી? તારી પ્રતીક્ષામાં હું અહીં બેઠો બેઠો હતો તેની તને ખબર નહોતી? અરે, સમય પસાર કરવા માટે મારે આ નીતિગ્રંથ વાંચવો પડ્યો. નીતિના વાક્યો અને સદાચારનો ઉપદેશ!! ખાસ માટે તો નહિજ. આ ગ્રંથના પાનાં પરના અક્ષરોમાં તો મને મેનાની મૂર્તિ જ જણાતી હતી—જાણે નાનું રૂપ ધરીને મેનાશાહી નૃત્ય ન કરી રહી હોય! એક નહિ અનેક મેના જાણે નૃત્ય કરી રહી હતી. આ આકૃતિઓ નાની હોવા છતાં હૃદય પર મૂકેલી અસર તો કોઈ અદ્ભુત જ હતી! અને દરેક આકૃતિએ ભિન્ન ભિન્ન વસ્ત્ર પરિધાન કર્યાં હતા. કોઈએ રત્નજડિત વસ્ત્રો પહેર્યાં હતાં તો કોઈએ મધમાખીની જેમ સ્વચ્છ આવરણ ધારણ કર્યું હતું તો કોઈ તો નગ્ન સ્ત્રીને જ સામાન્ય રૂપમાં વાસનાનો સંચાર કરી રહી હતી. સૌથી છેલ્લે બે આકૃતિઓ જે એક જ રૂપ રંગની હતી—બન્નેને જુદી પાડવાનું કામ મુશ્કેલ હતું એક જ વાન અને એક જ મોઢું! બન્નેએ હાથમાં હાથ મિલાવ્યા હતા અને બન્ને હસતી હતી. નિખિલ જરા બોલતાં અટક્યો અને પછી બોલ્યો,

પહેલી આકૃતિ કહેતી હતી, હું પ્રેમ છું
બીજી આકૃતિ કહેતી હતી હું મુક્તિ છું

નિખિલ ઊઠ્યો અને મેના સામીને પોતાની પાસે ખેંચી.

લેખાએ આંખો નીચી ઢાળી દીધી હતી, એથી નિખિલને ખ્યાલ આવી શક્યો નહિ કે લેખાની આંખમાં કેટલો બધો રોષ ભર્યો હતો.

નિખિલ તો એની રીતે મુગ્ધભાવે બોલતો જ ગયો. લેખા અત્યારે કોઈ બીજા જ વિચારમાં મગ્ન હતી.

નિખિલ બોલવા લાગ્યો: મેં નીતિશતકના એક વાક્ય પર આજે ટીકા લખી. તે વાક્ય આમ હતું: તમારી આત્મશુદ્ધિના માર્ગમાં કોઈ અવરોધ આવવા દો નહિ! પણ એ વાક્યને હું આ રીતે વાંચી ગયો: લેખાનો અધરસ્પર્શ અગ્નિથી પણ વધુ દાહક અને મધ કરતાં પણ વધુ મધુર છે. એક પંક્તિની વાત બીજી પંક્તિ હંમેશાં આ રીતે વાંચે છે. પણ એમાં દોષ તારો જ છે એ ચોક્કસ સમજજે! એ સત્ય છે કે આપણે જ્યારે ત્યાં કોઈએ તન્મય હોઈએ છીએ ત્યારે આપણે બીજાના વિચારોમાં આપણા વિચારો વિના બીજું કશું જ જોઈ શકતા નથી અને બધા શ્લોકો પણ વારંવાર એમ જ વાંચતા હોય છે!

લેખાએ આમાંનો એક પણ શબ્દ સમજ્યો નહિ. તેના મનમાં તો હજી પેલી સમાધિની સ્મૃતિ જ રમતી હતી. નિખિલે મહામુશ્કેલીએ લેખાને કરપાશમાં પકડી લીધી અને કહ્યું:

પ્રિયે આપણે સમાધાન સુધી ન જઈએ ત્યાં સુધી આપણાથી સાચા સુખનો અનુભવ થઈ શકતો નથી. ચાલ, લે આપણે, સમાધાન કેવી રીતે ઉજવીએ છીએ! આપણે અન્યોન્ય પ્રેમ કરીને એને ઉજવીશું

પણ મેલા નિખિલને ધક્કો મારી દૂર જઈને ઊભી રહી અને બોલી,

તમે પ્રેમનો મર્મ જાણતા નથી. તમે કોઈને કદી પ્રેમ કર્યો છે ? હું તમને ચાહતી નથી, જરા પણ ચાહતી નથી. તમે અહીંથી ચાલ્યા જાવ, મને તમારા તરફ ઘૃણા આવે છે !

મેલા જોરથી બોલવા લાગી. એણે આગળ કહ્યું, જેઓ ધનિક છે જેઓ માત્ર સુખ–ભોગી છે તે બધા તરફ મને ઘૃણા છે જાવ, જાવ, જેઓ સંસારમાં કમભાગી છે તેઓમાં જ સાચી દયા અને પ્રેમ વસેલા છે

મેલા કંઈક ધીમી પડી અને વળી બોલી હું નાની હતી તે વેળા એક દાસ હતો કે જેણે જનસેવા કાજે શૂળી પર ચઢીને પોતાના પ્રાણનું બલિદાન આપ્યું તે સજ્જન હતો, તે જીવનના રહસ્યને જાણતો હતો. તમે બધા તે દાસના ચરણ ધોવાને પણ લાયક નથી. ચાલ્યા જાવ. તમારી સ્ત્રીઓના જેવા શૃંગાર અને વસ્ત્રો મને જોવાં પણ ગમતા નથી. ફરી ના તમારી સુરત મને બતાવતા નહિ. મેલા આટલું બોલીને એક પલંગ પર જઈ પડી. એ આખી રાત રડી. તેણે સંકલ્પ કર્યો કે પોતે સંત અજમાલની જેમ દીન અને દરિદ્ર દશામાં જ રહેનું શેષ જીવન વ્યતીત કરવા પ્રયત્ન કરશે.

મેઘા સિંહાસનમાં આવી ગઈ

ફરીવાર તે વાસનાકૂપમાં લીન બની ગઈ. તે જાણતી હતી કે મારી રૂપયૌવન પૂજનહારમાં છે, પણ તે સ્થાયી નથી, એથી તે ખાસ જેટલી સંપત્તિ અને જેટલી ખ્યાતિ પ્રાપ્ત થઈ શકે તેટલી પ્રાપ્ત કરી લેવા તે અધીર બની રહી.

પહેલાં જ્યાં તે અભિનયોનું પ્રદર્શન અને પુરુષોનો અભ્યાસ કરતી તે નાટકશાળાઓ કવિઓ, વિદ્વાનો અને ચિત્રકારોની કલ્પના માટે એક સજીવ પ્રેરણારૂપ બની રહી. હવે વિદ્વાનો તત્ત્વવેત્તાઓ મેઘાની પ્રતિ, ક્ષ અવિનાશ અને તેના પ્રાકૃતિક માધુર્યમાં એક પ્રાણનું પ્રશસ્ત તત્ત્વ જોવા લાગ્યા હતા. તેઓ કહેતા કે મેઘાની શોભામાં પવિત્રતાનો દૈવી અંશ છે.

દીન, દરિદ્ર અને મૂર્ખ લોકો તેને કોઈ સ્વર્ગીય પદાર્થ માનતા હતા. કોઈ ને કોઈ રીતે લોકો તેના રૂપની ઉપાસના કરતા હતા. કોઈ તેને લોભ માનતા કોઈ સ્તુત્ય માનતા તો કોઈ તેને પૂજ્ય માનતા. આ રીતે પ્રેમ, ભક્તિ અને શ્રદ્ધાનું ત ભાજન બની. ઘણા કાળની દેવીઓ ને પવિત્ર સતીઓના ચિત્રો પણ મેઘાની જ મુખમુદ્રામાં ચીતરવા લાગ્યા ને પૂજા-ઉપાસનામાં સ્થાન પામવા લાગ્યાં. મેઘાના સૌન્દર્યનો બહુ એટલો બધો હતો કે સીતાને બદલે રૂપાળીઓને પણ તેઓ સીતા માનીને પૂજવા

દિવસો વીત્યા. મેઘા હસતી, રમતી, કામ કરતી દેખાતી. કોઈ એને દુ:ખી ન માને, પણ મેઘાના।

દુ ખી હતી, રોગ અને મૃત્યુનો ભય તેને હવે જાણે ચારે બાજુથી વ્યાપી રહ્યો હતો. તેને બધી વસ્તુઓમા મૃત્યુનો પડછાયો જણાતો. તેના વિશાળ ભવનની અને ઉપવનની શોભા અકથનીય હતી, છતા તેને એમાંથી આશ્વાસન મળતુ નહોતુ બધી ભોગસામગ્રીમાથી જરાના, રોગના, મૃત્યુના પોકાર ઊઠતા હતા.

બેલા મનની શાતિ માટે હવે ઉપવનમા રહેતી. આ ઉપવનમા દેશદેશના વૃક્ષો હતા, જેને લાવવામા અને ઉછેરવામા અઢળક ધનનો ખર્ચ કરવામા આવ્યો હતો આ વૃક્ષોને પાણી પાવા માટે એક નિર્મળ જળના ફુવારાની અને સ્ફટિક ઝરણની રચના કરવામા આવી હતી.

ઉપવનના મધ્ય ભાગની અંદર એક સુદર સરોવર આવેલુ હતુ તેના ઘાટ પરના પગથિયા સુદર આરસના પથ્થરનાં બનાવેલા હતા. કૃત્રિમ પહાડીઓ પણ તેમા હતી. કિનારા પર આવેલી મ એમરમગ્ની નગ્ન મૂર્તિઓનું પ્રતિબિંબ સરોવરના જળમા પડતુ હતુ શિલ્પીઓએ પોતાની કલાનો પ્રાણ જાણે આ મૂર્તિઓમા પૂર્યો હતો. હમણા બધી મૂર્તિઓ બોલી ઊઠશે એવી સજીવતા તેમા ઊતરેલી હતી. ત્યા આવેલા જળમહેલમા જે પ્રકાશ આવતો હતો, એ જળ-આરસમા ચગાનિ આવતો હતો.

ધર્મસ્થાનોમા જેમ તેમ અહીંની દીવાલો પર પુષ્પ-માળાઓ ગજરાઓ, મનોહર ઝુમખો અને ચિત્રો ટાગ્યા હતા. આ બધાની વચ્ચે એક દાસીદાસની પરમ મનોહર મૂર્તિ હતી. તે મૂર્તિ નિમિત્તે ભેટમા આપી હતી

આ મેજ પર કાળા પથ્થરની બકરીની મૂર્તિ હતી. તે મૂર્તિની આંખો નીલમની બનેલી હતી. તેના આંચળને ધાવતાં બે બચ્ચાંઓ હતાં. બચ્ચાંઓ જુદા જુદા રંગની ધાતુઓ અને કીમતી પથ્થરોમાંથી નિર્માણ કર્યાં હતાં. બકરીએ પોતાનો એક પગ ઊંચો કર્યો હતો જેથી એવો ભાસ આવતો કે તે કૃત્રિમ ટેકરીઓ ઉપર જવા આતુર બની છે.

નીચે ઈરાની ગાલીચાઓ પાથર્યા હતા. ગાલીચા પર કુશળ કારીગરોએ ભરેલા વેલબુટ્ટાઓ નજરે પડતા હતા. સોનાની ધૂપદાનીમાંથી ધુમાડો ઊંચે ચડી રહ્યો હતો, અને મોટી મોટી ચીનાઈ ફૂલદાનીઓમાં વિવિધરંગી પુષ્પો મૂકવામા આવતા હતા.

કક્ષના એક છેડે ઊભા રહેલા એક હબસણના સોનેરી નખ ચમકી રહ્યા હતા.

મેરા ઘણીવાર અહીં પરીકુંજમાં સ્નાન કરવા આવતી. આ રમણીય સ્થળે તે ઘણો સમય પસાર કરીને અધિક આનંદનો અનુભવ કરતી હતી. તેના ઘણા મિત્રો અહીં જ તેને મળવા આવતા હતા. અહીં તે અભિનવ કલાનું મનન કરતી અને પોતાના ગત જીવનની સ્મૃતિઓ તાજી કરતી.

રાત્રિનો ત્રીજો પ્રહર હતો. મેરા ઉપવનની આ પરી-કુંજમાં બેસી રહી હતી. આજે તેણે અરીસામાં પોતાના સૌંદર્યની અવનતિનું પ્રથમ ચિહ્ન જોયું હતું. શ્વેત વાળ અને મુખ પર કરચલીઓ! આ રીતે જરાવસ્થાનું આક્રમણ થવાને હવે વધારે વાર નથી, એ વિચાર તેના મનને ખિન્ન બનાવી રહ્યો. તેણે પોતાનાજ ખિન્ન મનને આશ્વાસન આપવાનો અર્થ

પ્રયત્ન કરવા માંડયો. એ માનતી કે જડીબુટ્ટી, હોમહવન અને મંત્રો દ્વારા પોતાની રંગીન જુવાનીને, પોતાના દેહની કોમળતાને એ જાળવી રાખશે.

પણ એના કાનમાં જાણે કોઈ નિર્દય ધ્વનિ સંભળાયો મેશા, તું વૃદ્ધા થવાની! તને જરા સ્પર્શવાની! તને મૃત્યુ ગ્રસવાનું!

કોઈ અજ્ઞાત ભયથી તેના શરીરે પરસેવો વળી ગયો, તેણે પોતાની જાતને સંભાળીને ફરીવાર અરીસામાં જોયું તો તેને યાદ આવ્યો કે ના હું હજી પરમ સુંદરી છું હજીય કોઈની પ્રેયસી બનવા યોગ્ય છું ભલભલા યોગીને પણ પ્રેમની આગમાં જલાવવા હજી સશક્ત છું

તે પુલકિત હૃદયે મનોમન બબડી નગરમાં એવી કોઈ રમણી નથી કે જે આંખોની ચપળતામાં અને નજાકતમાં મને પરાજિત કરી શકે મારા કમળની દાંડી જેવા આ કોમળ હાથ હજી પણ પુરુષહૃદયોને આકર્ષી શકે એમ છે મારા બાહુપાશમાં હજી એવી જ માદક મોહિની છે।

મેશા આવા વિચારોમાં મગ્ન હતી, એવામાં કોઈ અપરિચિત વ્યક્તિ તેની સામે આવતી દેખાઈ તેની દાઢી લાંબી હતી, આંખો લાલ હતી, અને વસ્ત્રો મૂલ્યવાન હતાં. શું જરાવસ્થા માનવીનું કર્મ રૂપ ધરીને આવી? શું મૃત્યુ વેશ બદલીને આવ્યું?

મેશા ડરી ગઈ એના હાથમાંથી અરીસો છૂટી પડી ગયો અને તેણે અવ્યક્ત ભયની ચીસ પાડી,

યમરાજ! બાપ રે!

પુણ્ય અને પાપ

[૧૧]

આચાર્યે પુનઃ મેનાને એક નજરથી નીરખી, અને અવ્યક્ત ઉદ્ગાર નીકળી ગયા, ઓહ! દેવોને છળનારી મોહિનીનું રૂપ એનામાં છે. વિશ્વામિત્રને વગર શ્રમે છળનારી મેનકાની રૂપમાધુરી ત્યાં વસી છે! આચાર્યના હૃદયમાં એક નવો વાયુ વાયો. નવો કંપ આવ્યો. આખું વિવશ બની ગયા. એમણે પળવાર આંખો મીંચી લીધી ને પ્રાર્થના કરી

હે ભગવન્! મને એવી શક્તિનું પ્રદાન કર જેથી હું આ પાપી સ્ત્રીમાં લુબ્ધ ન બનું. મને એવી શક્તિ આપ કે જે મારી પ્રતિજ્ઞાને વધુ દૃઢ બનાવે! આશ કાર્યમાં મને યશ અપાવજે. પછી આચાર્યે મેનાને કહ્યું,

મેના, હું ઘણે દૂર રહું છું. તારા સૌન્દર્યની ખ્યાતિ સાંભળીને હું તારી પાસે આવ્યો છું. મેં સાંભળ્યું છે કે તારા કરતા વધારે ચતુર અભિનેત્રી અને તારા કરતાં વધુ સુંદર સ્ત્રી આ સંસારમાં બીજી કોઈ છે નહિ. તારાં પ્રેમરહસ્યો અને તારા મનવિભ્રમના વિષયમાં જે કંઈ કહેવામાં આવે છે તે ઘણું

આશ્ચર્ય ઉપજાવે તેવું છે. આમાં શું સાચું છે તે જોવા હું અહીં આવ્યો છું. તને જોયા પછી મને લાગે છે કે મેં ? સાંભળ્યું હતું તેના કરતાં પણ તું અધિક છે. સાંભળ્યા કરતાં તું વધારે ચતુર અને અધિક મનોહર છે. તારી સામે આવીને હૃદયને અકળ રાખવાનું કામ ખરેખર જ કઠિન હોય છે!

યોગીએ થેઈસની સુંદરતા અને એના વૈભવથી પ્રભાવિત થઈને જોશમાં આ શબ્દોનું ઉચ્ચારણ કર્યું.

જમ્યા પછી થેઈસ આ સામગ્રી ધ્યાન થઈ એ પ્રસન્ન થઈને આ વિચિત્ર માણસ તરફ જોવા લાગી. આ માણસના અભદ્ર અને વિચિત્ર પોશાકે તેને વિસ્મિત બનાવી. જડ અને સુઘટિત સ્વરૂપ પાસાઓથી થોડી જેઠાન આ વિચિત્રતાએ આકર્ષી પણ ખરી. તેણે આજ સુધી જેટલા માણસને જોયા હતા તેઓના કરતાં આ જુદી જાતનો માણસ હતો.

થેઈસના દિલમાં આ માણસના વૃત્તાંત જાણવાની એક પ્રકારની ઉત્કંઠા થઈ આવી. તેણે બેપરવાઈથી આચાર્યની મશ્કરી ઉડાવતાં કહ્યું

મહાશય, આપ પ્રશંસા કરવામાં કુશળ લાગો છો. પણ આગ કાળથી બચીને રહેવા જેવું છે. હા, મારી સાથે પ્રેમ કરવામાં પણ આપ આપના પ્રાણ ગીરવે છો.

આચાર્યે કહ્યું: થેઈસ, મને તારા પર અગાધ પ્રેમ છે. તું મને જીવન અને આ મારા કરતાં પણ અધિક પ્રિય છે. તારે ખાતર મેં અરણ્યજીવનનો ત્યાગ કર્યો છે. તારા લીધે મારા હોઠ કે જેણે મૌનવ્રત પાળ્યું હતું તેના મુખમાંથી

અપ્સરાઓ નીકળે છે ત્યારે ખાતર મેં ન લેવા જેવું લેવાનું સાહસ કર્યું ત્યારે ખાતર જે મારે ન સાંભળવું જોઈએ તે સાંભળ્યું છે, તારા માટે મારો આત્મા તલસી રહ્યો છે મારું હૃદય અધીર બન્યું છે અને જલસ્રોતની જેમ વિચારોની ધારા પ્રવાહિત બની છે ત્યારે માટે કોઈને મેં મારા ઉપાય પણ સાપ અને વીંછીઓની પથારી પર સુવાડવામાં પણ ભય અનુભવ્યો નથી. હવે તને ખાતરી આવશે કે મને તારા પર કેવો અગાધ પ્રેમ છે!

આચાર્યે કોશ્યા ને આંખો અર્ધનિમિલિત કરી આગળ બોલ્યા, પણ મારો આ પ્રેમ અન્ય મનુષ્યો કે જેઓ વાસનાના અગ્નિમાં સળગતા નરકની વાઘની જેમ આવતા ઉન્મત્ત આખલાઓની જેમ તારી પાસે આવે છે તેમના જેવો નથી. મુજ પ્રતિ સિંહ જેવો પ્રેમ રાખવે તેના પ્રકારનો તેમનો પ્રેમ છે તેમની એ પાશવિક કામલિપ્સા તારા સુંદર આત્માને ભસ્મીભૂત કરી નાખશે.

આચાર્ય બોલ્યા. એમના હૈયામાં ભેદેલું તોફાન શમતું જતું હતું વાણીએ એમાં મદદ કરી હતી. થોડી વાર આમ પૃથ્વીસરથી શમી એ આગળ બોલ્યા

મારો પ્રેમ પવિત્ર છે અનંત છે, નિત્ય છે. હું તને ઈશ્વરના નામ પર સત્યના નામ પર પ્રેમ કરું છું મારું હૃદય પવિત્રોદ્ધાર ને ઈશ્વરીય આત્મા ભાવથી પરિપૂર્ણ છે અલ્પકાલિના સુખ-સ્વપ્ન જેવો મારો પ્રેમ નથી. તને મારા પ્રેમમાંથી શાશ્વત સુખનો અનુભવ મળશે. તને હું પ્રભુનો

મહાપ્રસાદ હેવા અગ્નિના સુધારસનું પાન કરવાનું નિમંત્રણ આપવા આવ્યો છુ તને હું આનંદનો સાચો સુખસ્વાદ સમજાવવા આવ્યો છુ. જે આનંદ નિત્ય અમર અને અખંડ છે એ મર્ત્યલોકના પ્રાણીઓને એ લેવા મળે તો તે માત્ર લેવાના આશ્ચર્યથી મરી જાય

જવાબમા એક કુટિલ હાસ્ય કરીને બેલા બોલી :

મિત્ર એ તે પ્રેમ એવા અદ્ભુત હોય તો વસ્ત જ બતાવો. એક ક્ષણનો પણ વિલબ કરો નહિ. લાબા લાબા આપનોથી મને કટાળો છે આનંદનો સાચો સ્વાદ મળે એ માટે તો હું મરવા પણ તૈયાર છુ પણ મને ભય લાગે છે કે આપની પાસેથી પણ મને મારી રૂપની પ્રશસા વિના બીજુ કશુ જ મળી શકશે નહિ. વાત કરવી સહેલી છે કામ કરી બતાવવું અઘરુ છે દરેક માણસમા કોઈ ને કોઈ ગુણવિશેષ હોય છે અને એમ લાગે છે કે આપનામા વાણીની કુશળતા છે તમે મને એક અજ્ઞાત પ્રેમ વિશે લાલચ આપો છો. મારો આ વ્યવસાય ચલાવતા મને વર્ષો થઈ ગયા, અને મને તેનો એટલો બધો અનુભવ થઈ ગયો છે કે તેમા મને કોઈ નવીનતાની કે કોઈ સ્વપ્નની આશા રહી નથી. આ વિષયનું જ્ઞાન તમારા જેવા તત્ત્વવેત્તાઓ કરતા અમારા જેવા ધંધાદારી પ્રેમીઓ વિશેષ ધરાવતા હોય છે

સુદરી ! આ મજાકની વાત નથી, હું તારા માટે અજ્ઞાત અમર પ્રેમ લઈને આવ્યો છુ આચાર્યે કહેવાથી કહ્યુ

મિત્ર ! આપ બહુ ભોળા પ્રાણી જણાઓ છો. બધા જ પ્રકારના પ્રેમનો આકંઠ આસ્વાદ હું લઈ ચૂકી છુ !

હું જે પ્રેમ વાચ્છો છું તે ઉજ્જ્વળ છે, પ્રેમમય છે, તને જે પ્રેમનો અનુભવ થયો છે તે નિંદ્ય છે ત્યાજ્ય છે, માત્ર વિલાસ છે

મેતાએ ગર્વથી પોતાની સુંદર ગ્રીવા ઊંચી કરી અને કહ્યું

મિત્ર, આપ મિથ્યા બોલો છો. એક ગૃહસ્વામિની સામે આવા શબ્દો ઉચ્ચારતાં તમને સંકોચ થતો નથી ! આંખ ઉઘાડીને મારી સામે જુઓ અને મને જવાબ આપો કે મારું સ્વરૂપ નિંદ્ય અને પતિત પ્રાણીઓ જેવું છે ખરું ? ના. મને મારા કૃત્યો માટે શરમ નથી. મારા જેવું જીવન ગાળતી આ નગરમાં બીજી પણ અનેક સ્ત્રીઓ છે તો પણ તેમની પાસે ન તો એટલું ધન છે કે ન તો મારા જેટલું રૂપ છે સુખ તો મારા ચરણ તળે ચંપાઈને રહે છે સારા જગતને આ વાતની ખબર છે કે હું સમ્રાટના મુકુટધારીઓને મારા પગની રજ માનું છું એ બધાએ મારા ચરણમાં અનેકવાર મસ્તક નમાવ્યાં છે.

મેતા રૂપાળા ગૌર પગોને ખુલ્લા કરી આગળ વધી. એનાં ઝાંઝર મીઠો રવ કરી રહ્યાં. મેતા સ્વપ્નશીલની જેમ મસ્તક અને હાથ ઊંચા કરીને બોલી,

આંખ ખોલીને આ પગ સામે દૃષ્ટિ કરો. હજારો આત્માઓ આ પગને ચૂમવા, પોતાના પ્રાણ કુરબાન કરવા તૈયાર થઈ જાય એમ છે.

જે લોકો દેવમંદિરના શિખરો પર રહીને મને જુએ છે તેમને હું દેવીના રૂપ જેવી દેખાઉં છું ; પણ એ હવે મનુષ્યોમાં જેટલી ઈર્ષા, જેટલો દ્વેષ, જેટલી નિરાશા, જેટલો

અભિશાપ અને જેટલો પાપપ્રચાર કર્યો છે તેના ભારથી તો મહાગ્રહ પર્વત પણ ફાટી જાય.

બેશ! નાટકનું સુંદર દ્રશ્ય ભજાવીને આગળ બોલી,

મારી કીર્તિ સમસ્ત સંસારમાં પ્રસરી છે તે વખતે તમે મારી નિંદા અને ઉપહાસની વાત કરો છો, તે એક જાતની મૂર્ખાઈ નહિ તો બીજું શું છે?

આચાર્યે અવિચલિત ભાવથી જવાબ આપ્યો

સુંદરી! આ તારી ભૂલ છે માનવબુદ્ધિએ જે સત્કૃત્ય ગણ્યુ તે ઈશ્વરની દ્રષ્ટિમાં પાપકૃત્ય છે ઈશ્વરની સાક્ષીએ હું તને જણાવું છું કે તને મારા વિચારોને અનુકૂળ બનાવવા માગું છું; અને એ કામ પાર પડ્યો નહિ ત્યાં સુધી હું અહીંથી જવાનો નથી. રે, પ્રભુ મારા મોંમા અગ્નિ જેવા શબ્દો મૂકીને તને મીણબત્તીની જેમ ઓગાળી દેશે અને તું સ્વેચ્છાએ એક દિવસ મારી આગળી પકડીને ચાલી આવીશ! આચાર્ય ઘૂંટણીએ પડીને ઈશ્વરને પ્રાર્થી રહ્યા હોય તેમ આગળ બોલી રહ્યા

ઓ નારીરત્ન! એવી કઈ શક્તિ છે કે જે મારા હાથમાં તને સોંપી દે? અને મારા અન્તઃકરણમાં રહેલી અનુપ્રેરણા તારો પુનર્સંસ્કાર કરીને તને એક નવીન અને પવિત્ર સૌંદર્યનું પ્રદાન કરે અને તું આનંદિત બનીને પોકાર કરી ઊઠે મારો નવો જ જન્મ થયો છે કેવું મારા હ્રદયમાં એ સુધાસ્રોતને પ્રવાહિત કરશે કે જેમાં તું સ્નાન કરીને ફરી

તારી મૌલિક પવિત્રતા પ્રાપ્ત કરી શકીશ ? કઈ વસ્તુથી મારું પરિવર્તન એક પવિત્ર જળધારામાં થાય કે જેની અજબ ધારાઓથી તારી ક્રમશ મલીનતા ધોવાઈ જાય ?

આ શબ્દોથી લેશાનો ક્રોધ શાંત થયો. તેણે વિચાર્યું કે આ આચાર્ય અનંત જીવનના રહસ્યોથી પરિચિત છે તે જે કંઈ કહે છે તે બધું ઋષિમુનિઓની આર્ષવાણીરૂપ છે. જરૂર આ કોઈ અજબ સિદ્ધિસાગર છે તે જરૂર કોઈ એવો ગુપ્તમંત્ર જાણતો હશે કે જેનાથી મારી જન્મજન્માનું અજ્ઞાન નિવારણ થશે, અને મારું મૃત્યુ મરી જશે.

લેશાએ પોતાના દેહને તેની ઇચ્છા મુજબ સમર્પિત કરવાનો સંકલ્પ કર્યો. તે એક સાલસ પક્ષીની જેમ ધીમા કદમ પાછી હઠી ગઈ અને પછી પોતાના પલંગ પર બેસીને યોગીની પ્રતીક્ષા કરવા લાગી.

લેશાની આંખની લાંબી પાંપણોની સુંદર છાયા તેના ગાલ પર પડી રહી હતી. એમ લાગતું હતું કે કોઈ બાળક નદીતટ પર બેસીને પરીના દેશમાં જવાના વિચારમાં મગ્ન છે.

પરંતુ આચાર્ય પુરુષ પોતે જ્યાં ઊભા હતા—તે જગ્યાએથી સહેજ પણ ખસ્યા નહિ. પણ એમને લાગ્યું કે એમના પગ ધ્રુજતા હતા. તેમનું મુખ સુકાઈ ગયું હતું. મનમાં કોઈક તીવ્ર અવાજ થતો હતો. અચાનક તેમની આંખોની સામે એક અંધકાર છવાઈ ગયો, જાણે કે સમસ્ત દુનિયાને એક શ્યામ વાદળે આવરી લીધી.

આચાર્યને એવો ભાસ થયો કે પરમ કૃપાળુ પરમા-

ઈશ્વરે આ સીમી બનવા માટે તેમની આંખ પર એક અંધાર પડદો નાખ્યો છે આવું માનીને તે વધારે અસ્વસ્થ અને અશાન્ત બન્યા. તેમણે કોઈ વૃદ્ધ તપસ્વીને છાજે એવા ગંભીર અવાજથી કહ્યું

તું શું એમ માને છે કે તારાં અધમ કૃત્યો ઈશ્વરથી છૂપાં રહેશે ?

બેતાએ પોતાનું ઈશ્વરી મહોરનું સુંદર મોં દર્શાવીને જવાબ આપ્યો

ઈશ્વર ! ઈશ્વરને કોણ કહેવા મથે છે કે તે પોતાની આખી માટી આ પરીકૃત પર માઠીન બની રહે ? એ તેને અમારાં કૃત્યો ન ગમતાં હોય તો અનીતિથી નીચે ઉપાય ચાલી જાય. શા અભ્યાસ કર્યો મન જુઓ કેમ લાગે છે ? તેણે તો અમારી વૃત્તિનું સર્જન કર્યું છે તેણે જ્યાં અમને બનાવ્યાં ત્યાં જ અમે ઊભાં. તેણે અમારામાં જે વૃત્તિઓ મૂકી તે જ વૃત્તિઓ અનુસાર અમે આચરણ કરીએ છીએ. પછી તેના રૂપ રચવાના કે વિસ્મિત બનવાના શા અધિકાર છે ? તેના વતી ઘણા ઘણા માણસો અમારી અપેક્ષા રાખે રોજ અમને મળવા આવે છે કે એ વાતના દલાલ ઈશ્વરના મનમાં કદી હશે પણ નહિ. તેના ગુરુ છે તે મનની સાચી વાત જાણવાના દાવા ધરાવે છે ? તેમને આવું પવિત્ર વ્યવસ્થાન છે ? તેમ આપ કોણ છો કે એના વતી બનીને મને આશ્રય ન ઉપદેશ આપવા આવ્યા છો ?

આપના પુરુષે નિશ્ચિત મનથી માર્ગીન પકડેલો

ઝભ્ભો ઉતારી નાખ્યો, ને પોતાની પુરાણી કહેની અવાજવાળી કહ્યું :

હું બ્રહ્મચર્યનો યોગી છું. મારું નામ આચાર્ય પુણ્યપ્રકાશ છે. હું મગધની પવિત્ર તપોભૂમિમાંથી આવું છું. મેં સંસારનો અને સંસારના લોકોનો સંબંધ તોડી નાખ્યો છે. હું ઈશ્વરની આજ્ઞાથી એકાંતવાસનું સેવન કરું છું. આ પાપમય સંસારથી અલિપ્ત રહેવું એ જ મારા માટે ઉચિત માર્ગ છે. પણ એકાએક તારી મૂર્તિ મારી શાંતિકુટિરમાં આવીને મારી સન્મુખ ખડી થઈ અને મેં જોયું કે તું પાપ અને વાસનામાં લિપ્ત છે અને મૃત્યુ તને ગ્રાસ બનાવવા તત્પર છે.

આચાર્યે કહ્યું અને મેલા સામે જોઈ રહ્યા. મેલા ઘડીમાં શાંત-ઘડીમાં અશાંત દેખાતી હતી. આચાર્ય આગળ બોલ્યા : મેલા! મારી દયા જાગી ઊઠી અને તારો ઉદ્ધાર કરવા હું અહીં ચાલ્યો આવ્યો. તને હું પોકારી પોકારીને કહું છું. મેલા! જાગ, જાગ, હવે સમય નથી.

યોગીના આ શબ્દો સાંભળીને મેલા ભયથી થરથર ધ્રૂજવા લાગી. તેનું મુખ તેજવિહીન બની ગયું. તેણે વાળ ઉછાળ્યા. બન્ને હાથ જોડ્યા. રોતી રોતી અને વિલાપ કરતી તે યોગીના ચરણ પર ઢળી પડી. તે બોલી :

મહાત્મન્! ઈશ્વરને ખાતર મારા પર દયા કરો. આપ અહીં કેમ આવ્યા? અને તમારી શી ઈચ્છા છે? મારો સર્વનાશ ન કરતા. મને ખબર છે કે તપોભૂમિના યોગીઓ અમારા જેવી સ્ત્રીઓથી ઘૃણા કરે છે કારણ કે અમે જન્મથી જ બીજાના હૃદયોને ખુશ કરવાની અધમ

પ્રવૃત્તિઓ કરીએ છીએ. મને ભય છે કે આપ મારી પૂજા કરો છો અને મારો સર્વનાશ કરવા માટે જ આપ અહીં આવ્યા છો! પરંતુ મારા પર કોપ કરવો આપને માટે ઉચિત નથી; કારણ કે અન્ય માણસોની જેમ હું આપ લોકોની ભિક્ષાવૃત્તિની અને સંયમની નિંદા કરતી નથી. આપ પણ મારા ભોજનવિલાસોને પાપ ન ગણશો. મને શાપ ન દેશો.

આચાર્ય પુરુષ કોઈ મહા મંત્રવાદી કે જાદુગર હોય અને ફૂંક મારીને બાળી મૂકવાની તાકાત ધરાવતા હોય તેમ માનીને ધ્રૂજતી ધ્રૂજતી એવી આજીજી બોલી

હું રૂપવતી છું અને અભિનય કરવામાં પ્રવીણ છું પણ આપની ઉપર હું કાબૂ મેળવી શકું એમ નથી. મને જે કાર્ય માટે યોગ્ય બનાવવામાં આવી છે તે જ કાર્ય હું કરું છું. મનુષ્યોને સુખ કરવા માટે જ અમારી સૃષ્ટિનું સર્જન થયું છે. આપ તો હમણાં કહી રહ્યા હતા કે હું તને પ્રેમ કરું છું. તો આપ આપની મંત્રસિદ્ધિઓથી મારા પર અનુપકાર કરશો નહિ. આપ એ સિદ્ધિઓ મારા પર ચલાવીને મને [illegible] ન બનાવતા. હું પથ્થરની પ્રતિમા કે નરી નમકની મૂર્તિ બની જાઉં એવું કશું ન કરતા. મને [illegible] ન બનાવતા. મારો પ્રાણ તો પહેલેથી જ મુરઝાઈ ગયો છે. મને વૃદ્ધા ન બનાવતા. મને મોતનું દર્શન ન કરાવતા. મને જરા અને મોતનો ખૂબ ભય લાગે છે.

આચાર્યે ગર્વભેર તેને ઊભા થવાની આજ્ઞા કરી અને કહ્યું ડર નહિ, તારા પ્રતિ અપમાન કે ઘૃણાનો એક શબ્દ

પણ મારા મોમાંથી નીકળશે નહિ. હું એવા મહાપુરુષ તરફથી આવ્યો છું કે જેઓ દુ:ખીઓને અને પાપીઓને છાતી સાથે લગાવે છે, ભૂખ્યાઓને પેટ ભોજન દે છે હતાશ સાથે પ્રેમ કરે છે પતિતોને આશ્રય આપે છે. હું સ્વયં પાપમુક્ત નથી. બીજા પાપીની ટીકા કેવી રીતે કરું ? ઋષિએ આપણી શક્તિઓનો બે ત્રણ ઘણી વાર ઘણી રીતે ઉપયોગ કર્યો છે એટલે તારું કશું અહિત કરવા હું અહીં આવ્યો નથી.

આચાર્યે ભાવભર્યા શબ્દોમાં કહ્યું એટલે નરમ બનીને નમ્ર બાલિકાની જેમ સાંભળી રહી.

આચાર્યે આગળ કહ્યું, હું ક્યાંથી પ્રેરણા લઈ પામે આવ્યો છું હું નિષ્કપટ ભાવથી પ્રેમમય શબ્દોમાં તને આશ્વાસન આપી શકું છું કારણ કે મારો પવિત્ર ધર્મસ્નેહી મને અહીં લઈ આવ્યો છે મારા હૃદયમાં વાત્સલ્યનો અગ્નિ પ્રજ્વલિત છે તારી આંખો જે સ્થૂલ વિષય અને અપવિત્ર દૃશ્ય જોવા જ ટેવાયેલી છે તેના વડે જોવાને બદલે, આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિથી તું મને જુએ તો તને ખાત્રી થશે કે હું સત્યપ્રેમનું કથન કરવા અહીં આવ્યો છું જે પ્રેમ આપણને આવરી રહ્યો છે અને જે પ્રેમ પોતાની પાછળ મેલ કે શંખ નથી મૂકી જતો, પણ તે જેમાં અગ્નિ પ્રસાર થાય છે તે બધું જ નિર્મળ અને શુદ્ધ ધવલ બનાવી મૂકે છે.

થેઈસ ગદ્ગદ કંઠે બોલી

યોગીરાજ ! મને હવે આપના પર પૂરેપૂરો વિશ્વાસ આવી ગયો છે આપનામાં કંઈ પણ અનિષ્ટ કે અમંગળ

છે તેમ હવે હું માનતી નથી. મેં ધર્માશ્રમના તપસ્વીઓ વિષે ઘણી ઘણી વાતો સાંભળી છે. મેં લોકોના મોઢેથી સાંભળ્યું છે કે આપ ઉંમરમાં નાના હોવા છતાં આપ તપસ્વીઓમાં ધર્માચરણ અને સંયમની બાબતમાં શ્રેષ્ઠ છો અને આપે સમસ્ત જીવન ઈશ્વરની આરાધનામાં જ પસાર કર્યું છે. જ્યારે આપનાથી હું પરિચિત ન હોત તોપણ આપને જોતાં જ હું સમજી ગઈ હતી કે આપ કોઈ સાધારણ પુરુષ નથી. મને બતાવો કે આપ એવી કઈ વસ્તુનું મને પ્રદાન કરવા ઈચ્છો છો કે જે વસ્તુ મને સંસારના સિદ્ધ અને સાધુ, મંત્રવેત્તા અને તાંત્રિક કાપાલિક અને ભૂવાઓ નથી આપી શક્યા. આપની પાસે શું મોતની દવા છે? આપ મને જન્મ અને જરા વગરનું જીવન અર્પી શકો એમ છો?

આચાર્યે જવાબ આપ્યો

કામિની! અમરજીવન મેળવવાની જેઓ આકાંક્ષા રાખે છે તેમને એ જરૂર મળે છે. તું વિષયવાસનાનો ત્યાગ કરી દે કે જે તારો સર્વનાશ કરી રહી છે. તેનો ત્યાગ કરવાથી તને સાચું જીવન પ્રાપ્ત થશે. જે દેહને ઈશ્વરે પોતાના શ્વાસોચ્છ્વાસથી અને મુખની સુધાથી સભર બનાવ્યો છે તે દેહને તું સેતાનના પંજામાંથી મુક્ત બનાવ. શરીરની વિલાસિતાએ તારા જીવનનો સ્રોત ક્ષીણ બનાવી દીધો છે.

આચાર્યે હવે ઉત્તેજક વાણીમાં કહેવા માંડ્યું : ઓ બેટા! મારી સાથે આવ અને એકાંતના પવિત્ર સાગરમાં ફરી તારા જીવનને પ્રવાહિત કર! મારી સાથે ચાલી આવ

અને તપોભૂમિમાં મળેલ પવિત્ર જળથી દેહને નિર્મળ બનાવીને સ્વર્ગની અધિકારિણી બન. એ ચિંતાઓમાં ફસેલ આત્મા, ચાલ્યો આવ, તારી ઇચ્છિત વસ્તુઓને પ્રાપ્ત કરી લે. ઓ આનંદની ભૂખી સ્ત્રી ! આવ અને સાચા આનંદના આસ્વાદ માટે દરિદ્રતા, વૈરાગ્ય, ત્યાગ, ઈશ્વરના ચરણોમાં પોતાનું સમર્પણ આદિ ગ્રહણ કર !

આચાર્ય હાથ ઊંચા કરી પ્રભુને સંબોધતા હોય તેમ આગળ બોલ્યા,

ઓ પ્રભુ ! આ સ્ત્રી આજે તારો દ્રોહ કરી રહી છે પણ આવતી કાલે જરૂર તારી સાચી સેવિકા બનશે. તે ઈશ્વરનું દર્શન કરશે અને તે વેળા એ અવશ્ય પોકાર કરી ઊઠશે 'મને સાચું પ્રેમધન મળ્યું છે ! સાચી એ પ્રેમમયી!

મેના ઊંડા વિચારોમાં ડૂબી ગઈ હતી. તે બોલી મહાત્મન્ ! એ શું ખરું છે કે જો હું જીવનનાં સુખોનો ત્યાગ કરી દઉં અને કઠોર તપસ્યા કરું તો હું સ્વર્ગમાં જ મગ્ન થઈ શકું અને મારું સૌંદર્ય અખંડિત રહે ?

આચાર્ય બોલ્યા હું તારા માટે અનંત જીવનનો સંદેશ લઈને આવ્યો છું મારા પર વિશ્વાસ કર. હું જે કંઈ કહું છું તે સત્ય છે.

આ પ્રમાણથી તેને હું સત્ય માની શકું ? મેના બોલી.

તું જે અલૌકિક દૃશ્યો જોવા પામશે તે તેનું સમર્થન કરશે.

ઓ મહાન્ તપસ્વી! આપની વાતથી મને ખૂબ આનંદ થાય છે કારણ કે વાસ્તવિક રીતે મને આ સંસારમાં કશું જ સુખ મળ્યું નથી. કોઈ સજાવાળી કરવા હું ઉતાવળી નથી, તેમ છતા મારી દુરાશાઓ અને ચિંતાઓની કોઈ સીમા નથી. આશ્ચર્ય તો જુઓ! જગત મારા સુખની ઇચ્છા કરે છે, અને હું મારા સુખથી દુખી દુખી છુ કોઈના બાહ્ય દેખાવો ને વિલાસો પરથી સુખી–દુખીનો નિર્ણય કરવો કેટલો ઉતાવળો છે? ગુરુદેવ, મને મારા આ જીવન પર કટાળો આવ્યો છે

એટલા પોતાના ભૂતરાળા બાદ સમાપ્તી આચાર્યની સમીપ ગઈ અને બોલી અન્ય સ્ત્રીઓ મારી મારા ધનની માન કરની, મારા આભની ઇચ્છા કરે છે પણ મને તો શહેરના ફાટક પાસે બેસીને મધપૂરીઓ વેચનાર દાંત વિનાની પેલી બોખી વૃદ્ધાની ઇર્ષ્યા આવે છે નાનપણમાં ઘણીવાર મે તેની પાસેથી મધપૂરીઓ ખરીદી હતી. મને કેટલીક વાર વિચાર આવે છે કે ગરીબો જ સાચા સજ્જન અને સુખી છે અને દીન, દીન, નિ મગ્ન રહેવાથી જ ચિત્તને ખરી શાંતિ મળે છે

એટલા આવાવેશમા હતી. એ બોલતી હતી, ત્યારે એનું માધુર્યભર્યું મુખમડલ અપૂર્વ ભાવથી ઝળહળી રહ્યું હતુ એ બોલી

યોગીરાજ! આપે મારા આત્મામાં એક મહાન તોફાન જગાવ્યુ છે, બધુ જ ઉપર–તળે કરી દીધુ છે હા, હુ

કોનો વિશ્વાસ કરું ? માત્ર જીવનનો શો ભાવ આવશે ? –
જીવન શું છે !

તે આ પ્રમાણે વાત કરતી હતી ત્યારે આચાર્યના મુખ પર એક પ્રકારનું તેજ છવાયું. તે બોલ્યા

સુંદરી ! સાંભળ. મેં જે વેળા આ ઘરમાં પગ મૂક્યો તે વખતે હું એકલો નહોતો. મારી સામે બીજું પણ કોઈ હતું અને તે હજી પણ મારી નિકટ છે. હું એને અત્યારે એઈ શકીશ નહિ કારણ કે તારી આંખોમાં એવી શક્તિ નથી. પણ જો તને સ્વર્ગીય પ્રતિભા પ્રાપ્ત થાય તો તને એ જરૂર દેખાય અને તો તું ધ્રૂજી ઊઠે. એક માત્ર આરાધ્ય દેવ મને દેખાયા !

આચાર્ય પણ પોતાના ક્ષણ પૂર્વની રૂપ-આસક્તિ વિસારી રહ્યા ને પશ્ચાત્તાપ કરતા હોય તેમ બોલ્યા

સુંદર બાળા ! થોડી વાર પહેલાં જ જો તે અલૌકિક શક્તિએ મારી આંખ સામે ક્ષણેક અંધકારમય પડદો ન નાખ્યો હોત તો હું તારી સાથે પાપાચરણ કરી બેઠો હોત. કારણ હું અતિ તો અત્યંત દુર્બળ અને પાપી છું. પણ તેણે આપણા બન્નેનું રક્ષણ કર્યું. તે જેવો શક્તિશાળી છે તેવો જ તે છવાયું છે !

આમ બોલતા બોલતાં આચાર્ય ભક્તિથી વિહ્વળ બની જઈ ઓચિંતે જમીન પર બેસી ગયા. તેમની આંખોમાંથી આત્મોલ્લાસના પ્રકાશની રેખાઓ પ્રગટ થવા લાગી, અને બાળાને તેમના મુખ પર જાણે અદ્ભુત રૂપ જણાયું.

કરુણાર્દ્ર કરતી એલા બોલી ઓ મારી વીતી ગયેલી બાલ્યાવસ્થા, ઓ [illegible] પિતા અજમાલ! શું મે પ્રભુને ભજ્યો નહોતા? શું મે જન્મ, જરા અને મૃત્યુને ટાળવા માટે મહાચરણમાંથી પ્રયત્ન નહોતો કર્યો? શું મને આપ મહાત્માઓએ આશીર્વાદ આપ્યા નહોતા? અહિંસા સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્યમાં શું મે સદા મુગ્ધ નહોતી?

આ સાંભળી આચાર્ય એકદમ આવેશમાં આવી ગયા. તે આગળ વધ્યા ને બોલ્યા

ઓ પ્રભુ! તારો મહિમા અપાર છે શું એલાના દિલમાં એક વાર તારા પવિત્ર વિચારોનો તારા ભવરણ પાર ઉતારનારા સિદ્ધાંતોનો વાસ હતો! ઓહ્ એલા! મને સમજાય છે કે તારા પ્રતિ મને આકર્ષણ કેમ થયું? તારે ખાતર હું મોહમયી સંસારની શેરીઓમાં પાછો શા માટે આવ્યો?

આચાર્ય થાભ્યા ને એલાના સુંદર દેહ પર નજર સ્થિર કરતા બોલ્યા

કઈ શક્તિ મને એલા પાસે ખેંચી લાવી? હવે મને એની આપ [illegible] એલા જગત મને કેટલું અસુંદર લાગે છે ને તું મને કેવી સુંદર લાગી! જગતના સઘળાં રૂપ નરક મને કેટલા તિરસ્કાર છે ને તું મને કેટલી ચિત્તાકર્ષક લાગી? હવે હું સમજ્યો આપ અહેન આપ [illegible]ના આશીર્વાદ હ? મને તારા મંત્રનો સ્પર્શ કરવા દે!

પરંતુ કદીન આચાર્ય વામમાર્ગના સુંદર મંત્રને હાથથી સ્પર્શ કરી ત્યાર બાદ તે મૂર્છિત થઈ ગયા. તમોમ

ઉપજાવું કે ઉચિત સ્વર મધુર સાંત્વનાત્મક શબ્દોથી મેધાને પોતાની વ્યાકુળતાનો ભાસ કરાવે.

ચારુજની અંદર મેધાના રુદનનો અવાજ સુધી ગયા. તેના રુદનના ધ્વનિ સાથે વસ્ત્રના નીરનો ભારે ક્લાન્ત નિનાદ પણ ભળી ગયો હતો.

મેધા પાછી એવો ભભમ એ રીતે રડી રહી. તેણે આંસુ ખાળવાનો કોઈ પ્રયત્ન કર્યો નહિ; એટલામાં બે દાસીઓ હાથમાં પુષ્પ, અગરુ, ચંદન અને કપૂર વગેરે વસ્તુઓ લઈને ત્યાં હાજર થઈ.

મેધાએ હસવાનો કૃત્રિમ પ્રયત્ન કરીને કહ્યું: ‘ધર્મપિતા! આ કંઈ રડવાનો સમય નહોતો. રડવાથી આંખો લાલ બને છે. રડવાથી નાક મલીન બને છે. આજે મોટો ભોજનસમારંભ યોજ્યો છે. મારે મારા કેટલાક મિત્રો સાથે ભોજન લેવાનું છે મારે પણ કામમાંથી ત્યાં જવું પડશે, કે નહિ તો ત્યાં હાજર રહેલી સ્ત્રીઓ મારા ચહેરા પર રહેલી ચિંતાની રેખાઓ જોઈ જશે. તેઓ મને ચિંતિત જુએ તો તેમને ખૂબ આનંદ થાય છે તેઓ વિચારે છે કે આ ઠીક મધુ હવે મેધાનું સૌંદર્ય થોડા દિવસનું જ મહેમાન છે અને તે હવે પ્રૌઢા બનતી જાય છે! આ દાસીઓ મને શણગારવા આવી છે પૂજ્ય પિતા! આપ કૃપા કરીને બાજુના ઓરડામાં બેસો, અને દાસીઓને એમનું કામ કરવા દો. તેઓ આ કામમાં ભારે કુશળ અને પ્રવીણ છે હું તેમને પૂરતો પગાર આપું છું એમાંની એક

જેનું માણેકની વીંટી પહેરી છે તે, અને બીજી જેનું હાથમાં સોનનો જડાવ છે તે, મેં એ બંનેને શહેરના મુખ્ય પ્રધાનની પત્ની પાસેથી ખરીદી લીધી છે!

પ્રથમ તો આચાર્યને એવો વિચાર આવ્યો કે એશાને ભોજન સમારંભમાં જતા રોકવી. પણ ફરી વિચાર કરતાં તેમને થયું કે અત્યારે ઉતાવળથી કશું જ કામ કરવા જેવો સમય નથી. વર્ષોથી જામેલ મનની મલિનતા એક જ સપાટામાં દૂર થાય નહિ. રોગનો નાશ ક્રમે ક્રમે જ થાય છે. આથી તેમણે ધર્મોપદેશથી કામ લેવાને બદલે બુદ્ધિમત્તાથી કામ લેવાનો વિચાર કર્યો.

આચાર્યે પૂછ્યું : આ ભોજન સમારંભમાં કોણ કોણ આવવાના છે?

એશાએ ઉત્તર આપ્યો : પ્રથમ તો આ ભોજન સમારંભ યોજનાર આ શહેરના નામાંકિત જમીનદારના નાયક શ્રીમાન ક્રાનિક છે. નિખિલ અને બીજા તત્ત્વજ્ઞાનીઓ પણ આમાં હાજર રહેશે. જેઓને તત્ત્વજ્ઞાનની ચર્ચા કરવામાં ખૂબ રસ આવે છે. તે સિવાય કવિશિરોમણી કાલિચરણ તથા દેવમંદિરના અધ્યક્ષ પણ આવશે. કેટલાક યુવાનો પણ આવશે, જેઓ અધ્યયનમાં પારંગત છે અને કેટલીક યુવતીઓ આવશે, જેમને વિધિએ એટલું જ આપ્યું જણાય છે કે તેઓ યૌવનરસના અખૂટ ઝરા જેવી મુગ્ધતાથી ભરપૂર છે!

કોઈ દૈવવાણીથી પ્રેરાઈને પોતે આતુર હોય એ રીતે આચાર્ય બોલ્યા

મેઘા! તું ત્યાં જઈ શકે છે તને હું સહર્ષ જવાની રજા આપું છું પણ તને એકલીને હું જવા દઈશ નહિ તારો સાથ હું છોડીશ નહિ. હું પણ તારી સાથે એ લોકજ સમારંભમાં આવીશ. ચિંતા ન કરીશ. આમ તો હું નગ્ન સત્ય જમે ત્યાં—જમે ત્યારે—બીક કે શરમ વગર, સામાના મો પર જ કહેનારો છું છતાં ક્યાં બોલવું અને ક્યાં ન બોલવું એટલું તો હું જાણું જ છું મારી સાથે રહેવાથી તને કોઈ જાતની અગવડ આવશે નહિ.

બન્ને દાસીઓ મેઘાને કપડાં પહેરાવવા લાગી. હસીને મેઘા બોલી

જ્યારે એ લોકો જાણશે કે તપોભૂમિનો મહાયોગી મારી સાથે પ્રેમમાં પડ્યો છે ત્યારે તેઓ શું કહેશે?

અને મેઘાએ એના મધુર હાસ્યથી ઓરડામાં ચાંદનીની મધુરતા ફેલાવી દીધી. મહાયોગી જોઈ રહ્યા કે આ મોહની મૂર્તિના શરીરનું રજેરજ, હાસ્ય, આલાપ, વિલાપ સલાપ, સામાન્ય હલનચલન પણ અજબ માધુર્ય અને આકર્ષણથી ભરપૂર છે

હે મધુપ્રિયા! માત્ર આટલું બોલી આચાર્ય શાંત ઊભા રહ્યા.

ભોજન સમારંભમાં

[૧૨]

રૂપરાણી બેઠા અને આચાર્ય પુષ્ય ભોજન સમારંભમાં પહોંચ્યા ત્યારે ઘણાખરા અતિથિઓ આવી ગયા હતા.

એક વિશાળ ખંડમાં બધાને બેસવા માટે વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી. ખંડની દીવાલો પર માના-રૂપના રસનું કામ હતું ને જે પ્રીતિ ચિત્રશાળાની કલા-કૃતિઓ અંકિત કરવામાં આવી હતી. કહેવાતું કે એક એક ચિત્ર નિર્માણ પાછળ સોનામહોરો મૂલ્ય ખરચવામાં આવ્યા હતા. એ ખંડ ન મદનના બાગી-જાગતા હતા અને બહાર ઊંચા સુગંધી ફુવારાઓના શીતળ રજકણ અંદર આવતા હતા.

છત ઉપર પંખાઓ હતા અને તે ખેંચવા માટે જ્યાનીથી ધનમનની દાસીઓ રાખવામાં આવી હતી. આવનારાઓ સૌ પ્રથમ આ નારીવૃંદને એકીને નેત્રનું આતિથ્ય અનુભવતા.

ભોજન આજે મારો શણગાર કર્યો હતો, પણ એની ખૂબી એ હતી કે જે કોઈ વસ્તુને એ સ્પર્શ કરતી કે પોતાનો

આધાર આપતી, તે તેની દેહ અને આત્મા સાથે જાણે એક રૂપ બની જતી.

મેઘામણિએ આખા દેહ પર એક રૂપેરી અત્યંત ભરતભરીથી નીતરતું હતું જાણે એ ભરતભરી જ મુખ શોભાની બહાર બની ગઈ હતી. મેઘાએ કંકણ, બાજુબંધ કે હાર ધાર્યાં નહોતાં, છતાં આભૂષણરહિત એની દેહછબીમાં કૌમુદીની શોભા હતી. કમળદંડ જેવા તેના હીરા ને સોના હાથ સજ્જનનું આકર્ષણ બનતા હતા.

એ સભાગૃહમાં પ્રવેશી, કે આખું ત્યાંના વાતાવરણમાં નવો ઉત્સાહ આવ્યો. ભંડારમાં બેઠા આખી મંડળી પર સજ્જ થવા લાગી. મેઘાના આ અદ્ભુત પ્રભાવને આચાર્ય નીરખી રહ્યા.

ચારે તરફ પીળા રૂપ જેવા ગાદી-તકિયા બિછાવવામાં આવ્યા હતા, અને વચ્ચે સુવર્ણ-હાથીદાંતના બાજઠો પાટલાઓ પર વિવિધ પ્રકારના પુષ્પપાત્રો અને ફૂલદાનીઓ ગોઠવવામાં આવ્યા હતા. ફૂલની નવી નવી ભાત એવી હતી કે આ દેશમાં એ સાવ નવાં હતાં. મહેમાનોએ અત્યાર સુધી એ ફૂલોની વાતોમાં જ વખત કાઢ્યો હતો. જલસેનાના સ્વામી સંતોષે એ ફૂલોનો પરિચય આપતાં આપતાં, દેશના પ્રાંત-પ્રાંતનો, ત્યાંની જમીનનો પરિચય આપી દીધો હતો.

મેઘાને જોતાં જ અતિથિઓએ મોટો હર્ષનાદ કર્યો.

એક અતિથિ આગળ વધ્યો. એ કલાકાર હતો; એણે મેઘાનું સ્વાગત કરતાં કહ્યું

સ્વાગત હો ! સૂક્ષ્મ ક્લાદેવીઓની સ્વામિનીને વંદન !'

બેલાએ કંકુફૂલ ને તિલકથી શોભતું પૂર્ણચંદ્ર જેવું પોતાનું મસ્તક નમાવી એ અભિવાદન સ્વીકાર્યું.

જે પોતાની મુખમુદ્રા દ્વારા મનના સમસ્ત ભાવોને વ્યક્ત કરે છે એ મનોમંદિરની દેવી બેલાને બહુ બહુ નમન![1] કવિશિરોમણીએ પ્રશસ્તિ રચી.

બેલાએ એ તરફ એક ભળતું હાસ્યફૂલ ફેંક્યું.

જે દેવીની સહુ કોઈ આકાંક્ષા કરે છે પણ જેને પ્રાપ્ત કરવી સ્વપ્નની અપ્સરા કરતાં સુકર નથી, એ દેવીને અમારાં વંદન !

સ્વર્ગના મોતીને નમન હો ! એક જણાએ કહ્યું.

બેલારાણીની ખુશામત કરવામાં કોઈ પાછળ રહેવા માગતું નહોતું એવું લાગ્યું

દેવોની હા ની પુત્રીને પ્રણામ.

દેવાલયના સ્થવીર આગળ વધ્યા ને બોલ્યા

જેના કમલ-નયનમાં વિષ અને અમૃત બંને છે જે મારવાની અને જિવાડવાની સંપૂર્ણ અધિકારિણી છે તેનું સ્વાગત હો !

બેલાને આ પ્રશંસા અભિષ્ઠ લાગી રહી હતી. ક્યારે એ બંધ થાય, તેની રાહ જોઈ રહી. ને કે એકે સહુએ પોતપોતાની રીતે બેલારાણીનું સ્વાગત કર્યું. સારાંશમાં સ્વર્ગની રાણી શચી કે પૃથ્વીની કોઈ મહારાણીની સાથે એની

[1]

સરખામણી કરવામાં આવી.

મેઘાએ સમારંભના યોજક કાર્તિકસ્વામીને જરા પાસે બોલાવ્યા, ને કાનમાં કંઈક કહેવા માંડ્યું.

આખી સભા આ દૃશ્ય નિહાળી રહી. કવિશિરોમણિથી આ દૃશ્ય જોઈને ન રહેવાયું. એમણે કહ્યું:

ચંદ્રિકા સાગરને ચૂમવા આવી!

સભા હસી પડી, પણ મેઘાએ તો કાર્તિકસ્વામીના કાન પાસે મુખ રાખીને કહ્યું:

આજ તમારે ત્યાં હું આશ્રમનિવાસી એક મહાયોગીને લાવી છું. તેઓ મગધના મહાન આશ્રમના કુલપતિ છે, મંત્રવેત્તા છે. એમના શબ્દોમાં સંકલ્પસિદ્ધિ છે. એમની વાણી અગ્નિ જેવી પ્રજાળનારી ને જળ જેવી શીતળ છે. વજ્રથી વધુ તેઓ કઠોર છે અને કુસુમથી અધિક કોમળ છે.

કાર્તિકસ્વામીએ ઊભા થઈને મહાયોગી પૂરણકાશ્યપનું સ્વાગત કર્યું અને કહ્યું:

પધારો મહાતપસ્વી! હું આપનું પ્રેમપૂર્વક સ્વાગત કરું છું. સંસારમાં સદાચાર અને સંયમ એ ધર્મનાં પ્રાથમિક અંગો છે એ વાતને હું માનું છું. અમારા પૂર્વજોનું કથન છે કે પ્રત્યેક સેવવામાં કર્મ ને કર્મ ઉપરથી જાય છે. પણ આ બધી વાતો પછી કરીશું. પહેલાં અહીં આવેલા મહેમાનોની આપશ્રીને પિછાણ કરાવીશ.

મલ્લિકસ્વામીનાં આ વચનો સાંભળી બધા મહેમાનો સ્વસ્થ થઈને બેઠા. સભામાં આ પહેલાં આવીને બેઠેલી માલતી અને મોહના નામની બે નૃત્યવિશારદ યુવતીઓએ પણ પોતાનાં વસ્ત્રોને સમાર્યાં.

માલતી અને મોહના બેલારાણીની પ્રતિસ્પર્ધા કરનારી યુવતીઓ હતી. બંને જણીએ નૃત્ય, સંગીત અને કવિતાનું ખાસ શિક્ષણ લીધું હતું. નાટકમાં પણ તે ખાસ હતી. એમાં મોહનાના અંગ બહુ સ્વચ્છ અને પ્રમુખ જનોનાં દિલમાં જગ્યા મેળવી લે તેવાં હતાં. માલતી જાણે રાજકુટુંબના ઘરની રાજકુમારી હોય તેવી કુમાશ રાખતી. છતાં જ્યારે એ બેલાની પ્રતિસ્પર્ધામાં ઊતરતી ત્યારે એકદમ ઝાંખી પડી જતી.

બેલામાં આ બધી કુશળતા જ સહજ હતી. એને ખાસ મહેનત લેવાની જરૂર પડી નહોતી.

અત્યારે માલતી અને મોહના અદ્ભુત વસ્ત્રભૂષા ધારણ કરીને આવી હતી. વસ્ત્ર ઘણાં હતાં, છતાં એમનાં સુકુમાર અંગો વસ્ત્રમાં વધુ ખુલ્લાં હતાં. યોગીની વાત સાંભળી એમણે વસ્ત્ર સંકોરી લીધાં ન લીધાં ખરેખર શરમાયાં.

મલ્લિકસ્વામીએ પરિચય કરાવતાં કહ્યું:

અહીં એકત્રિત થયેલા સજ્જનોમાં આ કવિશિરોમણિ પ્રાજ્ઞિશરણ છે. કવિતાસુંદરી એમનાં ચરણ ચાંપે છે. આ મહાન ફિલોસોફર નિખિલ છે. તેઓ ધર્મ ને નીતિના મહાન વિવેચક છે; અને આ બંને મિથિલાના સીતારામ ને જનકરામ નામના સુખ્યાત દાર્શનિકો છે. તેઓ એટલા મોટા

વાત્વના છે કે જે ધર્મને સાચો ઠરાવવા માગે તેને સાચો ઠરાવી શકે છે, ને જેને ખોટો ઠરાવવા માગે તેને ખોટો ઠેરવી શકે છે છતાં ખૂબી એ છે કે પોતે કોઈ ધર્મમાં શ્રદ્ધા રાખતા નથી.

આચાર્ય પુરુષને આ વસ્તુઓ ન રુચી, પણ તેઓ સમયને માન આપી ચૂપ રહ્યા. તેઓએ મિત્રને વચન આપ્યું હતું કે જ્યારે શું બોલવું, એ હું જાણું છું ... ખાતર તેઓએ કંઈ પ્રતિવાદ ન કર્યો.

પ્રતિકસ્વામીએ આગળ કહ્યું

આ અહીંના પ્રસિદ્ધ દેવળના સ્વામી છે તેમની નીચે હજારો દેવો, પૂજારીઓ અને મંદિરો છે. અનેક આદાનશાસ્ત્રીઓ છે છતાં ખૂબી એ છે કે તેઓ પ્રતિમાએ વિશ્વાસ્યા છે. મંદિર અને મૂર્તિના વિરોધી છે ભિખારીઓને ભોજન આપવાથી અનાચાર, અનીતિ અને આળસ વધે છે, એમ માને છે આ દેશમાં સ્વામી તરીકે તેમના જેવો કોઈ નિપુણ મહારાજ નથી.

પરિચયકારે આચાર્ય પુરુષ સામે એવું એમણે લગભગ આંખો મીંચી દીધી હતી. પ્રતિકસ્વામીને લાગ્યું કે શું ત્યાં આચાર્યને દિવસના શ્રમથી થાક લાગી ગયો છે કે સમાધિમાં પડી ગયા છે એટલે જરા મોટેથી ખોંખારો ખાઈને કહ્યું,

હે મહાયોગી ! અમે જાણીએ છીએ કે યોગી દિવસે ઊંઘે છે ન રાતે જાગે છે પણ મિત્રાશ્રીના મહેલમાં તો

સદા કૌમુદી છે આપને દિવસનો શ્રમ....

આચાર્યને આ વચનો જરા અરુચિકર લાગ્યાં પણ આવી મિજલસોમાં હમેશાં વિવેક કે બાપાઓપ્રવને સ્થાન નિકાલ કરવામાં આવે છે એમ સમજી તેમણે આંખો ઉઘાડી અને સ્વ સ્થ થઈને બેઠા. તેઓ ખરેખર ઊંઘતા નહોતા પણ આ અધમ્ય વચનો સાંભળતાં કઠિન લાગવાથી આંખો મીંચી લીધી હતી

કાર્તિકસ્વામીએ આગળ પરિચય આપતાં કહ્યું

અમારી મિજલસના અન્ય ગૃહ સ્થોને છોડીને હું આપને હવે માત્ર આ બે સુંદરીઓના પરિચય આપીશ. આ છે મોહના. આ નગરની જનપદકલ્યાણી ! ત્રેશાણી પછી એનો ક્રમ છે મોહનાની વાતચીત, વસ્ત્રવિન્યાસ અને અનછટા વગેરેની નકલ આ દેશની નની સ્ત્રીઓ પણ કરે છે અને આપ જાણીને ખુશી થશો કે જુવાના પણ એમની નકલ કરવા લાગ્યા છે. બાગ્યે જ તમે એવું ઘર ભાળશો કે જ્યાં મોહનાની એકે છબી ન હોય. સીતા, સાવિત્રી, પાર્વતી કે શચી તરીકેની તેની કલામય છબીઓ ધર્મમંદિરોમાં મૂકી છે ન મહાયોગ બીઓથી પુજાઈ છે

શ રે શરીરે દેહ એક લાખના એક બીજો નકાના ત્રણ ચોર એમ માનીએ પો ણીજો દેર હાય છે એનાએ વચ્ચે કહ્યું મહાયોગી પુષ્પને પાતાના પ ા લની જેહ ખરેખર આત્મીય લાગી.

અને આ માલતી ! મારે કાલિકાની છે ! કાર્તિક

માનવેતા છે, કે જે ધર્મને સાચો કહેવા માટે તેને સાચો કહી શકે છે ને જેને ખોટો કહેવા માટે તેને ખોટો કહી શકે છે છતાં ખૂબી એ છે કે પોતે કોઈ ધર્મમાં શ્રદ્ધા રાખતા નથી.

આચાર્ય પુરુષને આ વસ્તુઓ ન રુચી પણ તેઓ સમયને માન આપી ચૂપ રહ્યા. તેઓએ મિત્રને વચન આપ્યું હતું કે ક્યારે શું બોલવું, એ હું જાણું છું એ ખાતર તેઓએ કંઈ પ્રતિવાદ ન કર્યો.

કાર્તિકસ્વામીએ આગળ કહ્યું

આ મહાલના પ્રસિદ્ધ દેવળના ટ્રસ્ટી છે જેમની નીચે હજારો દેવો પૂજારીઓ અને મંદિરો છે. અનેક સદાવ્રતશાળાઓ છે છતાં ખૂબી એ છે, કે તેઓ પ્રતિકાર વિચારના છે મંદિર અને મૂર્તિના વિરોધી છે ભિખારીઓને ભોજન આપવાથી અનાચાર, અનીતિ અને આળસ વધે છે, એમ માને છે આ દેશમાં ટ્રસ્ટી તરીકે તેમના જેવો કોઈ નિપુણ કારભાર નથી.

પરિચયકારે આચાર્ય પુરુષ સામે જોયું જેમણે લગભગ આંખો મીંચી દીધી હતી કાર્તિકસ્વામીને લાગ્યું કે આ તો આચાર્યને દિવસના શ્રમથી ઊંઘ લાગી ગઈ છે, કે સમાધિમાં પડી ગયા છે એટલે જરા મોટેથી ખોંખારો ખાઈને કહ્યું,

હે મહાયોગી! અમે સંસારીઓ જાણીએ કે યોગી દિવસે ઊંઘે છે ને રાત્રે જાગે છે; પણ મિત્રાચાર્યના મઠમાં તો

કરેલ, તેની વાઈ તેના વમા, એના પે જ છે આમા
મને કંઈ મરેદ ન ડી. મને એ ના ૪ામામા મળ્યા હતા,
આ આપની બનાગની અભિલાષ કરી રી હતી હુ મમ
ઉમાનીને ૪ ૫ુ કે મ વાત તમન જ કાંઈ આવી ૧૫
હતો અને તમના મિમાગી અભિ તા પ ૧૫ગતા ગ્રા બાર
નીકળી આવ્યા હતા. તે પતાના મનના ખુબ આવી છે
તેમની વાણીમા જ તે મન વિના ગુણ છ

ત્રિનુ મ ૩ની અને મ નાન આ પ આ ૪ મ
આવ્યા નહિ ૪ નિ પ ડે ન ગી મોક ન ર મેના ૪ન
એ ભીહતી ર્યુ ના નતના પ. ભ્યા માનની ન ૧ વા

મે પેના કેગમા ગુર રૂઢની વા ગુણી
હતી.ન મમાર મા ધ હતા મ ન ર ૪ ૩ રૂઢ તની
નમ મા ા ૨ કે મ મ ા વુ હતુ મ અપી મ
વિચિત્ર ની ડે ર વ નુ મ પે પાન મ ગ કે ન વાનુ તના
મ ર મન આમા ર ત મ ત નવી ઘની મ ની
મન મા નમ વિગાય ન ન ની મા ર. તિની મનમા
ણિનો મન આરા કાન ર ગ મ.

ઉચ્ચાર્યું કે ઉચિત સમય મધુર સાંત્વનામય શબ્દોથી મેઘાને પોતાની સ્વજનતાનો ભાસ કરાવે.

પરીક્ષિતની અંદર મેઘાના રુદનનો અવાજ સુણી શક્યો. તેના રુદનના ધ્વનિ સાથે વસ્ત્રાનાં નીરનો આછો ખળખળ નિનાદ પણ ભળી રહ્યા હતો

મેઘા સારો એવો સમય એ રીતે રડી રહી. તેણે આંસુ ખાળવાનો કોઈ પ્રયત્ન કર્યો નહિ; એટલામાં બે દાસીઓ હાથમાં પુષ્પ, અગરુ, ચંદન અને કપૂર વગેરે વસ્તુઓ લઈને ત્યાં હાજર થઈ

મેઘાએ હસવાનો કૃત્રિમ પ્રયત્ન કરીને કહ્યું 'ધર્મપિતા! આ કંઈ રડવાનો સમય નહોતો. રડવાથી આંખો લાલ બને છે રડવાથી ગાલ મલીન બને છે આજે મોટો ભોજનસમારંભ યોજ્યો છે મારે મારા કેટલાક મિત્રો સાથે ભોજન લેવાનું છે મારે પુરા કલાકમાં ત્યાં જવું પડશે કે નહિ તો ત્યાં હાજર રહેલી સ્ત્રીઓ મારા ચહેરા પર રહેલી ચિંતાની રેખાઓ જોઈ જશે. તેઓ મને ચિંતિત જુએ તો તેમને ખૂબ આનંદ થાય છે તેઓ વિચારે છે કે આ ઠીક થયું હવે મેઘાનું સૌંદર્ય થોડા દિવસનું જ મહેમાન છે, અને તે હવે પ્રૌઢ બનતી જાય છે! આ દાસીઓ મને શણગારવા આવી છે પૂજ્ય પિતા! આપ કૃપા કરીને બાજુના ઓરડામાં બેસો, અને દાસીઓને એમનું કામ કરવા દો. તેઓ આ કામમાં ભારે કુશળ અને પ્રવીણ છે હું તેમને પૂરતો પગાર આપું છું એમાંની એક

ભોજન સમારંભમાં

[૧૨]

રૂપાળી બેઠા અને આચાર્ય પૂજ્ય ભોજન સમારંભમાં પહોંચ્યા ત્યારે ઘણાખરા અતિથિઓ આવી ગયા હતા.

એક વિશાળ ખંડમાં બધાને બેસવા માટે ગોઠવણ કરવામાં આવી હતી. ખંડની દીવાલો પર સોના-રૂપાના રંગનું કામ હતું ને જાતજાતની ચિત્રકળાની કલાકૃતિઓ અંકિત કરવામાં આવી હતી. કહેવાતું કે એક એક કૃતિના નિર્માણ પાછળ સોનામહોરો ખરચવામાં આવ્યા હતા. બેઠકો ને સૂતરના ગાદી-તકિયા હતા અને બધાર ઊંચા સુખથી ... ગોઠવવામાં આવ્યા હતા.

એક ઉપર પધારેલા હતા અને તે બેસવા માટે સુવર્ણની ચાંદીના થાળીઓ રાખવામાં આવી હતી. ભોજનમાં સૌ પ્રથમ આ નાળિયેરના ... એક અનુભવ્યો.

પરંતુ આ માટે રત્નસાર કર્યો હતો પણ એની ... હતી કે ...

મેઘા! તું ત્યાં જઈ શકે છે. તને હું સહર્ષ રજા આપું છું. પણ તને મોકલીને હું જવા ઇચ્છું નહિ. તારો સાથ હું છોડીશ નહિ. હું પણ તારી સાથે એ ભોજન સમારંભમાં આવીશ. ચિંતા ન કરીશ. આમ તો હું નાગસત ગમે ત્યાં—ગમે ત્યારે—ક્ષોભ કે શરમ વગર, સામાના મોં પર જ કહેનારો છું. ક્યાં બોલવું અને ક્યાં ન બોલવું એટલું તો હું જાણું જ છું. મારી સાથે રહેવાથી તને કોઈ જાતની અગવડ આવશે નહિ.

બન્ને દાસીઓ મેઘાને કપડાં પહેરાવવા લાગી. હસીને મેઘા બોલી:

જ્યારે એ લોકો જાણશે કે તપોભૂમિનો મહાયોગી મારી સાથે પ્રેમમાં પડ્યો છે ત્યારે તેઓ શું કહેશે!

અને મેઘાએ એના મધુર હાસ્યથી ઓરડામાં ચાંદનીની મધુરતા ફેલાવી દીધી. મહાયોગી જોઈ રહ્યા કે આ મેઘની-મતિના શરીરનું અંગેઅંગ રુદન, હાસ્ય, આલાપ, વિલાપ, સંલાપ, સામાન્ય હલનચલન પણ અજબ માધુર્ય અને આકર્ષણથી ભરપૂર છે.

હે મધુમિતા! માત્ર આટલું બોલી આચાર્ય શાંત ઊભા રહ્યા.

સ્વાગત હો ! સૂક્ષ્મ કલાદેવીઓની સ્વામિનીને વંદન !'

બેલાએ કંકુ ફૂલ ને તિલકથી શોભતુ પૂર્ણચંદ્ર જેવું પોતાનું મસ્તક નમાવી એ અભિવાદન સ્વીકાર્યું

જે પોતાની મુખમુદ્રા દ્વારા મનના સમસ્ત ભાવોને વ્યક્ત કરે છે એ મનોમંદિરની દેવી બેલાને બહુ બહુ નમન ! કવિશિરોમણીએ પ્રશસ્તિ રચી.

બેલાએ એ તરફ એક હળવું હાસ્યફૂલ ફેંક્યું !

જે દેવીની સહુ કોઈ આકાંક્ષા કરે છે પણ જેને પ્રાપ્ત કરવી સ્વર્ગની અપ્સરા કરતા સુકર નથી, એ દેવીને અમારા વંદન !

સ્વર્ગના મોતીને નમન હો ! એક વ્યાપારીએ કહ્યું.

મિત્રરાણીની ખુશામત કરવામા કોઈ પાછળ રહેવા માગતુ નહોતુ એકે કહ્યું,

દેવોની હા પ્રિ પુત્રીને પ્રણામ.

દેવાલયના સ્ત્રી આગળ વધ્યા ને બોલ્યા

જેના કમલ-નયનમા વિષ અને અમૃત બને છે જે મારવાની અને જિવાડવાની સંપૂર્ણ અધિકારિણી છે તેનું સ્વાગત હો !

બેલાને આ પ્રશસા અપ્રિય લાગી રહી હતી. ક્યારે એ બંધ થાય, તેની રાહ જોઈ રહી. એકે એકે સહુએ પોતપોતાની રીતે મિત્રરાણીનું સ્વાગત કર્યું સારાશમા સ્વર્ગની રાણી શચી કે પૃથ્વીની કોઈ મહારાણીની સાથે એની

૧

આધાર આપતી, તે તેની દેહ અને આત્મા સાથે અજબ એક-રૂપ બની જતી.

મેઘાશ્રીએ આખા દેહ પર એક રૂપેરી અંગવસ્ત્ર જરકશીથી વીંટ્યું હતું પણ એ જરકશી જ ખુદ શોભાની બહાર બની ગઈ હતી. મેઘાએ કશું, આભૂષણ કે હાર ધાર્યાં નહોતાં છતાં આભૂષણરહિત એની દેહછટામાં કૌમુદીની શોભા હતી. કમળદંડ જેવા તેના હોઠ ને લાંબા હાથ અજબનું આકર્ષણ યોજતા હતા

એ સભાખંડમાં પ્રવેશી, કે તરત ત્યાંના વાતાવરણમાં નવો ઉન્માદ આવ્યો. પળવારમાં મેઘા આખી મંડળી પર સર્વશ્રેષ્ઠ લાગી. મેઘાના આ અદ્ભુત પ્રભાવને આશ્ચર્યથી નીરખી રહ્યા.

ચારે તરફ પીળા ફૂલ જેવા ગાદી–તકિયા બિછાવવામાં આવ્યા હતા અને વચ્ચે સુવર્ણ–હાથીદાંતના ઊંચા પાટલાઓ પર વિવિધ પ્રકારના પુષ્પોના અને ફુલદાનીઓ ગોઠવવામાં આવ્યા હતા. ફૂલની નવી નવી જાત એવી હતી કે આ દેશમાં એ સાવ નવાં હતાં. મહેમાનોએ અત્યાર સુધી એ ફૂલોની વાતોમાં જ વખત કાઢ્યો હતો. જલસેનાના સ્વામી કર્તિકે એ ફૂલોનો પરિચય આપતાં આપતાં, દેશના પ્રતિ-ભાતનો, ત્યાંની જમીનનો પરિચય આપી દીધો હતો.

મેઘાને જોતા જ અતિથિઓએ મીઠો હર્ષનાદ કર્યો. એક અતિથિ આગળ વધ્યો. એ કવિવર હતો. એણે મેઘાનું સ્વાગત કરતા કહ્યુ

સ્વાગત હો! સકળ મહાદેવીઓની સ્વામિનીને વંદન!'

મેઘાએ કર્ણફૂલ ને તિલકથી શોભતું પૂર્ણચંદ્ર જેવું પોતાનું મસ્તક નમાવી એ અભિવાદન સ્વીકાર્યું.

જે પોતાની મુખમુદ્રા દ્વારા મનના સમસ્ત ભાવોને જાહેર કરે છે એ મનોમંદિરની દેવી મેઘાને બહુ બહુ નમન! કવિશિરોમણીએ પ્રશસ્તિ રચી.

મેઘાએ એ તરફ એક હળવું હાસ્યફૂલ ફેંક્યું.

જે દેવીની સહુ કોઈ આકાંક્ષા કરે છે પણ જેને પ્રાપ્ત કરવી સ્વજની અપ્સરા કરતાં સુકર નથી, એ દેવીને અમારાં વંદન!

સ્વર્ગના મોતીને નમન હો! એક જણાએ કહ્યું.

મેઘારાણીની ખુશામત કરવામાં કોઈ પાછળ રહેવા માગતું નહોતું. એકે કહ્યું

દેવોની લાડી પુત્રીને પ્રણામ.

દેવાલયના સ્થી આગળ વધ્યા ને બોલ્યા

જેનાં કમલ-નયનમાં વિષ અને અમૃત બને છે જે મારવાની અને જિવાડવાની સંપૂર્ણ અધિકારિણી છે તેનું સ્વાગત હો!

મેઘાને આ પ્રશંસા અપ્રિય લાગી રહી હતી. ક્યારે એ બંધ થાય, તેની રાહ જોઈ રહી. એકે એકે સહુએ પોતપોતાની રીતે મેઘારાણીનું સ્વાગત કર્યું. સાક્ષાત્ સ્વર્ગની રાણી શચી કે પૃથ્વીની કોઈ મહારાણીની સાથે એની

સરભરામણી કરવામાં આવી.

એટલામાં સમારંભના યોજક કાર્તિકસ્વામીને જરા પાસે બોલાવ્યા ને કાનમાં કંઈક કહેવા માંડ્યું.

આખી સભા આ સર્વ નિહાળી રહી. કવિશિરોમણિથી આ સર્વ જોઈને ન રહેવાયું. એમણે કહ્યું:

અરે! આ સાગરને ભૂલવા આવી!

સભા શમી ગઈ, પણ એટલામાં તો કાર્તિકસ્વામીના કાન પાસે મુખ રાખીને કહ્યું:

આજ તમારે ત્યાં હું આશ્રમનિવાસી એક મહાયોગીને લાવી છું. તેઓ મગધના મહાન આશ્રમના કુલપતિ છે, મંત્રવેત્તા છે. એમના શબ્દોમાં વચનસિદ્ધિ છે. એમની વાણી અગ્નિ જેવી પ્રજાળનારી ને જળ જેવી શીતળ છે. વજ્રથી વધુ તેઓ કઠોર છે અને કુસુમથી અધિક કોમળ છે.

કાર્તિકસ્વામીએ ઊભા થઈને મહાયોગી પુરુષપ્રવરનું સ્વાગત કર્યું અને કહ્યું:

પધારો મહાતપસ્વી! હું આપનું પ્રેમપૂર્વક સ્વાગત કરું છું. સંસારમાં સદાચાર અને સંયમ એ ધર્મનાં પ્રાથમિક અંગો છે, એ વાતને હું માનું છું. અમારા પૂર્વજોનું કથન છે કે પ્રત્યેક દેવતામાં કંઈ ને કંઈ ઉણપ હોય છે. પણ આ બધી વાતો પછી કરીશું. પહેલાં અહીં આવેલા મહેમાનોની આપને પિછાણ કરાવીએ.

કવિકિસ્વામીનાં આ વચનો સાભળી બધા મહેમાનો સ્વસ્થ થઈને બેઠા. સમારભમા આ પહેલા આવીને બેઠેલી માલતી અને મોહના નામની બે નૃત્યવિશારદ યુવતીઓએ પણ પોતાના વસ્ત્રોને સમાર્યા

માલતી અને મોહના બેલાશક્તીની પ્રતિસ્પર્ધા કરનારી યુવતીઓ હતી. બને જણીએ નૃત્ય, સગીત અને કવિતાનુ ખાસ શિક્ષણ લીધુ હતુ નાટકમા પણ તે ખાસ હતી. એમા મોહનાના અગ બહુ ખાસ અને કામુક જનોના દિલમા જગ્યા મેળવી લે તેવા હતા. માલતી જાણે રાજકુટુબના ઘરની રાજકુમારી હોય તેવી કુમાશ શાખની છતા જ્યારે એ બેલાની પ્રતિસ્પર્ધામા ઊતરતી ત્યાર એકદમ આખી પડી જતી.

બેલામા આ બધી કુશળતા જ મહત્વ હતી. એને ખાસ મહેનત લેવાની જરૂર પડી નહોતી.

અત્યારે માલતી અને મો ના અદ્ભુત વસ્ત્રભૂષા ધારણ કરીને આવી હતી. વસ્ત્ર ઘણા હતા છતા એમના સુકુમાર અગો વધુમા વધુ ખુલ્લા હતા. યોગીની વાત સાભળી એમને વસ્ત્ર સંકોરી લીધા ન અગો ખરેખર ઢાક્યા

કવિકિસ્વામીએ પરિચય કરાવતા કહ્યુ

અહીં એકત્રિત થયેલા સજ્જનોમા આ કવિશિરોમણિ કાલિયરણ છે કવિતાસુદરી એમના ચરણ ચાંપે છે આ મહાન ફિલોસોફર નિખિલ છે. તેઓ ધર્મ ને નીતિના મહાન વિવેચક છે અને આ બને મિથિલાના સીતારામ ને જનકરામ નામના સુખ્યાત દાર્શનિકો છે તેઓ એટલા મોટા

જાણવેલા છે કે જે ધર્મને સાચો ઠરાવવા માગે તેને સાચો ઠરાવી શકે છે ને જેને ખોટો ઠરાવવા માગે તેને ખોટો ઠેરવી શકે છે છતાં ખૂબી એ છે કે પોતે કોઈ ધર્મમાં શ્રદ્ધા રાખતા નથી.

આચાર્ય પુરુષને આ વસ્તુઓ ન રુચી, પણ તેઓ સમયને માન આપી ચૂપ રહ્યા. તેઓએ બેલાને વચન આપ્યું હતું કે ક્યારે શું બોલવું, એ હું કહું છું એ ખાતર તેઓએ કંઈ પ્રતિવાદ ન કર્યો.

ક્ષિતિસ્વામીએ આગળ કહ્યું:

આ શહેરના પ્રસિદ્ધ દેવળના ટ્રસ્ટી છે. એમની નીચે હજારો દેવો, પૂજારીઓ અને મંદિરો છે. અનેક સખાવતશાળાઓ છે છતાં ખૂબી એ છે, કે તેઓ પ્રતિમાવિચારના છે. મંદિર અને મૂર્તિના વિરોધી છે. ભિખારીઓને ભોજન આપવાથી અનાચાર, અનીતિ અને આળસ વધે છે, એમ માને છે. આ દેશમાં ટ્રસ્ટી તરીકે તેમના જેવો કોઈ નિપુણ શબ્દબાજ નથી.

પરિચયકારે આચાર્ય પુરુષ સામે જોયું. એમણે ઝગમગ આંખો મીંચી દીધી હતી. ક્ષિતિસ્વામીને લાગ્યું કે આ તો આચાર્યને દિવસના શ્રમથી ઊંઘ લાગી ગઈ છે. કાં સમાધિમાં ચડી ગયા છે. એણે જરા મોટેથી ખોંખારો ખાઈને કહ્યું,

હે મહાયોગી! અમે જાણીએ છીએ કે યોગી દિવસે ઊંઘે છે ને રાતે જાગે છે; પણ મેળાવડાના મહોત્સવમાં તો

સદા કૌમુદી છે આપને દિવસનો ભ્રમ...

આચાર્યને આ વચનો જરા અરુચિકર લાગ્યાં, પણ આવી મિજલસોમાં હમેશાં વિવેક કે ભાષાસૌષ્ઠવને દેશનિકાલ કરવામાં આવે છે એમ સમજી તેમણે આંખો ઉઘાડી અને સ્વસ્થ થઈને બેઠા તેઓ ખરેખર ઊંઘતા નહોતા પણ આ અધમ વચનો સાંભળવા કઠિન લાગવાથી આંખો મીંચી લીધી હતી.

કાર્તિકસ્વામીએ આગળ પરિચય આપતાં કહ્યું

અમારી મિજલસમાં અન્ય ગૃહસ્થોને છોડીને હું આપને હવે માત્ર આ બે સુંદરીઓનો પરિચય આપીશ. આ છે મોહના. આ નગરની જનપદકલ્યાણી ! બિલારાણી પછી એનો ક્રમ છે મોહનાની વાતચીત, વસ્ત્રવિન્યાસ અને અંગછટા વગેરેની નકલ આ દેશની સતી સ્ત્રીઓ પણ કરે છે અને આપ અવશ્ય ખુશી થશો કે યુવાનો પણ એમની નકલ કરવા લાગ્યા છે આજે જ તમે એવું ઘર ભાળશો કે જ્યાં મોહનાની એકે છબી ન હોય. સીતા, સાવિત્રી, પાર્વતી કે રાધા તરીકેની તેની કલામય છબીઓ ધર્મમંદિરોમાં મુકાઈ છે ને મહાયોગીઓથી પુજાઈ છે

શબ્દે શબ્દે ઝેર. એક લાખનો એક બીજો ટકાનો ત્રણ શેર. એમ યોગીએ યોગીએ ફેર હોય છે બિલાએ વચ્ચે કહ્યું મહાયોગી પુરુષને પોતાનો પક્ષ લેતી બિલા ખરેખર આત્મીય લાગી.

અને આ શારદી ! ભારે ક્રાંતિકારી છે ! કાર્તિક

સ્વામીએ માલતી તરફ એક આંગળી ચીંધતાં કહ્યું : એ સ્ત્રીઓની વણજારની નેતા છે. એણે લગ્ન નથી કર્યાં, છતાં પ્રચલિત જેવા ધાર્મિક સંસ્કારોમાં એને શ્રદ્ધા નથી, કારણ કે ધર્મને જ એ તિરસ્કારે છે. ધર્મના કારણે જ સ્ત્રી બંદીવાન જેવી દશા ભોગવે છે એમ એ માને છે. બીજી સ્ત્રીઓ પુરુષોથી ડરતી રહે છે. માલતીમાં ડરનું નામોનિશાન નથી. એ જ મઠમાં પણ, એકલા પુરુષ સાથે સહનિવાસ કરે છે. અને બરાબર સાચી વાત કહું તો, પુરુષો જ એનાથી ડરે છે. બધાએ તાળીઓના ગડગડાટથી આ પરિચયને વધાવી લીધો. આ વખતે નિમિષ ઊભો થયો ને બોલ્યો :

પુણ્યજી ! મેં આપને નહોતું કહ્યું કે સૃષ્ટિની અધિદેવી રતિરાણી ખૂબ બળવાન છે ? એનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ આ છે : તમારી અનિચ્છા છતાં તમે અહીં આવ્યા છો. એ વળી આ રતિરાણી સમક્ષ માથું નહિ નમાવો, તો માનજો કે તમારો સર્વનાશ થશે. પૃથ્વીના બધા જીવતાઓને જન્મ આપનાર સ્ત્રીનું સ્થાન ઊંચું છે. તમે એની અવહેલના કરીને સુખી થશો નહિ. તમને ખબર નહિ હોય કે આપણા એક મહાન ગણિતશાસ્ત્રીએ કહ્યું હતું કે રતિરાણીની સહાયતા વિના હું ત્રિકોણની બાજુ પણ માપી શકું નહિ !

દેવરાજ આ સમારંભમાં હતો. એ ચોકીદાર આ નવા આગંતુક સામે એકીટશે જોઈ રહ્યો અને પછી ગદ્ગદ્ થઈ તાળીઓ પાડીને નાચ્યો.

આ તે જ છે મિત્રો, આ તે જ મહાત્મા છે ! તેઓ

ચહેરો, તેની ઢબ, તેનાં વસ્ત્રો, એનાં એ જ છે આમાં મને કશો સંદેહ નથી. મને એ નાટકશાળામાં મળ્યાં હતાં, જ્યાં આપણી મેનારાણી અભિનય કરી રહી હતી. હું સત્ય લગાવીને કહું છું કે એ વેળા તેમને ખૂબ ક્રોધ આવી ગયો હતો અને તેમના મોંમાંથી અગ્નિ જેવા ધગધગતા શબ્દો બહાર નીકળી આવતા હતા. તે પોતાના મતના ખૂબ આગ્રહી છે. તેમની વાણીમાં બહુ તેજ અને વિલક્ષણતા છે.

કિંતુ માલતી અને મોહનાને આ યોગીમાં કંઈ રસ આવ્યો નહિ. એ બન્ને ઘણી વારથી એક નજરે મેના સામે જોઈ રહી હતી—જાણે મેનાને તેઓ ખાઈ જવા માગતી ન હોય!

મેનાએ પોતાના કેશમાં સુંદર ફૂલોની વેણી ગૂંથી હતી, ને અંબોડો બાંધ્યો હતો. અંબોડાનું દરેક ફૂલ તેની નમણી આંખો સાથે સામ્ય ધરાવતું હતું. આ સ્ત્રીની એ વિશિષ્ટતા હતી કે જે વસ્તુ સાથે પોતે સંગ કરે તે વસ્તુ તેના અંગ અને આત્મા સાથે તન્મયતા સાધી લેતી. માલતી અને મોહનાએ વિવશ થઈને મેનાની આ શોભાશક્તિની મનમાં ઈર્ષ્યા અને બહાર પ્રશંસા કરવા માંડી.

માલતીએ મેનાને કહ્યું, તારું લાવણ્ય કેવું અદ્ભુત છે! પહેલી વાર તું અહીં આવી તેના કરતાં પણ અત્યારે તારું લાવણ્ય વધારે છે મારી માતાને તારી સુરતની યાદ છે તે કહે છે તે વખતે તારા રૂપની સ્પર્ધા કરે તેવી કોઈ સ્ત્રી હતી નહિ.

મોહના હસીને બોલી

મેનાસખી! તારી સાથે આ નવો પ્રેમી કેવળ આવ્યો છે! બહુ વિચિત્ર છે! ભયંકર રૂપ છે! હાથીઓના પણ હોંકારો આવે. કોઈ જ આવો માણસ જોઈ લે, સાચું કહે બેન, આ જગતનો માણસ તને ક્યાંથી મળ્યો? અથવા તો એ કોઈ પાતાળનો રહેવાસી તો નથી ને? અને એમ હોય તો એ બસ્તીની અંદરનો ધુમાડો ખાઈને કાળોમેશ બન્યો હશે. ને!

પણ માલતીએ મોહનાના હોઠ પર આંગળી મૂકી અને કહ્યું: ચૂપ, પ્રેમનું રહસ્ય અભેદ્ય હોય છે, અને તેની શોધ કરવી વ્યર્થ છે અને જો કોઈ પૂછે તો હું કહું કે કોઈ ભયંકર જ્વાળામુખી મને ચૂમે તેનો મને વાંધો નથી, એટલો વાંધો મને આ બાવળના ઠૂંઠા જેવો માણસ ચૂમે તેમાં છે

માલતી મોટી વાર અટકી. મોહનાએ એની વાત ઉપાડી લીધી ને મેનાનો પક્ષ કરતી હોય તેમ બોલી

પણ આમાં બેન, તારો કશો દોષ નથી. તું તો દેવીઓની જેવી રૂપવતી, ગુણશીલ અને પ્રેમઝંખતી છો અને દેવીઓની જેમ તારે નાનામોટા, ભલાભૂંડા, બધાને સાચવવા પડે છે બધાના આંસુ લૂછવાં પડે છે! અમારી માફક તું માત્ર સુંદર સુકુમારોની જ વાસનાનો સ્વીકાર કરીને બેસી રહે, તો તને આટલું બધું લોકમાન અને ધનમાન કેવી રીતે મળે!

મેનાએ સ્મિતપૂર્વક કહ્યું: તમે બન્ને જરા મોં સંભાળીને વાત કરો. પુરુષોત્તમ એક સિદ્ધ અને ચમત્કારિક પુરુષ છે. મનમાં

ફક્ત વાતો જ નહીં મનોગત વિચારોને પણ તે જાણી શકે છે. જો તેઓ ક્રોધે ભરાશે તો રાતના તમે ઊંઘતા હશો એ વેળા મંત્રના બળથી તમારાં ફેફસાંને બહાર ખેંચી લેશે અને એની જગાએ પાણીભર્યા વાદળી મૂકી દેશે. બીજે દિવસે તમે પાણી પીશો તો તમારો દમ ઘૂંટાવા લાગશે અને તમારા પ્રાણ ઊડી જશે!

મેલાના આ વચનો સાંભળી બન્ને યુવતીઓના મુખ તેજવિહીન બની ગયાં. તે બન્નેને એની દયામાં છોડીને તે આચાર્ય પાસે જઈ બેઠી. સહસા કાર્તિકસ્વામીનો મૃદુ છતાં ગંભીર અવાજ તેના કાન પર અથડાયો

મિત્રો આપ બધાં સૌ સૌની જગા પર જ બેસી જાવ! અરે ઓ નોકરો, મધુરસ લાવો!

મધુરસ આવ્યો.

કાર્તિકસ્વામીએ પ્યાલી હાથમાં લઈને કહ્યું મિત્રો દેશનું સ્થાન સર્વોપરી છે દેવતાઓથી પણ ઊંચું કેમકે દેવતા પણ દેશની માટીમાંથી જન્મ પામે છે માટે આપણે દેશરૂપી દેવને યાદ કરી આપણા ખાનપાનનો પ્રારંભ કરીએ.

બધા મહેમાનોએ પ્યાલીઓ હોઠે અડાડી માત્ર આચાર્યે તેમ ન કર્યું તેઓ આ મર્ત્યલોકને પોતાનો સ્વદેશ માનતા નહોતા તેને એટલું માન આપવા તેઓ તૈયાર પણ નહોતા. તેમનો સ્વદેશ તો મેરુ-ભૂમિ જ હતી.

દેવરાજે પ્યાલી ખાલી કરીને કહ

દેવોને આટલું સન્માન શા માટે? દેવ શું છે? તે એક વહેતી નદી રૂપ છે જે ક્ષણે ક્ષણે ક્રિયાશક્તિઓ લાવે છે અને એના જળમાં નિત નવાનવા તરંગો ઊઠે છે.

મતિકીર્તિસ્વામીએ જવાબ આપ્યો: દેવરાજ! તમે તાત્ત્વિક વિષયોની પરવા કરતા નથી. તમે માનો છો કે જ્ઞાનીએ તેથી અલગ રહેવું જોઈએ. મારો મત આથી જુદો છે. હું માનું છું કે સત્યવાદી પુરુષની મોટી મોટી ઉમેદ એ હોવી જોઈએ કે પોતે આત્માનંદમાં કોઈ દ્રવ્ય પર અધિકૃત થાય. આત્માનંદ એક મહત્ત્વની ચીજ છે!

દેવાલયના આચાર્યે કહ્યું: દેવરાજ પ્રશ્ન કરે છે કે દેવ એટલે શું? તેનો જવાબ એ છે કે જે જવાબો દેવતાઓ માટે બલિવેદી અને મૂર્તિઓનાં સમાધિસ્થાનો છે, સ્મૃતિઓ અને મંત્ર અગ્નિના પ્રભાવથી નાગરિકતા ઉત્પન્ન થાય છે.

અધ્યાપક યુવાને વચ્ચે જરા માથું ને કહ્યું ઉમેર જાણે છે કે મેં આજે એક સુંદર સ્વપ્ન જોયો હતો. ઇન્દ્રનો એ સ્વપ હતો ઉન્નત હતો, મસ્ત હતો, નાનું મોં અને સુંદર તેના પગ હતા. કુંકમની પેઠે ઊંચી ગરદન ધમીને શું સુંદર માથે ભાસતો હતો!

બીજો યુવક બોલ્યો: શું કહે છે? તેના તો એ યોગ્ય નથી. તેની અણીઓ પાતળી છે. ખૂંટી બહુ નીચી છે. વિંધ મગજમાં ઘડ્યો કોઈ જાય તેમ લાગે છે!

એટલામાં એક વૃદ્ધ પુરુષ દાખલ થયો. તે વિચારશીલ જણાતો હતો ને મંદ ગતિએ ચાલતો હતો.

'સારસ્વત! બહુ ખૂબ સમયસર તમે આવ્યા. તમને જોઈને ચિત્ત પ્રસન્ન થયું. આ મહિનામાં કોઈ નવો તત્ત્વજ્ઞાનનો ગ્રંથ લખ્યો છે કે નહિ? મારી જો ભૂલ ન થતી હોય તો આપના હાથે તત્ત્વજ્ઞાન વિશે બાવન પુસ્તકો લખાયાં છે!

સારસ્વત બોલ્યો: 'બુદબુદનો જન્મ ભાંગવા માટે હોય છે. મારો જન્મ દેવતાઓની સ્તુતિ માટે છે. મારા જીવનનો એ જ ઉદ્દેશ છે.'

દેવરાજ બોલ્યો: 'અમે સારસ્વતને સાદર નમસ્કાર કરીએ છીએ. વિશ્વગવાદીઓમાં હવે એ એકલા જ રહ્યા છે. અમારી વચ્ચે તેઓ પૂર્વપુરુષની પ્રતિમારૂપ શોભે છે. તેમની વાણીનો લાભ હવે આપણને બહુ થોડો મળે છે.'

સારસ્વત બોલ્યો: 'તારો આ ભ્રમ છે દેવરાજ! સત્ય વિવેચન સંસારમાંથી લુપ્ત થયું નથી. દેશના બધા પ્રસિદ્ધ સ્થાનોમાં મારા કેટલાયે અનુયાયીઓ છે. એક મોટી સંખ્યાએ એ અનુભવ કરી લીધો છે કે ઇંદ્રિયોનું કઈ રીતે દમન થઈ શકે છે અને સ્વચ્છંદ જીવન કઈ રીતે ઉપલબ્ધ બને છે. તેઓ સાંસારિક વિષયોમાં નિર્લિપ્ત રહે છે અને અસીમ આનંદ ઉઠાવે છે અને જગતમાંથી સત્ય અદૃશ્ય થયું હોય તોપણ મારા સુખને કોઈ રીતે ક્ષતિ પહોંચવાની નથી, કારણ કે મારું સુખ સત્યની હયાતી કે તેના નાશ પર આધારિત નથી. દેવરાજ, મૂર્ખ અને બુદ્ધિહીન માણસો જ પોતાના આનંદને પોતાને આધીન રાખતા નથી. જે ઈશ્વરને કુવિચાર નથી તેની ઇચ્છા દુ કરતો નથી. જે ઈશ્વરને કુવિચાર

છે તે બધાની હું ઇચ્છા સેવું છું. આથી તેની ઇચ્છા સાથે હું અભિન્ન છું અને તેના નિરાન્ત સંતોષનો ભાગીદાર છું. એ સત્યનો લોપ જગતમાંથી થતો હોય તો તેને માટે તે જ જાતિ જવાબદાર હશે. આમ માનીને હું પ્રસન્ન રહું છું. બધી વસ્તુ સંબંધી મારું જ્ઞાન ઈશ્વરી જ્ઞાનના અનુકરણ રૂપ છે. તે અનુકરણ સ્વયોજિત પ્રતીક કરતાં વિશેષ મૂલ્યવાન છે. તેની પાછળ ઓછો પરિશ્રમ પડે છે અને ચિંતા પણ ઓછી રહે છે।

એટલામાં ભોજનના થાળ આવ્યા. વાતનો વિષય બદલાયો.

અતિથિસ્વામીએ આચાર્ય પુરુષ તરફ નજર કરીને કહ્યું.

આ અતિથિએ પોતાના જીવનને એકાંતવાસ, અભ્યાસ અને તપથી અલંકૃત બનાવ્યું છે. આ ભૂમિ એમની ચરણરજથી પાવન બનશે એવો આપણને ખ્યાલ જ ક્યાંથી હોય! આવા મહાન પુરુષ પાસેથી આપણે આપણા સંશયોની ચર્ચા કરીને, જરૂર સાચું જ્ઞાન મેળવી શકીએ.

વળી પાછી ચર્ચાઓ ચાલી. આચાર્યે શાંત ચિત્તે તે સાંભળી. પણ તેમણે કશું કહ્યું નહિ.

એટલામાં એક કમ્મર વળેલી વ્યક્તિ ત્યાં આવી પહોંચી. એને માથે ટાલ હતી, શરીરે કસબી જામો પહેર્યો હતો, અને નીચે લાલ પીતાંબર હતું. આચાર્ય તેને ઓળખી ગયા. તે પોતાના ધર્મના નવા વાદનો એક નેતા હતો. નવા વિચારો વહેતા મૂકનાર મહાન પ્રચારક અનક્ષિદિ હતો

આચાર્યને થયું કે આવો માણસ પોતાને—એકાન્તવાસ સેવનાર સાધુને—આવા સમારંભમાં જોઈને શું શું નહિ કહે? તેમની ઈચ્છા ભાગી જવાની થઈ પણ મેલા પર નજર નાખતા તેમનામાં હિંમત આવી. પોતે આ અધમ નારીને ઈશ્વરપંથે લઈ જાય છે એ વિચારે તે સ્વસ્થ બન્યા અને એમણે મેલાના પાલવને સ્પર્શ કર્યો ને અંતરમુખવૃત્તિનો આશ્રય લીધો. તેમનો ભય તરત લોપ પામ્યો.

નવા નેતા મનહરગિરિનો જયનાદથી સત્કાર થયો. ફૂલોના નવા થાળ આવ્યા. મધુરસના નવા પ્યાલાઓ આવ્યા. બધાંમાં નવું જોમ આવ્યું.

બધાંના આ જોમને કાયમ રાખવા વક્તાઓ અને શ્રોતાઓએ મધુરસની પ્યાલીઓ ઉપર પ્યાલીઓ પીવા માંડી. ધીરે ધીરે સૌની આંખો ઘેરાવા લાગી. થોડીવારમાં બધા જ્યાંત્યાં નીચે આળોટવા લાગ્યા.

રતિરાણીના નિત નવા રૂપ વિષે કવિશિરોમણી બોલતા હતા ત્યાં તે વેળા દેવરાજના હૃદયના બળબળતા જોમ વધી ગયા. તે દોડતો દોડતો મેલા પાસે ગયો અને બોલ્યો

મેલા! તને હું પ્રેમ કરું છું!

પહેલાં કદી તમે મને પ્રેમ કર્યો નહોતો.

એ વખતે મેં દારૂ પીધો નહોતો!

મેં તો આજ સુધી પીધો નથી, તો તમારી સાથે પ્રેમ કેવી રીતે કરું?

મેલાએ દેવરાજને ધક્કો મારીને દૂર હડસેલ્યો ત્યા સાર

મસ્ત તેની પાસે આવ્યો. મેત્રા બોલી : આપ તો શુદ્ધ અસ્તિ છો.

મેત્રા પૂર્ણ છે. મેત્રા પૂર્ણ તરફ એ ચાલ છે હું પૂર્ણ થઉં છું પૂર્ણ છે!

પણ એક સ્ત્રીના સ્પર્શનો તમને ડર નથી?

સ્પર્શ દેહને થાય, આત્માને નહિ. પછી ડરની વાત જ ક્યાં રહી?

મેત્રાએ તેને પણ બાથ ભરી દૂર કર્યો ને કહ્યું : હું માત્ર શરીરનો સ્પર્શ નથી ઇચ્છતી, આત્માનો સ્પર્શ પણ મારે જોઈએ છે!

એક પછી એક દીવાઓ બુઝાઈ જવા લાગ્યા. એ સમયનું વર્ણન કરવું નિરર્થક છે. આખરે ઉષાના કિરણો બારસાખોની તિરાડમાંથી સભાગૃહમાં આવી તરીકે સૂતેલા મહેમાનો પર પડ્યા.

મેનકાની છાતી પર દેવરાજ માથું નાખીને જ સૂતો હતો. અર્જુનના મોંમાંથી મધુરસનાં ટીપાં બહાર નીકળીને માલતીની ખુલ્લી છાતી પર પડતાં હતાં. બૈનમા સારંગલ બોલતા હતા

નારીનો સ્નેહ એ કામદેવનો બાગ છે
નિમિત્ત બોલ્યો, બરાબર. બારઅસ્તે બરાબર કહ્યું.
એમાં ફૂલ ખીલી ઊઠે છે વસન્તે એનું
ભરૂ

અને વૃક્ષ જલદી કરમાઈ પણ જાય છે.

એ પણ ખરું !

સૌદર્ય તો એક છાયા છે લાલસા ઝળહળતી વીજળી છે એક ક્ષણજીવી છે બીજી મનતર્જાવી છે બન્ને વચ્ચે ટોચી પાછી ક્યાંથી હોય ! અનલગિરિએ કહ્યુ

ખરી વાત ! એ કદી બને નહિ !

શું કદી ન બને? કહેતો નિખિલ ઊભો થઈ ગયો સારસ્વત પણ ઊભો થયો. બીજા પણ જાગી ઊઠ્યા તેઓ પૂરા ભાનમાં આવતા ત્યારે જણાએ તત્ત્વચર્ચાનો પ્રારંભ કર્યો.

સારસ્વત આખરે પૂજ આવેશમાં આવીને બોલ્યો મારા દોષોનું પ્રાયશ્ચિત કરવામાં જ મારે હવે મારું શેષ જીવન વિતાવવું છે જ્યારે મૃત્યુ મારી સમીપ આવશે તે વેળા આકાશ તરફ હાથ ઊંચા કરીને હું દેવતાઓને કહીશ

'પૂજ્ય દેવતાઓ ! મારા હૃદયની અંદર ઈશ્વરની પ્રતિષ્ઠાનું મેં લેશ માત્ર પણ અપમાન કર્યું નથી. મેં મારા વિચારોના પુષ્પમાળાઓ, દીપકો તથા સુગંધીની જેમ તને અર્ધ્ય ધર્યો છે તારી જ પ્રેરણાનું જીવન હું જીવ્યો છું અને તે પણ તને સંતોષ થાય એ રીતે.

એટલું કહીને તેણે હાથ ઊંચા કર્યો ને એક ક્ષણ વિચારમગ્ન બન્યો. વળી થોડીવારે તે આત્મગત બોલવા લાગ્યો

રે સારસ્વત ! તારા પાપભારવાળા જીવનથી હવે તું છૂટી જા પાકેલું ફળ ડાળ થી અલગ થઈને જમીન પર ગબડીને

વૃક્ષને અભિનંદન આપે છે, તેમ તું પણ દેહરૂપી વૃક્ષથી અલગ થા અને દેહવૃક્ષને અભિનંદન આપ। વળી પૃથ્વીનું આલિંગન લે કે જેણે તને જન્મ આપ્યો હતો.

આટલું બોલીને તેણે એના જામા નીચે સંતાડેલો એક છરો બહાર કાઢ્યો અને ઝડપથી પોતાની આંખમાં ઊંડે સુધી ઘોંચી દીધો.

જે લોકો તેની નજીક હતા તેઓ એનો હાથ પકડવા દોડ્યા, પણ તેઓ એને રોકે એ પહેલાં જ સારગસની બંને આંખો ખંજરથી ઊંડાઈ ઘૂસી હતી. સારગસ અંધ બન્યો હતો. આ દૃશ્ય કોઈ જોઈ ન શક્યું. સ્ત્રીઓ રડવા લાગી. ઊંઘમાંથી જાગેલા મહેમાનો આ જોઈને થીજી ગયા. પ્રતિસ્પર્ધી પણ જાગ્યો અને એણે વૈર ભૂલવાનું કહ્યું.

તે બોલ્યો : મારા વૈદને બોલાવો.

નિસાસાથી માથું હલાવીને નિમિત્ત બોલ્યો :

શાંત થાઓ. સારગસ દિવ્યચક્ષુ બન્યો છે અને લોકોના જીવનમાં જેટલો પ્રેમ હોય એટલો પ્રેમ તેને અંધત્વમાં મળ્યો છે. તેણે આપણી બધાની માફક પોતાના આત્માની પરમ ઇચ્છા સામે શિર ઝુકાવી દીધું અને હવે તે દેવતુલ્ય છે.

દેવતાએ માથું પંપાળીને કહ્યું :

આટલું વહેલું અંધત્વ! દેહને તેની ચેતાની કેટલી બધી જરૂર હતી! કેવી વિડંબના!

આચાર્ય અને મેઘા પાસપાસે સ્તબ્ધ થઈને ઊભા હતા તેઓ કંઈ બોલ્યા નહિ. તેમનું અંતર મૂંઝા જાય અને નિરાશાથી આચ્છાદિત બન્યું હતું

અચાનક આચાર્યે મેઘાનો હાથ પકડ્યો. મધુરમ અને લોહીથી ખરડાયેલી જમીન આગગીન તથા વિલાસોમા સુખ જીવાને ત્યાગીને તેઓ ઓરડાની બહાર નીકળી આવ્યા અને ત્યાં મેઘાની હવેલી તરફ ઝડપથી ચાલી નીકળ્યા

વૃક્ષને અભિનંદન આપે છે, તેમ તું પણ દેહરૂપી વૃક્ષથી અલગ થા અને કલ્પવૃક્ષને અભિનંદન આપ! વળી પૃથ્વીનું આલિંગન લે કે જેણે તને જન્મ આપ્યો હતો.

આટલું બોલીને તેણે એના વસ્ત્રો નીચે સંતાડેલો એક છરો બહાર કાઢ્યો અને વેગથી પોતાની આંખમાં ઊંડે સુધી ભોંકી દીધો.

જે લોકો તેની નજીક હતા તેઓ એનો હાથ પકડવા દોડ્યા, પણ તેઓ એને રોકે એ પહેલાં જ આરગસની બંને આંખો ખંજરથી ફોડાઈ ચૂકી હતી. આરગસ અંધ બન્યો હતો. આ દશ્ય કોઈ જોઈ ન શક્યું. સ્ત્રીઓ રડવા લાગી. વિસ્મયથી જાગેલા મહેમાનો આ જોઈને ચીસ ઉઠાવ- ગૃહસ્વામી પણ આવ્યો અને એણે વૈદ બોલાવવા કહ્યું.

તે બોલ્યો ભાઈ વૈદને બોલાવો.

નિરાશાથી માથું હલાવીને નિમિષ બોલ્યો :

શાંત થાઓ આરગસ દિવ્યચક્ષુ બન્યો છે અને લોકોના જીવનમાં જેટલો પ્રેમ હોય એટલો પ્રેમ તેને અંધત્વમાં મળ્યો છે તેણે આપણી બધાની માફક પોતાના આત્માની પરમ ઇચ્છા માટે શિર ઝુકાવી દીધું અને હવે તે દેવતાતુલ્ય છે

દેવદત્તે માથું ધુણાવીને કહ્યું :

આટલું મોટું અંધત્વ! દેવને તેની સેવાની કેટલી બધી જરૂર હતી! કેવી વિડંબના!

આચાર્ય બોલ્યા. થેશાની રૂપાળી આંખોમાં હજી રોષ હતી, છતાં એ ધ્યાનથી સાંભળી રહી. આચાર્ય આગળ બોલ્યા

'એ લોકોએ પરમેશ્વરને નરકની સીડી પર ઘસડ્યો ધર્મ અને અધર્મની મત્તા પર શંકા કરી પ્રભુનું અપમાન કર્યું અને મંત્રતંત્ર તથા જાદુના યશોગાન ગાયા. અને પેલો પાપી અનક્ષિમિંડર! અંધારા જ જગતની લોકડી, ઢીમ નો રાક્ષસ બધા દુરાત્માઓનો ગુરુ! એણે તો બોલીને જાણે દુર્ગંધનો કૂપ જ ખુલ્લો મૂકી દીધો. તેણે તો વિષયલોલુપતા વિના બીજું કશું જ જાણ્યું જોયું જ નથી!

આચાર્યે થેશાને પોતાના વચનો ધ્યાનથી સાંભળી રહેલી જોઈને આગળ કહ્યું પ્રિયે, આ નીચ અને વિશ્વપ્રિય અધમ માણસોનો તને સાથ એવો અનુભવ છે એલા! તેઓ કૂતરાની જેમ કેવા તારી પાસે દોડી આવતા હતા, અને તેમના નખ પગથી તને કેવી અપવિત્ર બનાવી રહ્યા હતા! ઓહ! મધુરતાથી આકર્ષિત બનીને તેઓ નિર્લજ્જપણે જમીન પર ખુલ્લો વ્યભિચાર સેવી રહ્યા હતા આ તે કેવું પ્રકાશધારી જીવન અરે આંખમાં નજર જોઈને, મદ કરતા પણ વધુ ચમત્કાર રચનારને મહાનના પેલા તત્ત્વજ્ઞાનીને પણ તે જોયો ને! પ્રભુ કદાપિ એવાઓનો સ્વીકાર કરી શકે ખરો!

અને ઓ ઈશ્વર! તું કેટલો દયાળુ છે!' તે થેશાને આ બધું બતાવીને સમાજની પ્રાર્થનાનું નામસ્થાન કરાવ્યું થેશા! થેશા! આ કુમાર્ગી તત્ત્વવેત્તાઓની પ્રાર્થનાને યાદ કર! અને વિચાર કર! તું પણ એમની સાથે રહીને તારા

અપશબ્દત્યાગ

[૧૪]

ગગનમાં સૂર્યનાં કિરણો પથરાઈ રહ્યાં હતાં. શેરીઓ હજુ નિર્જન હતી. રસ્તાની બન્ને બાજુએ, છેક ભગવાનની સમાધિ સુધી ઊંચાં ઊંચાં મકાનોની હાર ઊભી હતી. સમાધિ પર પુષ્પમાળાઓનો એક મોટો ઢગ પડ્યો હતો અને આજુબાજુ ગોઠવેલા દીપોમાંથી હજી ધીમે ધીમે ધુમાડો નીકળતો હતો. સાગરમાંથી પવનની લહેરો આવી રહી હતી.

આચાર્ય પુરુષે કૃપાપૂર્વક પોતાનો કિંમતી ઝભ્ભો ઉતારી નાખ્યો અને તેના ટુકડેટુકડા કરીને પગ નીચે કચડી નાખ્યા.

પછી તેમણે બેટાને કહ્યું :

પ્રિય બેટા! તેં એ બધા આત્માઓની વાતો સાંભળી ને? તેમણે કેવા અપશબ્દ અને ગંદા શબ્દોનો બોલવામાં ઉપયોગ કર્યો હતો? એક પણ વાક્ય એવું નહોતું કે જેમાં અપશબ્દ ન હોય! જેમ મોરીમાંથી ગંદું પાણી બહાર વહી આવે એમ એમના મુખમાંથી અપશબ્દોનો પ્રવાહ વહી આવતો હતો.

હેમ પણ શક્તિ નથી. મને ક્યાં વિશ્રામ મળશે? મને ક્યાં શાંતિ મળશે? શરીર જાણે નકામું ગયું છે! આંખોમાં ક્ષત્રી બળતરા ઊઠે છે અને મા । હાથ એટલા થાકી ગયા છે કે ક્યાંય આનંદ અને શાંતિ મા । હાથ નજીક આવે તો પણ તે પકડવાની શક્તિ મારા હાથમાં રહી નથી.

આચાર્યે સ્નેહમય શબ્દાથી કહ્યું

પ્રિય બેન! ધૈર્ય ને સાહસથી / તારો ઉદ્ધાર થશે. સાગરમાંથી નીકળી આવતી જળધારાની પેઠે ના । મારે સુમગ્રશાંતિની ધારા ચાલી આવે છે આવશ્ય / ઉર તારો ઉદ્ધાર થશે.

આમ વાતો કરતા તેઓ હવેલી નજીક આવી પહોંચ્યા. હવેલીની આસપાસ સુંદ વૃક્ષોનું ભોટું ઝુ આવેલું હતું તેની ટોચ પરના પો મધુરા પવનથી વીંઝણાની જેમ ઝૂલી રહ્યા હતા. તેની સામે એક મેદાન હતું એ સમયે ત્યાં અગાધ શાંતિ પથરા / ઈ હતી.

મેદાનની ચારે બા / યોદ્ધાઓની મૂર્તિઓ નખાઈ આવી હતી, અને ચારે ન ફ મ જેમ મન્ના ભખચરાક્ષર વિ ભમ્યાનો શ્રમ કરતામાં આવ્યા હતા.

બેશ એક આસન પર બેસી ગઈ એક ક્ષણ વિશ્રામ લઈને તેણે સચિંત નયના ઈ આચાર્ય તરફ જોયું અને કહ્યું : ક્યાં જાઉં? કોની પાસે જાઉં?

આચાર્યે જવાબ આપ્યો તને / શાપનો ગોપનો પો ફરી તારી સમીપ આ પો છે તેની પાસે જ ન રે

આત્માને નષ્ટ કરી બેસીશ ! પેલી બંને કુલાંગનાઓના કટાક્ષ, હાવભાવ પુલકિત સંકેતો યાદ કર ! કેવી નિર્લજ્જતાથી હસતી હતી ! કેવી બેશરમ બની પુરુષોને પોતાની પાસે બોલાવતી હતી ! યાદ કરી લે બેટા ! તું પણ એમની પેઠે તારા જીવનનો સર્વનાશ ન કરી બેસ !

આ તત્ત્વવેત્તાઓ પોતાને સભ્ય ગણાવે છે તેઓ પોતાના વિચારો પર ગર્વ ધરાવે છે છતાં પણ તેઓ વેશ્યાઓના પગનું કૂતરાઓની જેમ ચાટતા પણ હતા.

બેલાનું મન ગ્લાન હતું એવું શાને ? કંઈ આંખથી જોયું હતું અને કાનથી સાંભળ્યું હતું તેથી એનું હૃદય ગ્લાનિથી ભરાઈ ગયું હતું અને તે લજ્જિત બની હતી.

આવું દૃશ્ય જોવાનો આ પ્રથમ જ અવસર તેને માટે હતો એમ નહિ, પણ આટલી અસર તેના મન પર જેવી થઈ તેવી અગાઉ ક્યારેય થઈ નહોતી. આચાર્યના સુવચનોએ મન ઉપર તેની સદ્ભાવનાઓને જાગૃત કરી દીધી. તે મનોમન બોલી

સ્ત્રીઓને વાસનાનું રમકડું માનનાર પુરુષો હૃદયશૂન્ય હોય છે અને કેટલીયે સ્ત્રીઓ પોતાના જીવન-સમર્પણનું મૂલ્ય મધુ ભરેલા [illegible] પ્યાલાથી અધિક માનતી નથી. ઓહ ! આ લોકો વચ્ચે રહેવું એ કેટલું પાપમય છે ! આ બધું હું જાણતી અને દેખતી હોવા છતાં એ અંધકારમાંથી દૂર બની નથી ! ધિક્કાર હો મને ! પછી તેણે આચાર્યને કહ્યું :

પ્રિય પિતા મને મારું જીવન અકળાવે છે ! આશ્રમમાં

અરે યશસ્વતી! મહાન રાજાની મહાન પુત્રી! ઓહ બધા ભોગવિલાસો છોડીને તે આશ્રમમાં શું તપ કરી રહી છે!

આચાર્ય બોલ્યા હા, હા તે યશસ્વતી! જે મહેલમાં જન્મી હતી, જે સોનેરી વસ્ત્રો ધારણ કરતી હતી, જે સંસારના મહાનમાં મહાન નરેશની પુત્રી હતી તેણે ભગવાનની દાસી બનવાનું સુભાગ્ય પ્રાપ્ત કર્યું છે તે હવે કુટિરમાં રહે છે સાદા વસ્ત્રો પહેરે છે અને કેટલાય દિવસોના ઉપવાસ કરે છે તે હવે તારી માતા બનશે અને તેની ગોદમાં તને આશ્રય આપશે

બેટા વિરામ સ્થાન પરથી ઊઠી ને બોલી પ્રિય પિતા! મને અત્યારે જ યશસ્વતી માતાના આશ્રમે લઈ ચાલો

પોતાની પ્રફુલ્લતા પર મુગ્ધ બનીને આચાર્ય બોલ્યા તને અવશ્ય ત્યાં લઈ જઈશ. ત્યાં એક ઓરડીની અંદર તને પૂરી દઈશ કે જ્યાં તું તારા પાપોનું રોઈ રોઈને પ્રાયશ્ચિત કરશે. જ્યાંસુધી આ રીતે તારા પાપ આંસુઓથી ધોવાઈ ન જાય ત્યાંસુધી તું સાધ્વી યશસ્વતીની બીજી શિષ્યાઓ સાથે હળી મળી શકે નહિ તારી ઓરડીને હું તાળુ મારી દઈશ પણ એથી તને સુખ જ થવાનું છે તું પ્રભુની પ્રતીક્ષા કરીશ, અને તારા પાપ એ રીતે ધોવાઈ જતા જરૂર પ્રભુ આવશે ને તારી ઓરડીનું તાળુ ખોલી નાખશે. અને બેટા! તે આવશે તેમાં સહેજ પણ સંદેહ ન ધર ઓહ જ્યારે તે પોતાની કોમળ, પ્રકાશમય આંગળીઓ તારી આંખો પર મૂકીને તારા આંસુ લૂછશે ત્યારે તારો આત્મા

જવું જોઈએ. એ તને આ બાહ્ય જીવનથી મુક્ત કરશે. જેમ માળી ડાળી પરથી દ્રાક્ષની લૂમ તોડી લે અને તેમાંથી સુંદર રસ સરજાવે એમ તને પણ હું આ જગત્, સમાજમાંથી અલગ કરીને તારા આત્માને સુંદર અને પવિત્ર બનાવીશ. સાંભળ! અહીંથી બાર કલાકના રસ્તે મરીવસ્ટાટ પર સાધ્વીઓનો એક આશ્રમ છે. તેના નિયમો એવા સુંદર બુદ્ધિમત્તાથી પ્રપૂર્ણ છે કે જે સુંદર કવિતામાં વર્ણી શકને તેને સિતાર કે તંબૂર પર ગાવા જોઈએ! એમ કહેવામાં લેશ પણ અતિશયોક્તિ નથી કે જે ભીખા ત્યાં રહીને ત્યાંના પવિત્ર નિયમોનું પાલન કરે છે. તેમના પગ પૃથ્વી પર હોય છે ને મસ્તક સ્વર્ગ તરફ હોય છે. પોતાની પર પ્રભુ કૃપાવંત રહે તે માટે તેઓ ધનની ઘૃણા કરે છે, પોતાના પર ઈશ્વરી દયા રહે તે માટે તે દયાશીલ રહે છે. ઈશ્વરની દાસી બનવા તે સદી રદ છે. પ્રભુ માગીનો વેશ ધારણ કરી, ઉઘાડે પગે, પ્રસારેલા હાથે તેઓને રોજ પ્રશન આપે છે.

હું તને આજે એ આશ્રમમાં લઈ જઈશ. અને થોડા જ દિવસ બાદ તું એ પવિત્ર દેવીઓના સહવાસમાં તેમની અમૃતવાણી સાંભળવાનો આનંદ પ્રાપ્ત કરી શકીશ બેટા! સાધ્વીઓ તારું સ્વાગત કરવા ઉત્સુક છે. આશ્રમના દ્વાર પર તેની અધ્યક્ષિણી યશસ્વની તારા મુખને ચૂમશે અને તને પ્રેમમય સ્વરે કહેશે, બેટી, આવ, તને ગોદમાં લઉં. તારા માટે હું કેવી ચિંતત હતી!

બેગ ચકિત થઈને બોલી:

અરે યશસ્વતી! મહાન રાજાની મહાન પુત્રી! મોહ જેવા મોજશોખો છોડીને તેં આશ્રમમાં શું તપ કરી રહી છો?

આચાર્ય બોલ્યા : હા, હા, તે યશસ્વતી! જે મહેલમાં જ ની હતી, જે માનેગી ઘણો ખ્યાલ કરતી હતી, જે એ સમયના મહાનમાં મહાન નરેશની પુત્રી હતી તેને ભગવાનની દાસી બનવાનું સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું છે. તે હવે કુટિરમાં રહે છે. સાદાં વસ્ત્રો પહેરે છે અને દસ-બાર દિવસના ઉપવાસ કરે છે. તે હવે તારી માતા બનશે અને તેની ગોદમાં તને આશ્રય આપશે.

એટલા વિશ્રામ બાદ પછી બેઠી ન બોલી : પ્રિય પિતા! મને અત્યારે જ યશસ્વતી માતાના આશ્રમે લઈ ચાલો.

પોતાની સુકન્યા પર મુગ્ધ બનીને આચાર્ય બોલ્યા : તને અવશ્ય ત્યાં લઈ જઈશ. ત્યાં એક ઓરડીની અંદર તને પૂરી રાખશે. ત્યાં તું તારા પાપોનું રોઈ રોઈને પ્રાયશ્ચિત કરજે. જ્યાં સુધી આ રીતે તારાં પાપ આંસુઓથી ધોવાઈ ન જાય ત્યાં સુધી તું સાધ્વી યશસ્વતીની બીજી શિષ્યાઓ સાથે હળી મળી શકે નહિ. તારી ઓરડીને હું તાળું મારી દઈશ. પણ એથી તને સુખ જ થવાનું છે. તું પ્રભુની પ્રતીક્ષા કરીશ, અને તારાં પાપ એ રીતે ધોવાઈ જતાં જરૂર પ્રભુ જાતે આવશે ને તારી ઓરડીનું તાળું ખોલી નાખશે. અને બેટા! તે આવશે તેમાં સહેજ પણ સંદેહ ન ધર. આહ, જ્યારે તે પોતાની કોમળ, પ્રકાશમય આંગળીઓ તારી આંખો પર મૂકીને તારાં આંસુ લૂછશે ત્યારે તારો આત્મા

આનંદથી કેવો પુલકિત બનશે! તેના સ્પર્શમાત્રથી તને એમ લાગવા માંડશે કે તું પ્રેમના અમરકિરણોને ઝીલી રહી છે

શેલાએ ફરી કહ્યું : “પિતા! મને અત્યારે જ માતાજીના આશ્રમમાં લઈ ચાલો!”

આચાર્યનું હૃદય આનંદથી પુલકિત બન્યું. પોતાને કોઈ મોટો ખજાનો મળી ગયો હોય એમ તેમણે ગર્વથી ચારે તરફ નજર ફેરવી. મુક્ત મને તેમણે પ્રકૃતિની અનુપમ સુષમાનું પાન કર્યું. તેમની આંખો ઈશ્વરદત્ત સૌરભને પ્રસન્નતાથી પી રહી. ન જાણે કઈ દિશામાંથી હવાની લહેર આવીને તેમના ગાલને સ્પર્શતી હતી!

અને તરત જ આચાર્યની દૃષ્ટિ, પાસે આવેલા શેલાની હવેલીના એક ખૂણા પર પડી. હવેલીની દીવાલની પેલેપાર આવેલી ભૂમિ પર પોતે મુગ્ધ બન્યો હતો, તે વાતનું એમને સ્મરણ થઈ આવ્યું ને તે સાથે ત્યાંના અશુદ્ધ વાયુની વાત તેમને યાદ આવી. એ અશુદ્ધ વાયુ આજે પોતાના પવિત્ર દેહને સ્પર્શે છે તે વિચારથી તેમને મનમાં ખૂબ દુઃખ થઈ આવ્યું. એટલી બધી વ્યથા થવા લાગી કે તેમની આંખો આંસુથી ઊભરાઈ ઊઠી.

આચાર્યે કહ્યું : “શેલા, આપણે અહીંથી ચાલ્યું એવા વિના ભાગવા માંડવું જોઈએ. પરંતુ તારા ભૂતકાળના પાપોની યાદને, તારાં ભોગવિલાસનાં સાધનોને સોનાનાં હિંડોળા છત્રપલંગો, મુલાયમ ચીર ઝભ્ભાઓ ધૂપ ને ધૂપદાનીઓ, દીવાઓ સુગંધમય તેલો અને અત્તરો—આ બધાંને કે જે તારી

અપકીર્તિનાં પ્રતીકો છે તેઓને જીવતા છોડીને જવું જોઇએ નહિ. જો એમ થાય તો એ પોકારી પોકારીને તારા પાપોને પોષણ કરશે. શું તું એમ ઇચ્છે છે કે ભૂષિત સામગ્રીઓ કે જેમાં ભૂતોનો વાસ છે જેમાં પ્રેતાત્માઓ ક્રીડા કરે છે તે તપોભૂમિમાં પણ તારો પીછો કરે! બહાના ન કર ત્યાં પણ તારા આત્માને ચંચળ બનાવે? આ બધા સાધનો બોજલો કુપથ્યના સાથી જેવા છે એમનો નાશ કરી દે સર્વસ્વ ત્યાગ! શિક્ષા! એક અણુનો પણ વિલંબ કર નહિ. અત્યારે આખું શહેર નિદ્રામાં છે કોઈ હલચલ મચશે નહિ. તારા અનુચરોને કહે કે આ સ્થાનની મધ્યમાં એક ચિતા રચે જેના પર આપણે તારા ભવનની સર્વ સામગ્રીની આહુતિ ધરીશું એ અગ્નિશિખામાં તારા કુમાર પણ બળીને ભસ્મીભૂત થશે!

શિક્ષાએ સહમત થઈને કહ્યું

પૂજ્ય પિતા, આપની જેમ ઇચ્છા હોય તેમ કરો. મને પણ ખબર છે કે બહુધા પ્રેતો નિર્જીવ વસ્તુઓમાં રહે છે રાતની મધ્યરાત્રિની કોઈ કોઈ વસ્તુ વાતો કરતા લાગે છે વીજળીના તણખા વેરે છે ખટ ખટ અવાજ કરે છે એક વિચિત્ર વાત સાંભળો પૂજ્ય પિતા! પરીકુંજના દ્વાર પર ઊભી આ રમ્ય આવેશ નગ્ન પ્રતિમા તો આપે જોઈ છે એક દિવસ મેં જોયું તો એ મૂર્તિ એક જીવતા પ્રાણીની જેમ પોતાનું માથું ફેરવતી હતી, ત્યાર બાદ થોડી જ વારમાં તેનું માથું મૂળ દશામાં આવી ગયું હું ભયભીત બની. મેં આ વાત નિખિલને કરી તો મારી મશ્કરી

કરવા લાગ્યો. પણ એ મૂર્તિમાં અવશ્ય કોઈ જાદુ છે કેમકે મારા મોહર્યના જાદુની અસરમાથી મુક્ત રહેનાર મારા એક પાયથીને એ મૂર્તિએ મોહાધ બનાવ્યો હતો. તેના ભાગ-વેશમા હતી. જરા આગી અને વળી તે આગળ બોલી,

એમા કોઈ સંદેહ નથી કે આ ધરતીની બધી જ વસ્તુઓમા પ્રેમનો વાસ છે અને મારા માટે અહીં રહેવું પણ લોભપ્રકાર છે આમ છતા ઉત્તમ કલાના નમૂનારૂપ આ વસ્તુઓના નાશ કરવામા એક પ્રકારનો અન્યાય થયો કહેવાશે. આ વસ્તુઓના સર્જનને માટે નાશ થઈ જાય તો ફરી ફરીવાર આ બધી અદ્ભુત વસ્તુઓ ક્યાથી મળે ? અને એમા કેટલીક વસ્તુઓ તો એવા રંગોથી અને કલાકારીગરીથી સુશોભિત છે કે તેની શોભા અવર્ણનીય છે લોકોએ તે વસ્તુઓ મન ભરે આપવા માટે અતુલ ધન આપીને ખરીદી છે મન લા । છે કે એ વસ્તુઓનો નાશ ન કરવા દેઈને. પૂજ્ય પિતા આપ હવે આપની ઇચ્છા જણાવો ! અથવા મન પૂછવાની જરૂ નથી. આપની ઇચ્છા મુ જબ કરો. મને પ ન અ અર્પિત વસ્તુ જ સમજજો

આમ વાના કની ગણ આચાયની પાછળ પાછળ પ ન ના) હા પ આવી પરથી હા પર અનવિત મનુષ્યો કુશમાગના આન હા ના । બરૂપ લરકાના હતા.

આ પુરવા ગયા હા પાટને કર્યું: બધા જ ના ન મ ર

તેમન ન જાણ આવ્યા ત્યા પાછું કામ કરવા

હતા તેઓનો વાન ઘઉંવર્ણો હતો આ માટે કાળા હતા, અને તેઓ કાળા હતા એટલે જ બેશકે તેઓને રાખ્યા હતા, કારણ કે જમતી વખતે તેઓને જોઈને મહેમાનોને હસવાનું મળે !

તેમના પછી એમના ચાર મદદનીશો આવ્યા. પછી ભિખારી, પાલખી ઊંચકનારાઓ આવી, છ કાળા ગુલામો ત્રણ પીળા ગુલામો—કે જેમા એક કવિ, બીજો ગાયક અને ત્રીજો બાજીગર હતા—બધા આવીને એક હારમા ઊભા રહ્યા. ત્યારબાદ અગત દાસીઓ આવી. તેમની મોટી મોટી આંખોમા ઉત્સુકતા ને શરમનુ દર્શન થતુ હતુ. ત્યા બાદ છ રૂપાળી દાસીઓ આવી.

બધા આવી ગયા એટલે આચાર્ય ન કે આ ઝીણી આંખોથી તેઓને કહેવા મા ડ્યુ કે, આ સહુ મા રહે તે પ્રમાણે તમારે કરવાનુ છે તે ઈશ્વરના જાણ છે ? કોઈ તમની આજ્ઞાની અવગણના કરશે તે જાણીને ભ મ થશે.

આચાર્યે ત્યારબાદ ત્યા ઊભા રહેલા નોકરોને કહ્યુ

'અહીં ઘણા લાકડા એકઠા કરો. તેને સળગાવવા અને જ્યારે આગની જ્વાળાઓ એમાથી ઊઠવા લાગે ત વખતે ઘરની બધી આસન શય્યા આદીના વાસણોથી માંડીને નાનામા નાના સુધીની વસ્તુઓ મસાલાથી માંડીને મૂલ્યવાન અત્તર સુધીની ચીજો અને બધી મૂર્તિઓ, ચિત્રો વગેરે એકઠુ કરીને ચિતામા હોમી દો. કોઈ ચીજ શેષ ન રહે!

આ વિચિત્ર હુકમ સાંભળીને નોકરો બધા વિસ્મિત

કરવા લાગ્યો. પણ એ મૂર્તિમાં અનમ્ય કોઈ જાદુ છે કેમકે મારા સૌંદર્યના જાદુની અસરમાંથી મુક્ત રહેનાર મારા એક પાદરીને એ મૂર્તિએ બેહાલ બનાવ્યો હતો. એવા આત્મવેશમાં હતી. જરા અટકી અને વળી તે આગળ બોલી,

એમાં કોઈ સંદેહ નથી કે આ ધરતીની બધી જ વસ્તુઓમાં પ્રેતનો વાસ છે અને મારા માટે અહીં રહેવું પણ જોખમકારક છે આમ છતાં ઉત્તમ કલાના નમૂનારૂપ આ વસ્તુઓનો નાશ કરવામાં એક પ્રકારનો અન્યાય થયો કહેવાશે. આ વસ્તુઓનો સદાયને માટે નાશ થઈ જાય તો પછી ફરીવાર આ બધી અદ્ભુત વસ્તુઓ ક્યાંથી મળે ? અને એમાં કેટલીક વસ્તુઓ તો એવા રંગોથી અને કલાકારીગરીથી સુશોભિત છે કે તેની શોભા અવર્ણનીય છે લોકોએ તે વસ્તુઓ મને ભેટ આપવા માટે અતુલ ધન આપીને ખરીદી છે મને લાગે છે કે એ વસ્તુઓનો નાશ ન કરવો જોઈએ. પૂજ્ય પિતા આપ હવે આપની ઈચ્છા જણાવો ! અથવા મને પૂછવાની જરૂર નથી. આપની ઈચ્છા મુજબ કરો. મને પણ એક અર્પિત વસ્તુ જ સમજજો.

આમ વાતો કરતી થેઈસ આચાર્યની પાછળ પાછળ પોતાના દરવાજા પર આવી પહોંચી. દ્વાર પર સંગઠિત મનુષ્યોએ ફૂલમાળાઓ અને હારતોરા ભેટરૂપે લટકાવ્યા હતા.

બારણું ખુલતા થેઈસે દ્વારપાલને કહ્યું બધા જ નોકરોને બોલાવ.

પ્રથમ ચાર જણા આવ્યા, જેઓ રસોઈનું કામ કરતા

ઈશ્વર મંજૂર રાખે નહિ. એથી તેનો આમાં ખૂબ દુભાય છે. વસ્તુઓ માનવીના હાથના સ્પર્શથી દૂષિત અને પાપમય બની છે તેને શુદ્ધ કરવા માટે અગ્નિજ્વાળા જ સામર્થ્ય ધરાવે છે. જે વસ્ત્રોએ સમુદ્રના તરંગો કે તાપ પણ વધારે નવાં બનાવ્યાં તેને મુગટનો લેવાના જોયા છે તે વસ્ત્ર પાત્ર અગ્નિના મુખમાં હોમે અને એ જેઓ એ પ્રભુની એક કૃપા જ લેખું.

આચાર્ય જ્યાં ગુફામાં તરફ જો ને ઉત્તેજિત સ્વરે મધુ સુગંધિઓ જલદી કરો. લોક લાવ્યા અગ્નિજ્વાળાઓ ઉપર નવના કપડાં ઉપર લોબાન અને કપૂર પણ તેમાં નાખજો. જેથી જ્વાળાઓ વધુ પ્રચંડ બને! અને બધાં નું નાશ ખ માણ ના! પવિત્ર વસ્ત્રો ઉતારી નાખ અથવા તેના ત્યાગ કરી નાખ અને તારી એક હાથી પાનથી પકડવા માટે અ વસ માથી લ. જે ક બ દાન લેવા મા નું મળે પાત્ર બનાય નહિ.

જેહાદ આજ્ઞાનું પાલન કર્યું. ચિતા ગગની ગુફામાં જે મોટા મોટા હોળીહાર સળગી ગગની ઊઠ ત્યાં લાકડાના મોટા તેમાં હોમવા મા ધ ધુમાડાના ગુચ્છ આકાશ તરફ ચઢવા લાગ્યા.

અગ્નિજ્વાળાઓના લાલ પ્રકાશ અને બળતા લાકડાંના ભયંકર અવાજ માંથી વાતાવરણ ભયાનક ને બિહામણું બનતી ગયું. ધુમાડાને લીધે સૂર્યનો પ્રકાશ પણ જમીન પર પહોંચતો બંધ થવા લાગ્યો.

આચાર્યને આમ ઉત્તેજિત થયેલી જો ને મંત્રો પણ

બન્યા અને પોતાની સ્વામિની તરફ ક્ષમાવી નજરે જોતા ઊભા રહ્યા. તેઓની ઇચ્છા આ આજ્ઞાનું પાલન કરવાની હોય એમ લાગતું નહોતું.

કેટલાક નોકરો તો એમ જ માનવા લાગ્યા કે આ મહાત્મા ખાલી મશ્કરી કરે છે અને તેઓ પોતપોતાની જગા પર શાંત ઊભા રહ્યા.

એ જોઈને આચાર્યે સ્વસ્વરૂપ ધારણ કરીને કહ્યું વિહ્વળ કેમ કરો છો!

બીજી વારના હુકમથી નોકરો એમના ભાવને સમજી ગયા તેઓ વસ્ત જ લાકડાં ને મશાલો લેવા ઉપડી ગયા. ધનિકના ધનનો નાશ જોવાનું જેઓને પ્રિય હતું તેવા ગરીબો આ લોકોની પાછળ આવી ખડા થયા.

મીજવાનુઓનો મોટો સમૂહ ખડો થઈ ગયો.

આચાર્ય બોલ્યા : પહેલાં મને એવો વિચાર આવ્યો હતો કે આ બધું ધન અહીંના નાસ્તિકોના પંજામાંથી મુક્ત કરી સાચા અર્થમાં જેને મંદિર કહી શકાય એવા મંદિરમાં અર્પણ કરી દેવું અને તેનો ઉપયોગ વિધવાઓના અને અનાથ બાળકોના હિતમાં થાય અને એ રીતે પાપનું રૂપાંતર થાય. પણ બીજી જ પળે આ વિચાર ફરી ગયો; કારણ કે આ વિચાર ઇશ્વરપ્રેરિત હતો નહિ. મને આવો ઇશ્વરી અવાજ સમજાયો કે એકના પાપને અનેકમાં વહેંચી નાખવાથી પાપનું પુણ્યમાં રૂપાંતર થયું કેમ કહેવાય! પાપ તો પાપ જ રહે. બેટા! તારી પાપની કમાણી પ્રભુના પ્રિય-ભક્તોને અર્પાય તે

ઈશ્વર મજુર રાખે નહિ એથી તેનો આ મા પૂ । કુભાવ
જે વસ્તુઓ માનવીના સાધના પણથી દૂષિત અને પાપમય
બની છે તેને શુદ્ધ કરવા માટે અગ્નિ ત્યાગ / સામર્થ્ય ધ ા વ
છે / વસ્ત્રોએ મનુ ના તર ના ક ના પણ વધા । આમા
તન નુ બનો સવાના જોયા છે ત વસ્ત્ર પાન ન અગ્નિના
ચુબન લઈ અને લેશા । એ પ્રભુની એક કૃપા જ ાનુ ।

આથાય વગી ગુફામા તરફ ત ન નહિ સ્વર કરી
ગુફાએ ત્યરી કરી સાકડ સાવા અગ્નિમગ્નાના ઉપ નડતા
કૃપાના કેટ લામાન અન કપૂ પણ તમા નાખ્યા / લી
બનાગામાં વધુ પ્ર ર અને અન અના તુ ના । ખ માટે
તાના પવિત્ર વસ્ત્ર ન્હાી ના ત અઠકા ાના શુ શુ કરી
નાખ અન તાગી એક દા લી પાન લી પરન્વા મા અ
વગ માગી લ લ્હે ક અ દાન ઠવા ગા તુ ન ઝ પાન
નાપ્રય નહિ

બલ્લાએ આવાન પાડન ક ાુ ચિતા મળા લી ગુફાઓ
મોટા મોટા લાગી તના ત્યરી લી માગી ઊંડે તવા લાક ડના
ગા તમા ટેમવા મા પા ધુમાડના શુ તગ આકાશ ત ક
ર ા રહવા લાગ્યા

અગ્નિ ત્યાગાનો લાગ મકાશ અન અ અ અના
લાક ડનો અવકર અવાજ આ ાય વાતાવરણ અધાનક ન
બનાવ્યું બનાવી ત્યા ધુમાડન લીધે મધ્યનો પ્રકાશ પણ
જમીન પર પ્હોચતો બન્ધ થયો

અમાય ત્યાં આમ ઉત્તેજિત થયેલી જે ન મહોત્સવ પણ

વધુ ઉત્તેજિત બન્યા. તેઓ ઘરમાં દોડી જઈને અનેક વસ્તુઓ બહાર લાવીને અગ્નિમાં હોમવા લાગ્યા. કોઈ ભારે ગેતર જાજમો લાવ્યું તો કોઈ વસ્ત્રોનું મોટું પોટલું લાવ્યું. વેલબુટ્ટા ભરેલા સુંદર પડદાઓ પણ આગમાં હોમાયા. ત્યાર બાદ લાકડાની બધી સાધનસામગ્રી હોમાઈ. સુંદર મૂર્તિઓને પણ અગ્નિમાં નાખવામાં આવી. એક મૂર્તિ તો એટલી બધી સુંદર હતી કે તેને અગ્નિમાં નંખાતી જોઈને એલાના ચિત્તને ખૂબ દુઃખ થઈ આવ્યું. એણે મહાપ્રયત્ને ચિત્તને કાબૂમાં લીધું.

આ બધી વસ્તુઓ લાવવામાં અને અગ્નિમાં નાખવામાં ઠીક ઠીક વાર લાગી. મેલાવડો થયો. ઉપવનના આડોશીપાડોશી જાગ્યા. આઓ ઓચીંતા જાગી વાટ જોવા લાગ્યા કે આટલો બધો ધુમાડો આવે છે ક્યાંથી! તેઓ જોવા ને જોતાં ક્યાંથી બહાર દોડી આવ્યા અને આ અગ્નિની આસપાસ ટોળે મળ્યાં.

આ બધું શું થઈ રહ્યું છે તે એમની સમજમાં એકદમ આવ્યું નહિ. તેઓ પરસ્પર એકબીજાને પૂછવા લાગ્યા.

આમાં કેટલાક વેપારીઓ પણ હતા કે જેમની પાસેથી એલા અનાજ, તેલ, વસ્ત્રો વગેરે ખરીદતી. તે લોકો ચકિત મનથી આ બધું જોતા હતા. તેમને સમજાતું નહોતું કે આ બધું શું થઈ રહ્યું છે?

એવામાં આખી રાત કોઈ વેશ્યાને ત્યાં ગાળીને ઘર ન ક પાછો વળતો એક વિલાસીની ત્યાં આવી પહોંચ્યો. એલાની આ બધી સામગ્રી બળતી જોઈને તે આત્મસંતોષથી

જાગીઓ પણ આવવા લાગ્યો. ધીમે ધીમે કુતૂહલવશ બીજા માણસો પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યા અને આગ જોવા લાગ્યા. પણ થોડી વારમાં જ તેઓને ખબર પડી કે જૈના આચાર્યની આજ્ઞાથી સમાજનો ત્યાગ કરીને ધર્મધ્યાનની અંદર રહેવા જાય છે જતાં પહેલાં તે પોતાના માલનો આગમાં હોમી છે સર્વસ્વ અર્પણનો યજ્ઞ કરી રહી છે

દુકાનદારોએ વિચાર્યું જેઠા આ શહેર છોડીને જાય છે પછી અમે કોને અમારી વસ્તુઓ વેચીશું ? અમને કાલે કોણ માગ્યા ભાવ આપશે ? આ ઘોર અનર્થ છે જેઠા શું પાગલ થઈ ગઈ છે ? જરૂર આ યોગીએ તેના પર જાદુ કે કંઈ પ્રભાવ છે નહિ તો આટલી બધી સંપત્તિનો નાશ કરીને તપસ્વિની થવા શાથી નીકળે નહિ. તેના વિના અમારો નિર્વાહ કેમ થશે ? તે તેનો નહિ પણ અમારો સર્વનાશ કરી રહી છે યોગીને આમ કરવાનો શો અધિકાર છે ? અને આખરે રાજન શા માટે છે ? પાટનગરમાં શું કોઈ શાસક નથી ? જેઠાને અમારા જ્ઞાતિજનોની સલાહ પણ શું લેવાની નથી ? તેને શહેર બહાર જવા દેવી જ ન નહિ. જો પત્નિકા આ દીન કરે છોડીને ચાલ્યા જાય તો અમારે તો સમાજના જ વચન આવે અમે કાલના કામમાં પડ કેમ કરી શકીશું ?

ગુરુનેજીને વળી બીજી ચિન્તા હતી.

જો જેઠા આ દીન શહેર નો ત્યાગ કરીને ચાલી જશે તો પછી આ કામાખ્યાને સ્વર્ણ કોણ આપશે ? નારક

શાળાઓ બંધ થતા પ્રજાજીવન શુષ્ક નીરસ અને આનંદ વિનાનું બની ગયું. બેઠા રંગભૂમિના દીપક આનંદ મ માન, પ્રતિભા અને પ્રાણ ગુમાવી હતી. જેમને એની આવ પ્રેમ કરવાના લાભ મળ્યો નથી તેઓ એના દાનમાત્રથી કૃતાર્થ બનતા. વિદ્યાર્થીઓનો તે આધારસ્થળ હતી.

ના રહ્યે શરણમાં અગાઉ જેમ મળી ગયો. કાઈ આનંદથી આવો હેતુ ના કાંઈ પણ ભગવાનનો વાદ કરવું આ ના ઢ બેઠાના આમ વિશ્વ જ મર્યાદામાં થવા લાગી.

એક કહ્યું : આમ તો મુખાકનું એ અવસ્થા છે

બીજાએ જરા પુછ્યું : આ કંઈ ભગવાનમાન્યું કાર્ય નથી

ભિખારીઓના ટોળાએ કહ્યું, અરે, તેઓ અમારો રોજગાર ટાળ્યો.

વેપારીઓએ કહ્યું : અરે તેમે અમારા નામનું બીલ પણ ભર્યું નથી.

હું ન્યાય એવી પત્રરખાના પેટમાં માનું છું

ભગવાન જ કે ને કંઈ હોય તેની પાસે નીકળે છે.

ના-ક્યાગાવાળા કહેવા લાગ્યા : એ જરી તો નાવિકાની અનિકા આપુ કરશે? તેની ખોટ કોઈ પુરશે નહિ. તેનું સ્થાન ખાલી જ રહેશે.

મુનાના શિષ્ય તેના જ્ઞાની સાથે આ નગરમાંથી આનંદ પણ ચાલ્યો ગયો.

ડૉક્ટરો બોલ્યા : તે શરીરનું તેજ છે.

એટલી વારમાં તો શરીરના ભિક્ષુકો અપંગો લૂલાઓ લંગડિયાઓ આંધળાઓ વગેરે ત્યાં એકત્ર થયા અને અમિની આંખો સામે જોઈ બોલવા લાગ્યા : હવે આપણું લાલન પાલન કોણ કરશે? બેલાગામીના ઘરનું એંઠું ખાઈને આપણે નિર્વાહ કરતા. તેના પ્રેમીજનો વિલાપ વખતે મુઠ્ઠીઓ ભરી ભરીને આપણને ખેરાત કરતા.

પીર લોકો પણ આવ્યા. તેઓ પણ લોકોની મિજલીમાં ભળી ગયા અને જોરથી પીર મનાવવા લાગ્યા. તેમાંના કેટલાક પાસમુખી કરીને લોકોમાં લડાઈ જગાવવાના હતા જેથી તેઓ એનો લાભ લઈ ન અભિમાની બનતી વસ્તુઓની ધારી કરી શકે.

અમિની અંદર પડી પડી ખરી વસ્તુઓ મરનારી દેહમાં ભરી હતી, [illegible] અમારા અમારા કર્યું હતું ન [illegible] મરણ બધું મુકાવવાનું હતું કે તેને એ વખતમાં [illegible] તો શરીરના તમામ ભિખારીઓ અને પીરપા-લાને [illegible] આપ નહિ.

આ બધા ખળભળાટમાં [illegible] ૨૮ મનુષ્ય [illegible] બિન હિલેલા જણાતા હતા. મેલા મટે [illegible] કરતા [illegible] વસ્તુઓ લાવતા અને [illegible] તેને [illegible] આવતી. ને [illegible] એનો હતો કે [illegible] [illegible] વારે ને [illegible]

શાળાઓ બંધ થતાં પ્રજાજીવન શુષ્ક નીરસ અને આનંદ વિનાનું બની જશે. એ તો રંગભૂમિના દીપક સમાન, સન્માન, પ્રતિષ્ઠા અને પ્રાણ સમી હતી. જેમને એની સાથે પ્રેમ કરવાનો લાભ મળ્યો નથી તેઓ એના દર્શનમાત્રથી કૃતાર્થ બનતા. વિદ્યાર્થીઓનો તે આધારસ્થંભ હતી.

સારાયે શહેરમાં ખળભળાટ મચી ગયો. કોઈ આશ્ચર્યને ગણો દેતુ તો કોઈ ખુદ ભગવાનનો વાંક કાઢતું. ચારે બાજુ બેલાના ત્યાગ વિશે જ વાતો થવા લાગી.

એકે કહ્યું : આમ નો છુપાવવું એ હલકાપણું છે.

બીજાએ કહ્યું : પુરાવો આ કંઈ લગ્નમાર્ગનું કાર્ય નથી.

ભિખારીઓના ટોળાએ કહ્યું, અરે તેણે અમારો રોટલો ટાળ્યો.

વપારીઓએ કહ્યું : અરે તેણે અમારા હાથનું બીલ પણ ચૂકવ્યું નથી.

હું આઠ જોડી પગરખાંના પૈસા માગું છું.

બધાનું જ કંઈ ને કંઈ લેણું તેની પાસે નીકળે છે.

નાટકશાળાવાળા કહેવા લાગ્યા : એ જશે તો નાયિકાની ભૂમિકા કોણ કરશે? તેની ખોટ કદી પુરાશે નહિ. તેનું સ્થાન ખાલી જ રહેશે.

યુવાનો બોલ્યા, તેના જવાની સાથે આ નગરમાંથી આનંદ પણ ચાલ્યો જશે.

પણ કાલ તેં મને કેવી કેવી વાતો કરી હતી કેવા કેવા વચન આપ્યા હતા? શું તારા વચન તું જ ભૂલી ગઈ? શું તેમના બંધન આટલા ઢીલા હોય છે?

બેલા આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપે એ પહેલાં તો આચાર્ય ત્યાં આવી પહોંચ્યા અને બોલ્યા: રે ક્રૂર શઠ ઓ પાપી! ખબરદાર જો બેલાના શરીરને સ્પર્શ કર્યો છે તો. હવે તે ઈશ્વરની સંપત્તિ છે. માનવ જાત તેને કદી સ્પર્શ કરશે નહિ!

યુવક ક્રોધથી બોલ્યો: રે વાનરમુખા! શું તારે કારણે મારી બેલા સાથે મારે ન બોલવું? દૂર ખસ, નહિ તો તારી આ લાંબી દાઢી ખેંચીને તને આ ભભૂકતા અગ્નિ પાસે લઈ જઈશ અને તેમાં તારી દેહને લાકડાની જેમ મૂકી નાખીશ. એવા ભ્રમમાં ન રહેતો કે તું મારી બેલાને અહીંથી ઉઠાવીને બીજે લઈ જઈ શકીશ! એ પહેલાં તો આ સંસારમાં તારું અસ્તિત્વ નહિ હોય!

જિરિયસ્કે આમ કહીને બેલાને ખભા પર ઉઠાવી લીધી પરંતુ આચાર્યે તેને એવા જોરથી ધક્કો માર્યો કે તે લથડિયું ખાઈને કેટલાય કદમ આઘો જઈ પડ્યો.

પેલો વૃદ્ધ વેપારી શાંત રહી શક્યો નહિ. તે પ્રત્યેક મનુષ્ય પાસે જઈ જઈને, દાસ–દાસીઓનો કાન ખેંચી ખેંચીને અને શેઠિયાઓના હાથ ચૂમી ચૂમીને તેઓને આચાર્ય સામે ઉત્તેજિત કરવા લાગ્યો.

થોડી જ વારમાં જાણે એક નાની લડાયક સેના તૈયાર થઈ ગઈ. લોકોએ નિર્ણય કર્યો કે આચાર્યના કાર્યને સફળ

ફેરવતો અને મનમાં કંઈક વિચારતો. એકાએક તેણે પોતાની પાસે સુંદર વસ્ત્રોમાં સજ્જ થયેલો એક યુવક જોયો. તેણે યુવકને પૂછ્યું

ત્રિવિક્રમ ! તું મેનાનો પ્રેમી છે ?

હા હા ઘણા દિવસથી ! ત્રિવિક્રમે ઉત્સાહ અને ગર્વથી કહ્યું

તો આગળ વધીને એને જતાં રોકતો કેમ નથી ?

તો આપ શું એમ માનો છો કે હું એને જવા દઈશ ? મનમાં નિશ્ચય કરીને આવ્યો છું કે તેને જવા દેવી નથી. ગભરાટ નથી કરતો મહારાજ ! જો હું તેની સામે જઈને ઊભો રહી જાઉં તો એ પેલા વાનરમુખા આગાખાન કરતાં મારી વાત પર વિશેષ ધ્યાન આપે

જા જલદીથી, નહિ તો આજે હાથથી ચાલી જશે.

હોઠોની ચીઠ હટે ત્યારે જાઉં ને ?

વૃદ્ધ આદમીએ યુવાનને માર્ગ કરી આપવા બીજાને કોણીઓ મારી ખસેડવા કહ્યું દો, આપ જાવ, એવું જાણે શોર મચાવ્યો, માર્ગ કર્યો.

યુવક અંદર ઘૂસ્યો. મુક્કાઓ અને લાતો મારીને લોકોને આઘા કર્યા કંઈક વૃદ્ધો ગબડી પડ્યા, કેટલાક બાળકો કચડાઈ ગયા.

યુવક અંદર પહોંચ્યો. મેનાનો હાથ પકડી તે મૃદુતાથી બોલવા લાગ્યો : પ્રિયે ! મારી તરફ જો. આટલી બધી નિષ્ઠુર !

પવિત્રતાની હવે ઇચ્છા કરો અને એમ કરીને તમારી અપ-
વિત્રતાનો નાશ કરવાની શક્તિ મેળવો, અને તેના જેવા તમે
બધા પવિત્ર બનો.

એશાનું અનુકરણ કરો તેણે બતાવેલા માર્ગ પર તમે
પણ કદમ બઢાવો. જે અકારી મમતાએ તમને બાંધ્યા છે તે
મમતાનો ત્યાગ કરો. એનો હવે અહીં કોઈ સંબંધ રહ્યો
નથી. તમારા પાપોનો પશ્ચાત્તાપ કરો. પાપને પીવા ખૂબ રડો!
ઈશ્વરની ક્ષમા માગો! એશાના પદચિહ્ન પર ચાલો! તમારી
કુવાસનાઓની ઘૃણા કરો. તમારામાં એવો કોણ છે—ચાહે
પછી તે ધનિક હોય કે ગરીબ હોય નોકર હોય કે માલિક
હોય, સૈનિક હોય કે વેપારી હોય જે ઈશ્વરને મુખ ઊંચો
રાખીને દાવો કરી શકે કે એ આ વેશ્યા કરતા સારો છે? તમે
બધા છળકપટ, દુર્ગંધ વિના બીજું કશું નથી અને
એ દયાળુ ઈશ્વરની દયા માનો કે તેણે તમને એક જ
ક્ષણમાં ક્ષારની બરી મોરી બનાવી દીધા નથી.

બોલતી વેળા આચાર્યની આંખોમાંથી આંસુ નાળાઓ
નીકળી રહ્યા હતા! તેમના શબ્દો પણ અંગારા જેવા હતા.
જે લોકો ત્યાં ઊભા હતા તે મંત્રમુગ્ધ બનીને આ વાણી
સાંભળી રહ્યા.

પણ પેલો વૃદ્ધ વેપારી હજી ધમાલ મચાવવા માગતો
હતો. તેણે નીચા નમીને કેટલાક નાનામોટા પથ્થરો એકઠા
કર્યા. પોતાના લાંબા ઝભ્ભાના પહોળા ખિસ્સામાં તે સંતાડી
દીધા. અંતે તો એ પથ્થરો ફેંકવા માગતો નહોતો એટલે

થવા દેવું નહિ. એ સાધુની શી મજાલ છે કે આપણા નગરની શોભાને બગાડી જાય ! જલદી તોડી નાખીએ એની! આવી જમાતીઓને ધમોધમમાં મોકલવાની શી જરૂર છે ? શું દુનિયામાં વિષવિભ્રમસ્ત વૃક્ષો અને વિષવાળાઓ ખૂટી પડ્યાં છે'

ગિરિશરવ્ આચાર્યના પકડમાંથી જમીનપર ગબડી પડ્યો, પરંતુ તરત જ ધૂળ ખંખેરીને ઉભો થઈ ગયો. રાખવાળી જમીન પર તે પડ્યો હતો તેથી તેનું મોં રાખવાળું બન્યું હતું તેના વાળમાં પણ રાખોડી ભરાઈ હતી. તેના મોં પર ક્રોધનો અગ્નિ સળગી રહ્યો હતો. તે જોશથી આગળ ધસ્યો.

એક ભિખારીઓનું ટોળું પણ ઉત્પાત મચાવવા તૈયાર હતું

આચાર્ય ગાળીઓથી, મુક્કાઓથી અને અપમાનજનક શબ્દોથી ઘેરાઈ ગયા.

એક બોલ્યો : તેને મારીને કાગડા કૂતરાને મોઢે નાખો'

બીજો માણસ બોલ્યો : ના જીવતો સળગાવી દો. બાળીને ભસ્મ બનાવી દો !

પણ આચાર્ય લેશ પણ ભયભીત બન્યા નહિ. તેમણે ભાલાને પકડીને ખેંચી લીધો અને મેઘની જેમ ગર્જના કરી બોલવા માંડ્યું

ઓ ઈશ્વરદ્રોહીઓ ઈશ્વરરૂપી બાગના જંગલમાંથી આ પાપીઓને છોડાવવાની કોશિશ કરો નહિ. જે ઘોર અગ્નિની જ્વાળા તમારા આત્માને બાળી રહ્યા છો, તેમાં સાથે સાથે એના આત્માને બાળવાની કોશિશ કરો નહિ. તમે આ લોકોની

નિખિલના આ શબ્દોની લોકો પર કશી અસર પડી નહિ. નિખિલ તત્ત્વવેત્તા હતો. ઘરને ખૂણે બેસીને પુસ્તકો વાંચનાર તત્ત્વવેત્તામાં લોકનેતાની વાણીનો ભભભભાના સર ઝુમાવનારો પ્રભાવ ક્યાંથી હોય?

વળી પથ્થરમારો શરૂ થયો.

મેહાને રક્ષણ આપતા આચાર્ય એ પથ્થરના મારને સહન કરી રહ્યા. સામે ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરી રહ્યા. ઈશ્વરની દયા પોતાના પર છે અને એ પોતાના ચહેરા પર પડેલા ઘા પર મલમનું કામ કરે છે એમ તે માનવા લાગ્યા.

નિખિલે જોયું કે પોતે આચાર્યનું રક્ષણ બાથબળથી, બળથી કે વાક્ચાતુરીથી કરી શકશે નહિ ત્યારે એણે એને પ્રભુની દયા પર છોડ્યો, જો કે તેને ઈશ્વર પર તલમાત્ર વિશ્વાસ હતો નહિ.

સહસા તેને એક ઉપાય સૂઝી આવ્યો. આ લોકોની અધમતાની તેને ખબર હોવાથી તેને પોતાના નવા ઉપાયની સફળતામાં સંદેહ રહ્યો નહિ. તરત જ તેણે રૂપિયા અને સોનામહોરથી ભરેલી પોતાની થેલી બહાર કાઢી.

તે ઉદાર અને વિલાસપ્રિય પુરુષ હતો. તેણે પથ્થર ફેંકનાર પાસે જઈને તેઓના કાન પાસે રૂપિયા અને સોનામહોરોનો ખખડાટ કર્યો. પહેલાં તો એ લોકોએ પાછો ગણગણાટ કર્યો પણ પછી સોનાના ચમકારમાં તેઓ લુબ્ધ બન્યા અને તેમણે પથ્થર મારવાનું બંધ કર્યું

તેણે એ પથ્થરો લઈ જઈ ને ભિખારીઓના હાથમાં આપી દીધા.

પછી શું થયું ! આચાર્ય તરફ પથ્થરો ફેંકાવા લાગ્યા. એક નાનો ગોળ પથ્થર આચાર્યના મોં પર વાગ્યો અને તે ઘાવમાંથી લોહી વહેવા લાગ્યું. તેમના ચહેરા પરથી વહેતી એ લોહીધારા ત્યાગિની મેલાના મસ્તક પર ટપકવા લાગી; જાણે ધર્મગિરિનું પવિત્ર જળ મેલાનો અભિષેક કરતું ન હોય!

યોગીએ મેલાને એવા જોરથી દાબી રાખી હતી કે તેનો પ્રાણ રૂંધાઈ રહ્યો હતો, યોગીની જાડી ખરબચડી કફનીથી તેનો સુકોમળ દેહ છોલાઈ રહ્યો હતો. ક્રોધ અને ઘૃણાથી તેનું મુખ લાલ થઈ ગયું હતું.

એટલામાં ચમકદાર કપડાં પહેરેલો એક માણસ ત્યાં હાજર થયો અને જોરથી બોલવા લાગ્યો : અરે આ બધું શું થાય છે? આ યોગી સાચો લાગે છે!

આ માણસ નિસિઆ હતો. તે પેલા અંધ સારસ્વતને એના ઘેર પહોંચાડીને આ મેદાનમાં થઈને ઘર તરફ પાછો ફરતો હતો. તેણે અગ્નિજ્વાળાઓ જોઈ, તેમાં મેલાની વસ્તુઓ બળી જવાની તેને ખબર મળી. વળી તેણે જોયું કે આચાર્ય પર લોકો પથ્થર ફેંકી રહ્યા છે. આ જોઈને તે ખાસ વિસ્મિત તો ન થયો પણ તેનામાં આવેશ જરૂર આવ્યો અને તેથી જ તેણે આચાર્યને બચાવવાની કોશિશ કરી.

નિસિઆએ જોરથી કહ્યું : હું કહું છું કે એના પર પથ્થરો ન ફેંકો. આ યોગી મારો બાળમિત્ર છે. મારા પ્રિય મિત્ર પર અત્યાચાર કરો નહિ.

નિખિલના આ શબ્દોની લોકો પર કશી અસર પડી નહિ. નિખિલ તત્ત્વવેત્તા હતો. ઘરને ખૂણે બેસીને પુસ્તકો વાંચનાર તત્ત્વવેત્તામાં લોકનેતાની વાણીનો ભભકભાના સર જમાવનારો પ્રભાવ ક્યાંથી હોય?

વળી પથ્થરમારો શરૂ થયો.

બેભાનને રક્ષણ આપતા આચાર્ય એ પથ્થરના મારાને સહન કરી રહ્યા. સાથે ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરી રહ્યા. ઈશ્વરની દયા પોતાના પર છે અને આ પોતાના ચહેરા પર પડેલા ઘા પર મલમનું કામ કરે છે એમ તે માનવા લાગ્યા.

નિખિલે જોયું કે પોતે આચાર્યનું રક્ષણ જાળવણી, બળથી કે વાક્ચાતુરીથી કરી શકશે નહિ ત્યારે એણે એને પ્રભુની દયા પર છોડ્યો જો કે તેને ઈશ્વર પર વાળમાત્ર વિશ્વાસ હતો નહિ.

સહસા તેને એક ઉપાય સૂઝી આવ્યો. આ લોકોની અધમતાની તેને ખબર હોવાથી તેને પોતાના નવા ઉપાયની સફળતામાં સંદેહ રહ્યો નહિ. તરત જ તેણે રૂપિયા અને સોનામહોરોથી ભરેલી પોતાની થેલી બહાર કાઢી.

તે ઉદાર અને વિલાસપ્રિય પુરુષ હતો. તેણે પથ્થર ફેંકનાર પાસે જઈને તેઓના કાન પાસે રૂપિયા અને સોનામહોરોનો ખખડાટ કર્યો. પહેલાં તો બે લોકોએ પાછો ગણગણાટ કર્યો પણ પછી સોનાના ચમકારમાં તેઓ લુબ્ધ બન્યા અને તેમણે પથ્થર મારવાનું બંધ કર્યું.

નિખિલે જોયું કે બે લોકો પથ્થરો ફેંકવાનું બંધ કરી પોતાની તરફ જોઈ રહ્યા છે. એણે થોડી સોનામહોરો ને રૂપિયા તેઓની તરફ ફેંક્યા. બે લોકોમાં જે બહુ લોભી પ્રકૃતિના હતા તેમણે નીચા વળીને રૂપિયા વીણવા માંડ્યા. નિખિલ પોતાની સફળતા પર પ્રસન્ન થઈને મૂઠીઓ ભરી ભરીને રૂપિયા આમતેમ ઉછાળવા લાગ્યો. પથ્થરની પાકી સડકો પર સોનામહોરો અને રૂપિયાના રણકાર બાજી રહ્યા. આચાર્યના બધા શત્રુઓનું ધ્યાન તે તરફ ગયું અને તેઓ ત્યાં ખસી ગયા.

ભિક્ષુકો, દુકાનદારો વગેરે જમીન પરથી પૈસા વીણવા લાગ્યા. પછી તો પૈસાની લૂંટાલૂંટ ચાલી અને એમાંથી તેઓ અંદરોઅંદર લડવા લાગ્યા. બૌદ્ધસમાજના પુરુષો દૂરથી આ તમાશો જોઈને હસવા લાગ્યા. સ્વયં ભિક્ષુસ્થવિરનો ક્રોધ પણ શાંત થઈ ગયો.

આ ધાંધલ આડે બધા આચાર્યને ભૂલી ગયા. નિખિલ આચાર્ય પાસે દોડી ગયો. તેણે આચાર્યના શરીર પર પોતાનો ડગલો નાખ્યો. ત્યારબાદ લોકોને ખબર ન પડે એ રીતે તેને અને મિત્રાને એક બાજુ લઈ ગયો. પછી તેઓ ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યાં.

થોડો સમય તેઓએ દોડવાનું ચાલુ રાખ્યું અને જ્યારે ખાતરી થઈ કે હવે શત્રુઓ આવી શકે એમ નથી એટલે તેઓ ઊભાં રહ્યાં.

ભિન્ન સ્વરે નિખિલ બોલ્યો : આપણું રૂપ અહીંથી

બધ થાય છે લક્ષ્મીજી તપ કરવા જાય છે અને બેલા હવે આચાર્ય એને જ્યાં લઈ જશે ત્યા જશે.

બેલા બોલી તમારા વિલાસી જીવનથી હું તગ આવી ગઈ છુ મારુ સુખ સાચુ સુખ નહોતુ આ યોગી મને સુચ્ચિદાનદ આપશે.

બેલા, આચાર્ય બોલ્યા હું તને શાશ્વત સુખ અપાવીશ. મે એ સુખનો અનુભવ કર્યો છે એટલે એમા વિશ્વાસ રાખ. તેં સસારની વસ્તુઓ ત્યાગીને પવિત્રતા પ્રાપ્ત કરી છે

બેલાએ નિખિલને કહ્યુ, તુ આવ્યો જ, તમારા લોકોની હું પૂજા કરુ છુ

બેલા તારુ કલ્યાણ થાવ ! જા, સુખેથી વિદાય થા.

નિખિલ પાછો ફર્યો.

બેલા ને યોગી સરોવરતટે આવ્યાં.

પછી કિનારે કિનારે ચાલવા લાગ્યાં. આગળ યોગી ને પાછળ નારાંગના ! એવામા જમીન પર ઠેસ વાગતા બેલાનો પગ ધવાયો ને એમાંથી લોહી નીકળ્યુ

આચાર્ય તે જોઈ રહી શકયા. બેલાના પગ પાસે બેસી બોલ્યા: બહેન, મારી બહેન! અને પછી બેલાનો રક્તમય ગૌર પગ તેમણે આનદથી ચૂમ્યો.

આચાર્યે પ્રાર્થના કરી, ઓ દેવ, આ પવિત્ર રક્તથી ખરસાયલી ભૂમિ પર એક વૃક્ષ ઉગાડો. જે વૃક્ષ માથી સુગધનો પમરાટ સસારમાં પ્રસરે.

એવામાં એક ઊંચો અશ્વ હણહણીને ત્યાંથી નીકળ્યો.

આચાર્યની આજ્ઞાથી મેના એ અશ્વ પર બેઠી.

સાંજે તેઓ એક શહેરમાં આવી પહોંચ્યાં. અશ્વને વૃક્ષ સાથે બાંધ્યું. પછી એક સુંદર ઘટમાંથી બન્નેએ આપેલા કળશમાંથી બન્નેએ પાણી પીધું.

પિતા, ભોજનનો આવો આનંદ મેં આજે જ મેળવ્યો. ઈશ્વરની કેવી મહા દયા છે! મેનાએ કહ્યું.

ચાલો હવે આપણે પ્રયાણ કરીએ. અંધારામાં પણ ઈશ્વરનો દિવ્ય પ્રકાશ આપણને માર્ગદર્શન આપશે.

આખી રાત એ રીતે યોગી ને સુંદરી ચાલતાં રહ્યાં. સવારે તેઓ એક મંદિર પાસે આવ્યા.

આ શું છે પિતા?

એ જગ્યાની અંદર જ હું તને મૂકવાનો છું. યોગી બોલ્યો.

તેઓ આશ્રમના દ્વાર પર આવ્યા. એક વૃદ્ધા સાધ્વી સ્વાગતે ઊભી હતી.

યોગી બોલ્યા: પૂજ્ય માતા, હું એક આત્માને લાવ્યો છું જે પહેલાં વિષયવાસનામાં સબડતો હતો. પણ હવે તે એમાંથી મુક્ત બન્યો છે. તેનો આપ ઉદ્ધાર કરો.

મેના માતા સાધ્વીને નમી.

યોગીએ મેનાનો આખો જીવનવૃત્તાંત માતાને કહ્યો.

માતા મેનાને એક ઓરડીમાં લઈ ગઈ. ઓરડી

તમામ ખાલી હતી. નહિ જેવી વસ્તુઓ જ અંદર હતી.

યોગી બોલ્યો : આના બારણાને હું તાળું મારીશ. પ્રભુ જાતે આવીને તે ઉઘાડશે. પછી તેમણે બેલાને અંદર પૂરી અને બારણે તાળું માર્યું.

બેલા બારી પાસે ઊભી રહી. તેનું મુખ અપૂર્વ કાંતિથી શોભી રહ્યું હતું.

જેવા બેલાના સુંદર ચરણ, એવો જ એનો ચહેરો પણ સુંદર. આચાર્યે આટલું બોલીને આશ્રમમાંથી વિદાય લીધી.

પ્રયાણ

[૧૫]

આચાર્ય પુરુષ બીજે દિવસે પોતાના મૂળ સ્થાનમાં આવ્યા હતા. શિષ્યોએ ધાર્મિક સ્તુતિથી તેમનું સ્વાગત કર્યું અને તેમના આશીર્વાદ માગ્યા.

આચાર્યે આશીર્વાદ આપ્યા.

આચાર્ય પોતાની કુટિરમાં આવ્યા. બધી જ વસ્તુઓ મૂળ સ્થિતિમાં જ પડી હતી, છતાં કે! અહીં આવતાં જ તેમનો સદાનો સાથી આનંદ કેમ હવાઈ ગયો! તેમને એ આત્માને તાજગીનો હર્ષ કેમ નહોતો થતો!

જે વસ્તુઓ પહેલાં તેમને સજીવ ભાસતી હતી તે હવે મુડદાં જેવી નીરસ ને નિષ્પ્રાણ કેમ જણાવા લાગી! પોતે શું પહેલાંના આચાર્ય પુરુષ હવે રહ્યા નથી! આ બધું શું થઈ ગયું!

આચાર્યે ભયંકર નિસાસાથી હાથ પછાડ્યા. પોતે જે કંઈ જોયું હતું તે યાદ આવવા લાગ્યું. ખાસ કરીને મૈત્રા યાદ આવવા લાગી. પાપમૂર્તિ મૈત્રા! કેવડું મહાન પાપ!

ફરી મેઘા યાદ આવી ! એનું મુખ ! એની આંખડીઓ ! એનું હાસ્ય ! પ્રેમ થયો એ પુણ્ય કે પાપ ? અને જે મેં આચર્યું એ શું ઈશ્વરપ્રેરિત હતું કે શેતાનપ્રેરિત હતું ? કેટલો અભાગિયો વૈરાગી પોતાને ભુલાવી રહ્યો છે ! મનમંદિરની કઈ મૂર્તિ પોતાના જેવા યોગીને લોભાવી રહી છે !

મેઘાની યાદ ન લાવવાનો તેમણે વિચાર કર્યો પણ બન્યું તેથી સાવ વિપરીત. બધી જ વસ્તુઓમાં તેમને મેઘાની મનોહર દેહમૂર્તિનો આભાસ થયો. વારાંગનાના રૂપમાં અપ્સરાના રૂપમાં, સ્નાનવસ્ત્રના નારીના રૂપમાં સાધ્વીના રૂપમાં, એમ વિવિધ રૂપોમાં મેઘા તેમની આસપાસ આઠે પ્રહર હાજર રહેવા લાગી. બધાંય રૂપ મનમોહક !

આચાર્ય આક્રંદધ્વનિ બોલ્યા : ઓહ, એના પાપોના કેટલાં બધાં રૂપો ! બધાં મારા પર ધસી આવે છે ! હે ઈશ્વર, મેં જે કંઈ કર્યું તે તારી ખાતર તારા ધર્મ ખાતર જ કર્યું હતું અને તું એ દરેક વખતે મારી પાસે નહોતો ? તું સાથે હતો તો પછી અત્યારની આ વેદના શા માટે ? આ દુ:ખ શા માટે ?

આચાર્યના મનમાં અશાંતિ વધવા લાગી. રાતના તે ઊંઘી ન શકતા. મહામહેનતે પ્રાર્થના બાદ ઊંઘ લાગી તો અચાનક જાગી જવા લાગ્યા. સ્વપ્નમાં કે જાગ્રત અવસ્થામાં તેમને ચોટીની જનોઈ મેઘાનો સુંદર પગ ચૂમતો યોગી દેખાતો. રૂપાળી સહિયારી મેઘા તેમની પથારીમાં આવી સરકી આવતી !

તેમનાથી હવે આ સહન થતું નહિ.

પછી તે કેટલાય દિવસ કુટિરની બહાર નીકળ્યા નહિ. પોતાના મોંને એ છુપાવી રાખતા, પણ તેમના મુખ પરની શ્યામતા દિનપ્રતિદિન વધવા લાગી.

એક દિવસ તેમની સામે બેલાની મૂર્તિ આવીને ખડી થઈ કેમ ન આવે! તેમણે વિચાર્યું કે મેં આ રમણીરૂપને બાળવું કેમ ન શક્યું? મારી જાતને એના પગના ચુંબનમાંથી છોડાવી કેમ ન લીધી? હું શું સ્ખલિત બન્યો છું? હું હવે શું વિલાસજંતુનો ભોગ બન્યો છું!

આ તેમની ભીતિ સાચી નીવડી. પેલી મદ, મોહ, મત્સર નામની છયે શિયાળો તેમની કુટિરમાં જ ધામો નાખીને પડી હતી!

અને દિવસે દિવસે શિયાળોની સંખ્યા વધતી ચાલી. કુટિર આખી શિયાળોથી જ ઊભરાઈ ગઈ.

આખરે આચાર્યે પોતાના આ પાપવિચારોમાંથી છૂટવા કુટિર છોડીને બીજે ક્યાંય જઈને આકરું દેહદમન આદરવાનો નિર્ણય કર્યો.

સલાહ લેવા તે સંત પાલમ પાસે ગયા. પોતાની કથા કહી પોતાનો નિશ્ચય જણાવ્યો. પછી બોલ્યા: તમને નથી લાગતું કે આકરું દેહદમન કરીને મારે શેતાનની છાયામાંથી મુક્ત બનવું જોઈએ?

ભાઈ, તું સંસારના કોલાહલમાંથી નિર્જનતામાં આવ્યો છે એટલે કોઈ ગમગ આમ લાગ્યા કરશે. તેના નિવારણ માટે એકાન્તવાસમાં જવાને બદલે સાધુઓની વિશાળ સંખ્યા

પ્રસરતા આશ્રમમા જ. એમા મર્કેરિના સાધુઓ છે તેમાં વને શાતિ મળશે. મનના કાબૂનો પ્રશ્ન હોય ત્યા માત્ર વિવેકવિહીન દેહદમન ને આકરી તપસ્યાથી કશુ વળશે નહિ અતિ સઘન ક્યારેક નિર્બળતા આપે છે અને અતિનિર્બળતા રૈધિલ્ય જન્માવે છે દેહદમન કરીને દેહનો નાશ કરવો એ એક જાતની આત્મહત્યા છે અને એ શેતાનના હાથમા જઈ પડવા બરાબર છે

આચાર્ય પાછા ફર્યા—અ ત પ્રથમ ખેતીવાડીના કામમાં જુટાયા.

આચાર્ય પોતાની કુટિર પર આવ્યા તો શિષ્યોની સખ્યા લાખ સુધી પહોચેલી જણાઈ

તેમણે શિષ્યોને એકઠા કર્યા. પ્રવચન કરીને પોતાની આંતરિક હાલત દર્શાવી અને તેઓને કહ્યુ

માણસનો બાહ્ય વૈભવ લૂટાય છે એ ગરીબ થાય છે પણ એમા ઝાઝી ચિંતા કરવા જેવું નથી, પણ એનો આતર વૈભવ લૂટાય ત્યારે એ ભિખારી થાય છે. એ વખતે ખરેખર ચિંતા કરવા જેવુ છે તમે જાણતા નથી, પણ તમારા નેતા તરીકેનો આંતર વૈભવ મે ખોયો છે એ પ્રાપ્ત કરવા માટે આજે પ્રયાણ કરુ છુ નમ્રતા ને નિખાલસતા માણસના પુનરોદ્ધારના સોપાન છે

શિષ્યોએ ઘણી આજીજીઓ કરી, પણ આચાર્ય પુલ્મ આશ્રમનો ત્યાગ કરીને ચાલી નીકળ્યા.

આચાર્ય પુલ્મ સતદિવસ ચાલીને અંતે એક જૂના

મંદિર પાસે આવી ઊભા. મંદિર જીર્ણ હતું પણ પ્રાચીન હતું.

મંદિર પાસે એક લાકડાનો ઊંચો બાજઠો હતો. આચાર્યે તેના પર પદ્માસન વાળી દેહદમન કરવાનો નિર્ણય કર્યો. ગામમાં જઈને એક સુથાર પાસે, બાજઠા પર ચડવા માટેની સીડી તૈયાર કરાવી લીધી.

આચાર્ય બાજઠા પર ચડ્યા અને બોલ્યા : હે ઈશ્વર, મૃત્યુપર્યંત તપસ્યા કરતો હું અહીં જ રહીશ.

આચાર્યની પાસે ખાવાપીવાનું કે ઓઢવાનું કશું હતું ? નહિ, પણ બીજે દિવસે ગામના ભક્તિવંત લોકો એ વસ્તુઓ ત્યાં આવીને આપી ગયા.

ચોકઠું બાંધેલા પર શરીરને ગોઠવતાં તેમને બહુ કષ્ટ પડતું હતું. છતાં તેમને ઊતરવાને બદલે આસનમાં જ સુવિધા દેખાતી. ભમરાઓ કોઈ વાર તેમના શરીરને ડંખ મારતા અને તેથી એમને વેદના થઈ આવતી.

પેલો સુથાર એક દિવસ ત્યાં આવ્યો. સાધુનું આ કષ્ટ તેનાથી જોવાયું નહિ. એટલે ભક્તિની મમતાથી તેણે બાજઠાની આજુબાજુ એક નાનો કઠેરો અને ઉપર છત કરાવ્યાં.

જોતજોતામાં આ અસાધારણ યોગીની વાત આજુબાજુ ફેલાઈ ગઈ. દુખિયાં-રોગિયાં ને ભલાભોળા માણસો તેમના દર્શને આવવા લાગ્યા. અને, થોડા વખતમાં તો ઘણા બધા માણસો આ યોગીમાં પ્રભુના અવતારના દર્શન કરવા લાગ્યા. લોકો માનતાઓ ભક્તિના સાગરમાં જયજયકાર કરવા લાગ્યા એટલે એને કંઈક ભગતા પણ ઊતરી.

કેટલાક વેપારીઓ અહીં આવ્યા. તેમણે યોગીના ચમત્કારોની વાતો મીઠું–મરચું ભભરાવીને કરી. દૂધવાળાઓએ–લાકડાવાળાઓએ એમના નામના પરચાની વાતો ફેલાવી. કેટલાક જૂનો ધરથી કંટાળી અહીં આવી વસ્યા.

આ કીર્તિથી આકર્ષાઈને બે મહાન સંતો તેમની પાસે આવ્યા, પણ તેમને આચાર્યના દેહદમનનો કશો અર્થ જણાયો નહિ. એટલે તેઓએ આચાર્યને નીચે આવવા આગ્રહ કર્યો.

આચાર્યે કહ્યું : ઈશ્વરી સંકેતથી જ હું અહીં ચડ્યો છું અને ઈશ્વરના સંકેતથી જ નીચે ઊતરીશ. તે વિના નીચે ધરતીને સ્પર્શ પણ કરીશ નહિ.

કેટલાક સાધુઓએ આચાર્યની જેમ મચાન પર રહેવા માંડ્યું. પણ અન્ય સાધુઓના ઉપદેશથી એમને અંતે ખ્યાલ આવ્યો કે ભોળા લોકોને ભરમાવવા સિવાય આનો કશો અર્થ નથી, એટલે તેઓએ આ પ્રવૃત્તિ છોડી દીધી.

ભક્તોએ કહ્યું, ભાઈ ! આ તપ તો બીજાના હાથે લોટાના ચણા ચાવવા જેવું છે. રૂપિયે રૂપિયાનું ગણું નહિ.

ધીમે ધીમે યાત્રાળુઓની સંખ્યા વધી. એમની સગવડ માટે દુકાનો થઈ. ખાનપાનનો માલ વેચાવા લાગ્યો અને છ મહિનામાં તો એ ઉજ્જડ પ્રદેશમાં એક નાનું નગર વસી ગયું. લોકોએ એનું નામ પુણ્યનગર રાખ્યું. તીર્થધામોમાં એ ચડ્યું ગયું.

આચાર્ય કહેતા : મને ઘેરી વળેલાં પ્રલોભનો અને

પાપોના હિસાબે આ કઠોર તપ કશી વિસાતમાં નથી. આપણે સ્થૂલ દૃષ્ટિએ જે વિશ્વ જોઈએ છીએ તેના કરતાં પણ વિશાળ વિશ્વ, મારાં પાપોએ અને કુભાવનાઓએ મારા આત્મામાં ઊભું કર્યું છે. માયા અને મૃત્યુનો અંધકાર મને ઘેરી વળ્યો છે. હું પ્રલોભનો અને કુભાવનાઓનું રણમેદાન બન્યો છું.

પણ આ વચનો આચાર્ય બોલતા હતા કે તેમના ચિત્તમાં કીર્તિ પ્રત્યે જાગેલી વાસના બોલતી હતી તે કઈ સમજાતું નહોતું. લોકો યોગીની આ લઘુતા જોઈ વધુ ને વધુ આકર્ષિત બનતાં ચાલ્યાં.

પછી તો સાંસારિક ઇચ્છાઓની તૃપ્તિ માટે રાજાઓ, શ્રીમંતો ત્યાં આવવા લાગ્યા. તેમના આવવાથી આ સામાન્ય સ્થાનનો મહિમા વધી ગયો. સંતાનની ઇચ્છાથી શ્રીમંત-પત્નીઓ ને રાજરાણીઓ ત્યાં આવવા લાગી. ધન મેળવવા શ્રીમંતો યોગીના ચરણ ચાટવા લાગ્યા. અપંગો, રોગીઓ, દુખિયાઓ અશક્તો, જલંદર રોગના માણસો અને પક્ષાઘાત-વાળાઓ પણ આવવા લાગ્યા. આચાર્ય આંખો મીંચીને એમના પર હાથ ફેરવતા અને ઘણાંઓને ખૂબ સંતોષ થતો.

એક વાર તો એક બેભાન છોકરીના માથે વડનું પાંદડું મૂકીને તેમણે એની મૂર્છા વાળી દીધી.

આ ચમત્કારોએ લોકોને આંજી નાખ્યા. લોકોનો સાગર-પ્રવાહ હવે બસ્તીએ ધસવા લાગ્યો.

ત્યાં સ્ત્રીપુરુષો જમીન પર આળોટવા આળોટતાં

પવિત્ર સ્તંભ પાસે આવતાં અને એમના શરીર ઊતરાઈ જતા. એ જોઈને આચાર્ય મનમાં બોલતા

ઓહ! પ્રભુ! કોણીનું નાળિયેર મને કેમ બનાવે છે? આ લોકોના આ પ્રકારના કષ્ટોનું નિમિત્ત હું જ છું અને એથી તો આ દેહ મૂર્તિ-માયા જેવા અનુસ્તત્વોથી ભરાયો છે

પણ કોઈક સારા માણસ તેમના સ્તવન કરનારાથી વાદી કેતા ત્યારે આચાર્ય મનમાં તક લેતા.

વાહ! કહેતા પ્રભુના આ નવો અવતાર છે! જગતને તારવા આવ્યો છે

અકસ્માત ધાર્મિક પર્વના દિવસોમાં તો કૂચકૂચી લોકોના ટોળા આવ્યા. મોટો માનવમેળો જામ્યો. જબરી જમાવટ થવા લાગી, નાની નાની રાવટીઓ ઊભી થઈ. પોતાની જુદી જુદી જાતની ઇચ્છાઓની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવા લોકો મોટે મોટે આચાર્ય પૂજના અને ઇશ્વરના સ્તુતિગાન કરવા લાગ્યા

એક શાન્ત રાત્રે નદીના જળમાં આચાર્યે એક મૂર્તિ જોઈ. ઓહ! બેશરમની જ એ ચમકતી મૂર્તિ હતી! મોહિની મૂર્તિ! આચાર્યે અદ્ધે એના પર થા દૃષ્ટિ દીધી. મૂર્તિ પ્રગટ! રે બેશ! પોતાની પણ મઢી?

પછીના દિવસોમાં આચાર્યે ઉપવાસ તપ આરંભ્યું

ઋતુ ઋતુના કામ કરવા લાગી. આકાશમાં વાદળ ઘેરાયા ને જ માર તૂટી પડ્યો

પાપોના હિસાબે આ કઠોર તપ કરી વિલાસમાં નથી. આપણે સ્થૂલ દૃષ્ટિએ જે વિશ્વ જોઈએ છીએ તેના કરતા પણ વિશાળ વિશ્વ, મારાં પાપોએ અને દુર્ભાવનાઓએ મારા આત્મામાં ઊભું કર્યું છે. માયા અને મૃત્યુનો અંધકાર મને ઘેરી વળ્યો છે. હું પ્રલોભનો અને દુર્ભાવનાઓનું સ્મશાન બન્યો છું.

પણ આ વચનો આચાર્ય બોલતા હતા કે તેમના ચિત્તમાં કીર્તિ પ્રત્યે જાગેલી વાસના બોલતી હતી તે કોઈ સમજતું નહોતું. લોકો યોગીની આ લઘુતા જોઈ વધુ ને વધુ અભિભૂત બનતાં ગયાં.

પછી તો સાંસારિક ઇચ્છાઓની તૃપ્તિ માટે રાજાઓ શ્રીમંતો ત્યાં આવવા લાગ્યા. તેમના આવવાથી આ સામાન્ય સ્થાનનો મહિમા વધી ગયો. સંતાનની ઇચ્છાથી શ્રીમંત પત્નીઓ ને રાજરાણીઓ ત્યાં આવવા લાગી. ધન મેળવવા શ્રીમંતો પીંછીના સ્પર્શ માગવા લાગ્યા. અપંગો, રોગીઓ, દુખિયાઓ આવતા, જ્વર રોગના માર્યા અને પક્ષાઘાત વાળાઓ પણ આવવા લાગ્યા. આચાર્ય આંખો મીંચીને એમના પર હાથ ફેરવતા અને ઘણાઓને પૂરો સંતોષ થતો.

એક વાર તો એક બેભાન છોકરીના માથે તાજું પાણી મૂકીને તેમણે એની મૂર્છા વાળી દીધી.

આ ચમત્કારોએ લોકોને આંજી નાખ્યા. લોકોનો સમુદાય હવે ભક્તિએ માનવા લાગ્યો

ઘણાં સ્ત્રીપુરુષો જમીન પર આળોટતાં આળોટતાં

ભેંસાનું મંત્ર-તંત્ર કે વશીકરણ દ્વારા હરણ કરનાર આ જુનેભાર સાધુને યોગ્ય શિક્ષા કરવાના વિચારે કાર્તિકે એના શરીરનું વજન કર્મચારીઓ પાસે લખાવી લીધું અને પોતાની સાથે રહેલા એક ચિકિત્સકને આ ચમત્કાર સાચો હોઈ શકે કે નહિ તે વિષે પૂછ્યું

ચિકિત્સકે જવાબ આપ્યો આ યોગીમાં ચિત્તની અસ્વસ્થતા છે તે કોઈ માનસિક રોગથી પીડાય છે અને પ્રકાર માત્ર લોકો આમ માને છે તે આ યોગીની શક્તિ છે નહિ પરંતુ એમનો એક વાર ઓનાર્ક જપેલી શ્રદ્ધા પાછી મેળવી. તેથી શ્રદ્ધા મોટું ઔષધ છે એટલે આ કોઈ ચમત્કારિક પુરુષ નથી, માનસિક વ્યાધિથી પીડાતી એક વ્યક્તિ છે'

કાર્તિકસ્વામીએ પછી પુરુષને કેટલાક પ્રશ્નો પૂછ્યા.

પણ આચાર્ય એ નાસ્તિક સાથે એક શબ્દ પણ ઉચ્ચાર્યો નહિ. પોતાના શિષ્ય મારફત કાર્તિકને સ્વામી સાથે જવા કહ્યું

માનસિક વ્યાધિનો ભોગ બનતા આ લોકો છે એમ માનીને તે વિદાય લેતા કહ્યું હતું આપ આ ભાવ પછી નીચે ઊતરો ત્યારે પાટનગરમાં આવીને મારે ઘેર જમવા પધારજો! 'આપનું ઠીક ઠીક માનતા કહ્યું.

વાતોમાં આ શહેરમાં આચાર્યનું આગમન થયું અને આચાર્યની કીર્તિ વધારે વિસ્તૃત બની. આ વખતે કાર્તિક જ્યારે નાસ્તિક મનુષ્યના હૃદયનું પરિવર્તન કર્યું છે એવી વાત ઘેર ઘેર થવી ફેલાઈ ગઈ

વગડામાંથી ભાગ્ન પકડ્યો. આચાર્યનું શરીર બીજ્યું એક દિવસ એકાએક શરીર તપી ઊઠ્યું. ટોળી આખી તરફડી ઊઠી. નાનામોટા ગૂમડાં શરીરે ભર્યાં, છતાં આચાર્ય તો જ એવી હા. તેઓ માનતા હતા કે દેહને કષ્ટ આપું તો જ એનાથી મુક્તિ મળે!

આમ છતાં બેકાની મોહિની મૂર્તિએ એમનો કેડ છોડ્યો નહિ. આખ મીંચતાં બેકા! આખ ખોલતાં બેકા! ક્રિયા માં બેકા! સમાધિમાં બેકા. બેકાએ ક્યારે પીછો પણ છોડ્યો ન! ક્યાં ત્રણ ટકાની બેકા અને ક્યાં લાખનો યોગી!

આચાર્ય મનોમન બોલતા : પ્રભો! હજી મને વધારે અગ્નિ બનાવ! પણ એ આત્માને અભિભૂત કરવાની શક્તિ દે. દેહ-દમનથી મેળવીશ, વાસનાઓને સુકાવીશ, કુભોગના-ના વિનાશ સર્જીશ. અને તું મને વાસનાઓનો કૂપ બનાવી દે; હું મનથી, તપથી, વાસ નાશ-અસ્ત્રથી એ કૂપને ધર્મના યજ્ઞકુંડ બનાવી શકીશ.

એક વાર પિતા વૃદ્ધ કાર્તિકસ્વામી ક્ષત્રિયાણી સામે ત્યાં આવ્યા. તેનું આ આચાર્ય ઓળખી શક્યો. પોતાને પ્રિય વાસના બેકાને પાછી જતા આચાર્ય તે કેમ ન ઓળખી શકે!

નર્તિ બેકાના નવા ભરી આપ્યું નગર કેવું રસહીન બની ગયું હતું! માતાની અને બેનોનાએ બેકાનું સ્થાન લેવા પ્રયત્ન કર્યો પણ એ બેકાના જેવો સંયમ ન આવ્યો. શરૂ થયેલ વનતમાં રમે તેના મર્મમાં આવીને તેઓ કાઠી નવા ઝીણ બની ગઈ હતી.

એક રાત્રે

[૧૬]

જગત ઊંઘતું હતું આચાર્ય પુષ્પ જાગતા હતા. તેમને કંઈ અરાજ અજાણ્યાનો ભાસ થયો.

અવાજ બોલતો હતો : તું આત્માઓને સાફ કરવા, નાસ્તિકોને આસ્તિક બનાવવા, વિધર્મીઓને ધર્મી બનાવવા પાપીઓનો ઉદ્ધાર કરવા નિયુક્ત થયો છે. આજ પછી નીચે ઊતર અને વિધર્મીઓ, રોગીઓ, પાપીઓ અને નાસ્તિકોનો ઉદ્ધાર કરવા જગતમાં વિચરણ કર અને જ્યાં જ્યાં વિધર્મીઓ જણાય ત્યાં ત્યાં આ ધર્મનો ઉપદેશ કર! અને ઓ પુષ્પ! ટીંટી પરથી પગથિયા વાટે ઊતરવામાં કંઈ ચમત્કાર નથી. કૂદકો મારીને નીચે આવ. એમાં જ તારા આકાશ દેહમનનું ગૌરવ છે. પેલું જગત ચમત્કારનું પૂજક છે.

આચાર્ય કૂદકો મારવા તૈયાર થયા અને બીજો અવાજ તેમને સંભળાયો : આહ તું ભારી ભ્રમમાં જણાયો છે. તમામ વચોળી હું વાત કહું છું. મને તું ઓળખતો નથી? હું ભગવાન છું!

આચાર્ય મૂંઝાયા.

[illegible]
[illegible]
[illegible]

સમાધિ પરની મૂર્તિઓ જોઈને વળી તેમને વિષાદ થઈ આવ્યો. કોઈક વાર મૂર્તિઓ બોલતી 'અમારી ધૃણા ન કર! અમને મૃતદેહો માનીને તિરસ્કારીશ નહિ. અમારામાં પણ એક દિવસ જીવન હતું!

અને એક પુષ્ટ પયોધરવાળી યુવતીની મૂર્તિ તેમની પાસે આવીને બોલી : ઓહ મૂર્ખ માનુષ! આવ મને પ્રેમ કર! તને જે પ્રેમ અત્યારે પજાળીને તારી પાસે આ બધું અર્થહીન કામ કરાવે છે તે જ પ્રેમની હું મૂર્તિ છું. મારા બાહુપાશમાં આવ! શાંતિ અહીં છે ગા . જોશાનું હું એક રૂપ છું! અને એ જ રૂપ પ્રકૃતિના બધા તત્ત્વોમાં છે! તું ક્યાંથી ભટક્યો છે! મારા સૌંદર્યનું પાન અનેક રાજામહારાજાઓએ કર્યું હતું અને મને હજાર વર્ષ થયાં છતાં જો તો ખરો મારામાં એ સૌંદર્યસુધા એવી ને એવી મધુર છે એ જ મેશા એક વાર મેનકાના રૂપમાં હતી, વાસવદત્તાના રૂપમાં હતી. એક વાર મારા રૂપમાં હતી. જીવતાં મેં જગતનાં તમામ પાપો મારે માથે લીધાં હતાં! શાને કેમ ઊભો છે! ચોક્કસ માનજે કે તું જ્યાં હશે ત્યાં મેશા તને ફરી ફરીને જ્યાગે.

વળી તે આચાર્ય હસેલમ આવીને બોલવા લાગી:
આપ પણ પ્રેમના અંશરૂપ હતા અને અમે રૂપગર્વિતાઓ પણ ઈશ્વરની સૃષ્ટિનું નિર્માણ છીએ. અમારાં બધાં જ કર્મો શું એની ઈચ્છાથી નથી થતાં? તો તું અમારાથી દૂર કેમ જાય છે? અમને શા માટે આત્મા જાણી લેતા નથી? આવ, મારી પાસે આવ મને એક ચુંબન આપ.

આ બે અવાજોમાં ઈશ્વરપ્રેરિત અવાજ કયો અને શેતાનપ્રેરિત અવાજ કયો તે એ નક્કી કરી શક્યા નહિ.

પોતાની આ મંદબુદ્ધિ માટે તેમને ખૂબ લાગી આવ્યું. આટઆટલી ઉમ્મર તપસ્યા બાદ પણ પોતાનામાં દૈવી અને આસુરી વૃત્તિને ઓળખવાની શક્તિ આવી નહિ એથી તે વ્યથિત બન્યા.

કયા અવાજને માનવો? સીડી મારફત ઉતરવું કે કૂદકો મારીને?

કોણ જાણે કેમ, પણ કોઈ આંતર અગમ્ય પ્રેરણાને વશ થઈને તેમણે કૂદકો મારવાનું માંડી વાળીને નીસરણી મારફત નીચે ઉતરવા માંડ્યું. અંધારી રાતે નીચે ઉતરી ઊંઘતા લોકોની ચાવડીઓ વટાવીને આચાર્ય પુષ્પ નગરની બહાર નીકળી ગયા.

દૂર દૂર એક નિર્જન સ્થાનમાં તે આવી પહોંચ્યા. અહીંથી પણ તેઓ દૂર જવા માટે ઉત્સુક હતા.

તેમણે સતત પ્રવાસ કર્યું ભૂખ-તરસથી તે પીડાવા લાગ્યા.

અન્તે તે એક શ્મશાનભૂમિમાં આવી પહોંચ્યા. મૃત જીવોની સમાધિઓ ત્યાં આવી હતી. સમાધિની અંદરની બાજુમાં અવાવરુ ઓરડીઓ સાપ-વીંછીઓથી ઊભરાતી પડી હતી. દેહદમન માટે આ સ્થાન જ વધારે અનુકૂળ બનશે એવા મનોભાવથી એક ઓરડીની અંદર તેમણે વિશ્રામ કર્યો અને એક સંખાતા આભાશિયાંમાંથી કમળાકાર ખાઈને ભૂખને સંતોષી.

એમણે કરવા લાગ્યા. તેને વણવા લાગ્યા. તેમાંથી વસ્ત્ર બનાવવા લાગ્યા. ક્રમમાં ચિત્ત પરોવવાથી એમના મન પર સેતાનનો માથે કંઈક હળવો બન્યો, તેમના ચિત્તને કંઈક શાંતિ વળી. ક્રમવશ હાથ સતને સ્વાવલંબી બનાવતા. નવરો હાથ મનને નવનવી ભ્રાંતિમાં મૂકી દેતા.

વસ્ત્ર ઉપરાંત ખજૂરીના રેસાઓમાંથી ટોપલીઓ પેરણ, ચટ્ટાઈઓ અને સાવરણી તેમણે બનાવવા માંડ્યા.

હવે શું પોતાને પૂર્ણ ઈશ્વરરૂપ પ્રાપ્ત થઈ હતી? ના, ના, હજી નહોતી મળી.

એક રાતે તેમણે એક સ્વપ્ન જોયું.

સિતારવાળી પેલી પ્રતિમા—સ્ત્રી એના પ્રેમીને છોડીને તેમની પાસે આવી. એ નગ્ન હતી. શ્રીફળ જેવા એના પયોધરો હરદ્દર થતા હતા. એણે પોતાના જુલ્ફાં ગૌર પયોધર આસ્પાસ એના ગાલને અડાડ્યા. આચાર્યે એ સુંવાળા સ્પર્શને દૂર કર્યો નહિ. તે એ જ અવસ્થામાં પડ્યા રહ્યા. તે સાલીનાર આનંદ સ્વરે બોલ્યા: એક સુંદરી! હજી જરા વધારે વાર પડી રહે! મારા ચિત્તને શાંતિ આપે છે તારા સમાગમથી!

સુંદરી વળી ઊભી થઈ ઉંબર પાસે જઈ બોલી: શા માટે પડી રહું? આવા પ્રેમીઓ માટે સૂક્ષ્મ ભાવનાશક્તિ જ બસ છે. તેને માટે છાયાની છાયા પણ બસ છે. અને હવે તું પતિત બન્યો છે, ધ્યાનની કોઈ અવધ રહી નથી. મારી અવધ પૂરી થઈ છે. હવે મારે અને તારે નાતો કેવો?

આચાર્યે આખી રાત વિલાપ કર્યો. એક કેવું ધ્યાન!

અને વાંસ વગાડીને એ રાગિણી ગુંજન કરતો એક પુરુષ આચાર્યે જોયો. જગતની અપૂર્વ સુધા!

મનની શાંતિથી આચાર્ય ઊભા થયા. આંખો પર હાથ મૂકી દીધો. તેમનું ચિત્ત વિકલ બન્યું.

તેમણે આ સુંદરીને ભૂલવા વળી આકરા યમનિયમો આદર્યા. જપ-તપ શરૂ કર્યાં. દેહને ખૂબ તાવવા માંડ્યો. કાયા તો સુકાઈને કાંટા જેવી બની ગઈ.

વળી એક રાત્રે તેમણે અવાજ સાંભળ્યો: હે મિત્ર! આ ખોટું દેહદમન તને કશું આપી શકશે નહિ.

આચાર્યે વળી આંખોને હાથથી દબાવી દીધી.

વળી એક બીજી રાતે તેમણે સાંભળ્યું: હું ધરિત્રી સુરસ્થાને માન આપ! સાદી ને સરળ રીતે જીવતી જીવન જીવતા લોકોને અનુસર! સાચી માને સુખી થવું જોઈએ, એ વાતમાં દોષ જોવાનું છોડી દે.

પછી તો શેતાનના આવા વિવિધ રૂપો તેમના ચિત્તની શાંતિને હરી લેવા લાગ્યા. આમ આ પ્રલોભનોથી આચાર્ય તે પરાક નથા અને એક દિવસ કોઈ પ્રેતે તેમની પહેરવાની લંગોટી પણ તાણી લીધી.

હવે તેમને સમજાયું કે નવરા ચિત્ત બેસી રહેવાથી આ બધું બને છે. પેલા સંત જ્ઞાન તેમને સાચો લાગ્યો. આ તો દિવસ કામ કરીને જ પોતાના ચિત્તને શાંત રાખતો હતો.

આચાર્ય પણ એ રસ્તો લીધો અને બીજીના દેશ

તૃષ્ણાનો પરિચય

[૧૭]

આચાર્યે આમ બોલી તો એમણે પોતાની આસપાસ કેટલાક સાધુઓને પોતાની સેવામાં ઊભેલા જોયા.

આ લોકો દૂરના આશ્રમે જવા નીકળ્યા હતા. ત્યાં એક મહાત્માનો અંતકાળ નજીક આવવાનો હોઈને આ બધા પર્વતશૃંગ પરથી નીચે ઊતર્યા હતા. રસ્તામાં તેમણે આચાર્યને મૂર્છિત અવસ્થામાં પડેલા જોયા, એટલે તેમની સેવામાં રોકાયા. આચાર્યને તેમણે આ વાત કરી.

હું તો કંઈ જાણતો નથી. આચાર્ય બોલ્યા.

શું આપને કોઈ દેવદૂતે આ સમાચાર આપ્યા નથી?

એ માટે હું યોગ્ય રહ્યો નથી. હું પ્રેતો, પિશાચો અને શેતાનોથી ઘેરાયો છું. હું હવે આચાર્ય હીનપુરુષ છું!

પર્વતશૃંગ પર વસતા સાધુઓને ખબર પડી ગઈ કે આ મૂર્છિત સાધુ તે અન્ય કોઈ નહિ—પણ આશ્રમના કુલપતિ આચાર્યવર્ય પુરુષાશ્રય છે. તેઓ પોતાને આચાર્ય હીનપુરુષ કહે છે એ યોગીને છાજતી તેમની નમ્રતા જ છે તેઓ બોલ્યા.

ત્યારે તેમણે ઈશ્વરને પ્રાર્થના કરી

મને બચાવ, નાથ! તારો જ મને આશરો છે! તેં પૃથ્વી પર પાપીઓના ઉદ્ધાર માટે અવતાર લીધો હતો, એથી તને જ હું આ વિનતી કરું છું મને ઉગાર! માનવ-જાત પ્રત્યે તું ખૂબ દયાળુ છે! મને આ દુનિયામાંથી હાથ પકડીને બહાર કાઢ.

અને બોલતાંવારમાં તે મૂર્છિત થઈ જમીન પર પડી ગયા.

આ બાબતી એક સાધુ બોલ્યો : આપનું કહેવું ઠીક છે હું પહેલાં અધમ અને વેશ્યાગામી હતો શરાબ અને સુંદરીમાં જીવનની વીથી વિતાવી હતી. પણ મારા કરતાંયે વધારે અધમ માણસને મે એક દિવસ જોયો. અતિ વિલાસિતાથી તેના શરીરના અવયવો વિકૃત બન્યા હતા. એ જોઈને જ મે વિલાસિતાનું અંતિમ પરિણામ જાણી લીધું અને સંસાર છોડીને તપોભૂમિમા આવ્યો. માનસિક વૃત્તિને સાત્ત્વિક બનાવવા શારીરિક શ્રમનો આશ્રય લીધો આખો દિવસ શ્રમ કરું છું બાગબગીચાનું અને ઢોપલા તૈયાર કરવાનું કામ કરું છું એશઆરામ કરતો નથી. શ્રમથી એક જ ક્ષણ શત પસાર થાય છે સંગવડને શોધતો નથી. સંસારને પ્રેમ કરું છું કોઈ જાતનો ગવ કરતો નથી પાપીનો તિરસ્કાર કરતો નથી. પુણ્યની જાહેરાત કરતો નથી. મહત્તાને કદી પાસે ઢુકવા દેતો નથી. જેનાથી મમત્વ વધે એવા મંદિર આશ્રમ કે મૂર્તિ પાસે ફરકતો પણ નથી. જાણું છું કે આશ્રમ, મૂર્તિ, મંદિર કે ગાય–આસક્તિના રૂપ છે એક આસક્તિ અનેક આસક્તિ જ લાવે છે નિરુપાધી છું એમ વર્તું છું આમ વાસનાનો વિચાર કરવાનો અવકાશ જ રહે નહિ મને આથી પૂરેપૂરી ચિત્તની શાંતિ મળે છે

આચાર્ય મનોમન બોલ્યા હે ઈશ્વર! આવા અધમને પણ તારા શરણમા સ્થાન મળે છે તો, મને કેમ તું શરણમા લેતો નથી?

તે બધા એક મેદાનમાં આવી પહોંચ્યા. મહાત્મા

ઓહ! આપ આચાર્ય પુરુષ છો! ઓહ! પેલા નિર્વાણ પામતા મહાત્માનું સ્થાન લેવાનો અધિકાર ધરાવનાર આચાર્ય પુરુષ તો આપ. વેશ્યાનો ઉદ્ધાર કરનાર, સ્તંભ પર આકરાં તપ કરનાર, અનેકના સંતાપ ટાળનાર આપ જ આચાર્ય પુરુષ છો. વંદન હો! તમારા શિષ્યો સ્તંભ પાસે આવ્યા હતા પણ તમે ત્યાં હતા નહિ. કેટલાક મૂર્ખ સાધુઓ તમારી નિંદા કરતા લોકોને કહેતા હતા કે તમને જરૂર શેતાન ક્યાંક લઈ ગયો હોવો જોઈએ. પણ લોકોએ એમને પથ્થરો મારીને એમ બોલવા માટે ઠીક ઠીક શિક્ષા કરી! એ જ લાગના એ હતા. હે પરમ ગુરુ! અમને હવે આશીર્વાદ આપો.

ભાઈ હવે હું ઈશ્વરકૃપાથી વંચિત છું. પ્રલોભનથી ઘેરાયેલો છું. મને મારો રસ્તો જડતો નથી. શાંતિનું બળ મને ગુમાવી ગયું છે.

પછી તેમણે પેલા નિર્વાણ પામતા મહાત્માના દર્શને જવાનો વિચાર કર્યો અને સાધુઓની સાથે ચાલી નીકળ્યા.

ત્યાંના તેમણે કહ્યું: ભાઈઓ! નાની સરખી ઇંદ્રિયજન્ય વસ્તુ પણ આપત્તિનું કારણ બને છે. નાની કમળપાંદડી પણ મનને વિહ્વળ બનાવે છે. જગત આખું જાણે રાગવૃત્તિનું જ સ્થાન છે. સર્વસ્થળે નારીનું સ્વરૂપ આવી રહ્યું છે અને એથી જ હું કહું છું કે જે માણસ પોતાની ઇંદ્રિયોમાંની કુદરતી ઇચ્છાનુસાર પ્રવૃત્તિ કરે છે એ વધારે નસીબવાન છે!

જડિત શય્યા સજવામાં આવી છે કોઈ અયોગ્ય વ્યક્તિ એમાં આવે નહિ તે માટે ત્રણ હિંસ્ર કન્યાઓ એની ચોકી કરતી શય્યાની આજુબાજુ ખડે પગે ઊભી છે

આચાર્યે પુષ્પને કહ્યું કે સંસારમાં સાચો પુણ્યશાળી આત્મા પોતે જ છે કદાચ પોતાના માટે જ એ શય્યા તૈયાર કરવામાં આવી હશે!

સંઘ પાલમ આગળ બોલ્યા દેવકન્યાઓ મને કહે છે કે એ શય્યા સાચવી બેઠા માટે છે થોડીવારમાં જ તે નશ્વર દેહનો ત્યાગ કરીને અહીં આવી પહોંચશે.

બીજું શું જુએ છે બેટા?

આચાર્યે વધુ જોઈને પાલમ બોલ્યો આ પુષ્પને પકડવા ત્રણ રેતો ત્યાં તૈયાર ઊભા છે : એકનું નામ છે અહંકાર બીજાનું નામ છે તૃષ્ણા અને ત્રીજાનું નામ છે મમતા!

આચાર્ય મહાત્મા નજરે પાલમ સામે જોઈ રહ્યા

મહાત્માએ કહ્યું ઈશ્વરનો આ કેવો ઉખાડી છે ચાલો આપણે એની સ્તુતિ કરીએ.

પણ આચાર્યને આ વાતમાં રસ નહોતો. આવા શાપ અને આશીર્વાદ પોતે અનેક વખત અનેક જણાઓને આપ્યા હતા, પોતાની પાછળ આવી ચમત્કારિક વાતોની અનેક આખ્યાયિકાઓ ચલાવી હતી, સ્વર્ગ-નરકની નિરર્થક વાતો તેમને કદી છેતરી ન શકે!

નિર્વાણ માટે ત્યાં જ આવવાના હતા. અનેક સાધુઓ એમના આગમનની રાહ જોતા ત્યાં બેઠા હતા.

અને પર્વત પરથી ઊતરીને મહાત્મા ત્યાં આવ્યા. બધાએ એ મહાન વિભૂતિને નમસ્કાર કર્યા.

સંત પાલમ પણ ત્યાં હાજર હતા. તેમને મહાત્માએ આશીર્વાદ આપતાં કહ્યું : તારી પ્રેમળ હૃદયની પવિત્ર સુવાસ જગતભરમાં પ્રસરો !

એમ બધાને જુદે જુદે આશીર્વાદ આપતા તેઓ આચાર્ય પુણ્ય પાસે આવ્યા.

આચાર્યે તેમના ચરણમાં આળોટીને કરુણ સ્વરે બોલ્યા : મને ઉગારો, મને બચાવો ! જીવાને પ્રભુ અર્થે સોંપીને મેં તન પર આકરું તપ કર્યું છતાં હે ગુરુ ! મને વિકારો છૂટતા નથી, પાપે મારો પીછો પકડ્યો છે ઈશ્વર મારાથી દૂર નાસે છે. મારો ઉદ્ધાર કરો. મને બચાવો ! મને પવિત્ર બનાવો.

મહાત્માએ એમની તેજસ્વી દૃષ્ટિને બધા તરફ ફેરવી. પણ એમની એ મધ્યાહ્નના રવિકિરણ જેવી તેજસ્વિતાને ઝીલવા કોણ સમર્થ હતું ? કેવળ સંત પાલમમાં તેમને એ શક્તિ જણાઈ.

તે બોલ્યા : વત્સ, આ બધામાં તને જ ઈશ્વરે સાચાં દિવ્યચક્ષુઓ આપ્યાં છે જો, આકાશમાં તને શું દેખાય છે ?

આ આકાશમાં ઈશ્વરને માટે સુવર્ણ અને મણિમાણેક

વિકૃતિ

[૧૮]

મેઘાને મળવા આવ્યા છે મુકુંદ બન્યા પણ નથી વનસ્પતિ, સૂર્ય અને ચંદ્ર બધું જ જીવ છે તો મેઘા કેમ આપણવિષે? ના ના આ વાત મહાર અસત્ય છે! આ નરનું જૂઠાણું છે અસમંજિત છે આ!

એક વાર સેતાન એ આખું અની ગુપ્ત કરી ...ર્વ ... વિચારહીન આચાર્ય રોકવા લાગ્યા

સુભિખ્ય પાછીન નરી નરક રોકી જ ગયા

... વદાય ... થયા

[illegible] હું બુદ્ધિહીન છું!

[illegible]

બીજા બધા અવાજોને દાબીને તેમના મસ્તિષ્કમાં એક જ અવાજ સર્વોપરિ થઈને ગૂંજવા લાગ્યો મિત્રાનો અંતિમકાળ નજીક છે

મિત્રાનો અંતિમકાળ નજીક છે એ વાતથી તે વિહ્વળ બની ગયા.

વીસ વીસ વર્ષથી મૃત માનવીઓની ખોપરીઓને તે જોતા આવ્યા હતા, છતાં તે મિત્રાને મૃત્યુ પામતી જોઈ શક્યા નહિ. તેમને એમાં આશ્ચર્ય જણાયું

પુ નમન!......પણ હવે લાગે છે કે એશા વિદાય લેવાની છે! શું મને મારી પ્યારી એશા નહિ મળે!

વળી તેમને થયું કે એ એશાને કમ પ્રેમ કર્યો નહિ અને એના મીઠાશભર્યાં અંગો સામે જોયું નહિ! અરે મારી ઉપેક્ષાના કારણે જ મીઠાશભર્યાં એના અંગોનો બીજાઓએ ઉપભોગ કર્યો! એ બધાનું હું વેર લઉં.

અને પછી નિખિલ જલદી તેમની સામે આવીને ખડો થયો. તેનો હરીફ! એશાને ભ્રષ્ટ કરનાર! આચાર્યે નિખિલને રેશમી પર ચો અને નિખિલના ગળા પર જાણે હાથ દબાવ્યા.

પણ બીજી ક્ષણે તે ડરી ઊઠ્યા.

ના, ના, નિખિલ પાસેથી તો એશા વિશે ઘણી વાતો જાણવાની બાકી.

વળી તે ઉગ્ર આવેશમાં બોલવા લાગ્યા: ઓ ધરિત્રીના સર્વ તત્ત્વો! સાંભળો! એશા મૃત્યુશય્યા પર છે! તમે બધા આરંભ થઈ જાવ. વિચારો, કલ્પનાઓ, ભાવનાઓ, ઊર્મિઓ—બધા ચિત્તમાંથી ખમી જાવ. એકલી એશા જ ત્યાં રહેશે. ઓહ! એશાના દેહનું પાન કરતા તેના પ્રેમીઓ કેવા સુખી હશે! કેવા નસીબવાન હશે! એશા જ એમના આનંદનું કેન્દ્ર છે. એ એમની જાન સાથી લાગે છે! પણ એશા હવે વિદાય લે છે. તેની સાથે બધું જ જાય છે! તેને માટે, તેને જિન્દગીભર હું મરી શકતો પણ નહિ. ઓહ! પણ હું મરી જઈશ એની પાછળ. સ્વર્ગમાં આનંદ લૂંટવા વિના મારી જ્ઞાનયજ્ઞ કેવો આનંદ! અને

જ છો! મેલાને એથી ભાગ્ય પણ મેં પાપીઓનાં સ્વપ્નો સેવ્યાં! ઈશ્વરનો ભય રાખી શક્યો! ઈશ્વર, સત્ય, અહિંસા, સ્વર્ગ આ બધું કેવું ભ્રામક છે! ને એ ભુલાવામાં આવીને શા માટે લથી! મેલાના અનુપમ અધરોનું અમૃત છોડી બીજે અમૃત શોધવાની મેં કેવી મૂર્ખાઈ કરી? મને આવી બુદ્ધિ આપનારનું સત્યાનાશ જજો.

ધ્યાન! પણ ધ્યાન એટલે શું? એ ધ્યાનમાંથી કે મન મેલાનો પ્રેમ મળી શકત! એની પવિત્ર જેવી વસ્તુના બદલામાં મેલાનો અવર્ણનીય રત્નદેહ મને મળી શકત! અને જ્યારે તેણે મને એના ભુજપાશમાં લેવા માટે પોતાના કમળ જેવા શ્વેત હસ્ત મારી સામે પ્રસાર્યા ત્યારે મેં હતભાગીએ તને પાછા હડસેલી દીધા. તેના સૌંદર્યસિંધુના આનંદને મેં તુચ્છ ગણી અવગણી કાઢ્યો!

સંયમ, તપ, સત્ય ઈશ્વર સ્વર્ગ નર્ક—આ બધાંની પાછળ અંધ બનીને મેલાના રૂપસાગરના તટે આવીને પણ હું તરસ્યો રહ્યો! હતભાગી પુરુષ! આ તે તારા જીવનની કેવી વિષમતા! કેવું કારુણ્ય!

અને મેલાની સાથે રમણ કરવાના બદલે નરકમાં હું ભલે દાન તાપ નવથી ઈશ્વર ન હું પકડી શકત—મારી જિંદગીમાં ભલે ન મળી હો, મારી પાસેથી સરકી હો, મારા શરીરને સૂની હો પણ ઘર ... આ વસ્તુ તમે મારી પાસેથી કદાપિ લઈ શકવાના નથી—અને એ વસ્તુ છે મારી પ્રિય મેલાની સ્મૃતિ! નિ નિ! અની સ્મૃતિથી હું આનંદિત

આચાર્ય બીજી વાર બોલ્યા : મેના !

મેનાએ મોં ઊંચું કર્યું. બોલી : ઓહ પિતા ! આપ છો !

પણ એટલું બોલીને તેણે મસ્તક નીચે ઢાળી દીધું.

પરંતુ તેના પર વસૂમી રહ્યું હતું.

તેને આટલું બોલતાં પણ ભારે શ્રમ પડી આવ્યો. ફરી તેણે આચાર્યનો અવાજ સાંભળ્યો, પોતાના ઉદ્ધારકનો એ અવાજ હતો !

મેના પાછી સતેજ બની. ખાટલામાં બેઠી થઈને બોલવા લાગી : ઓહ ! તમો પેલાં અનંત પ્રભાતના પુષ્પો !

તેની આંખમાં નવું તેજ પુરાયું. મોં પર દિવ્ય પ્રકાશ પથરાયો. અલૌકિક પ્રભાથી તેનો દેહ વધુ સોહામણો લાગ્યો.

આચાર્ય તેની પાસે બેસી ગયા. મેનાના ગળા આસપાસ હાથ વીંટી દીધા. તે બોલ્યા :

મેના ! ના, હમણાં તારે મરવાનું નથી.

તેમનો અવાજ વિહ્વળ અને ભોખરો હતો. તે વળી આગળ બોલ્યા,

પ્રિયતમે ! તને હું પ્રેમ કરું છું ! તને હું ચાહું છું ! પ્રિયે ! તારી સાથે મેં પ્રેમ કર્યો હતો. હું તારો પ્રેમી છું. ઈશ્વર સ્વર્ગ બ્રહ્મ એ બધું મારે માટે મિથ્યા છે—તું જ એક સત્ય છે ! આ સંસારમાં માનવીના પ્રેમ વિના બીજું આમક મિથ્યા ને મૃગજળ સમાન છે. પ્રેમ સિવાય કશું જ સત્ય નથી. મેના ! મૃત્યુને પાછું ધકેલ ! હું આશ માટે

ઓ ઈશ્વર! તને હવે હું પિછાણું છું. મને તારે આપવી હોય તેટલી યાતનાઓ આપ! મને એનો ભય નથી. આપે, મને નરકનો પણ ડર લાગતો નથી.

બીજે દિવસે તે માતાજીના આશ્રમમાં આવી પહોંચ્યા.

સાધ્વી યશસ્વતી તેમનું સ્વાગત કરતી બોલી: આપ વખતસર આવી પહોંચ્યા છો. દેવોએ પરમ સાધ્વી મિલાને તેમની પાસે બોલાવી છે. તેના તપોબલના પ્રભાવથી આઠમે દિવસે જ તેના આયુષ્યનું તાણું આપોઆપ પૂરી ગયું. તે કહેવા લાગી કે તેણે સ્વર્ગના જુવાનિયાઓને ગાતાં સાંભળ્યાં! પછી એ બીજી સાધ્વીઓની સાથે સ્ત્રીને ધર્મપ્રવૃત્તિમાં જોડાઈ તે બધા સાધ્વીગણમાં એક છાયારૂપ બની. એનો ધર્મપ્રેમ ને એના આ માની મહત્ત્વ જોઈને અમે ચકિત થઈ ગયાં. મને લાગ છે કે સ્ત્રીઓએ એમની પ્રકૃતિથી વિરુદ્ધ જાય એવા ઉપાયો કેળવવા નહિ. બધા બીજ વૃક્ષોને જન્માવતા નથી, તેમ બધા આ માર્ગો એક જ માર્ગે વિકાસ સાધી શકતા નથી. અને મેલા સાધ્વી બની છતાં તેનો રૂપરાશિ અખંડિત જ છે. તે ખુલ્લા આકાશ નીચે જ પથારી કરીને સૂવે છે, જેથી તે ઈશ્વરી મહિમાના દર્શન કરી શકે.

આચાર્ય દોડ્યા. ઝાડ નીચે ખાટલા પર સૂતેલી મેલા પાસે આવ્યા. હાથ આકાશ તરફ જોડીને મેલા સૂતી હતી.

આચાર્યે નાદે સાદે કહ્યું: મેલા!

આસપાસ બેઠેલી સાધ્વીઓ માતાજીની આજ્ઞાથી ... ચાલી ગઈ

આચાર્ય બીજી વાર બોલ્યા 'મેઘા!'

મેઘાએ મોં ઊંચું કર્યું બોલી 'ઓહ પિતા! આપ છો!'

પણ એટલું બોલીને તેણે મસ્તક નીચે ઢાળી દીધું

મૃત્યુ તેના પર ઝઝૂમી રહ્યું હતું

તેને આટલું બોલતાં પણ ભારે શ્રમ પડી આવ્યો. ફરી તેણે આચાર્યનો અવાજ સાંભળ્યો પોતાના ઉદ્ધારકનો એ અવાજ હતો!

મેઘા પાછી સતેજ બની. ખાટલામાં બેઠી થઈને બોલવા લાગી ઓહ! જુઓ પેલા અનંત પ્રભાવના પુષ્પો!

તેની આંખમાં નવું તેજ પુરાયું મોં પર દિવ્ય પ્રકાશ પથરાયો. અલૌકિક પ્રભાથી તેનો દેહ વધુ સોહામણો લાગ્યો.

આચાર્ય તેની પાસે બેસી ગયા. મેઘાના ગળા આસપાસ હાથ વીંટી દીધા. તે બોલ્યા

મેઘા! ના, હમણાં તારે મરવાનું નથી.

તેમનો અવાજ વિકૃત અને ઘોઘરો હતો. તે વળી આગળ બોલ્યા

પ્રિયતમે! તને હું પ્રેમ કરું છું! તને હું ચાહું છું! પ્રિયે! તારી સાથે મેં પ્રેમ કર્યો હતો. હું તારો પ્રેમી છું ઈશ્વર સ્વર્ગ ધર્મ એ બધું મારે માટે મિથ્યા છે—તું જ એક સત્ય છે! આ સંસારમાં માનવીના પ્રેમ વિના બીજું બધું મિથ્યા ને પાખંડ સમાન છે પ્રેમ સિવાય કશું જ સત્ય નથી. મેઘા! મૃત્યુને પાછું ધકેલ! તું મારા માટે

મૂર્છાગત છે તું મર નહિ! ચાલ આપણે દૂર દૂર ચાલ્યા જઈ અગાધ પ્રેમસાગરનાં વાસી બનીએ! એકવાર, ફક્ત એક વાર મેના, તું બોલ, હું જીવન માગું છું—મરવાની ઇચ્છા નથી, પ્રિયે! એક જ વાર આ વાક્ય તું બોલ

પણ દિવ્ય ભાવમાં મગ્ન બનેલ મેના આ કશું સાંભળ નહોતી. તે દિવ્યભાવના અલૌકિક આવેશમાં બોલી : જુઓ સ્વર્ગના દ્વાર ખુલ્યા. જુઓ આ સંતો, આ ઋષિઓ આ પ્રભુ બધા

આચાર્યે કુલાંગનાથી મેનાને છાતી સાથે દાબી. તેમ- આંખોમાં વાસના, લાલસા ને સંતાપ તરવરી રહ્યાં હતા

—અને મેનાનો દેહ બરફ જેવો ઠંડો બની ગયો.

માતાજીએ બૂમ મારી આચાર્યને કહ્યું

ઓ અધમ! દૂર હટ! પાપમૂર્તિ!

આચાર્ય હર્ષસિંહ બાજુ દૂર ખસ્યા. સાધ્વીએ મેનાના મૃતદેહ પર હાથ ફેરવ્યો.

સાધ્વીઓએ ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરી.

—અને સાધ્વી યશસ્વતીની નજર આચાર્ય પુરુષના મુખ પર પડી અને તે બોલી ઊઠી,

ઓહ! નર્યું પ્રેત! પ્રેત! વિકરાળ પ્રેત!

માતા યશસ્વતીની સાથે સાધ્વીઓ પણ [illegible] કરતી દૂર નાસી ગઈ.

વાત ખરી હતી—આચાર્ય પોતે એવા વિરૂપ અને વિકૃત બની ગયા હતા કે તેમને પણ પોતાના સગા મોં પર હાથ ફેરવતાં પોતાની એ વિકૃતિનો ખ્યાલ આવી ગયો.